

СУЧАСНІСТЬ

ЧЕРВЕНЬ 1981 — Ч. 6 (246)

О. ЗУЄВСЬКИЙ: ПАРАФРАЗИ

**А.-Г. ГОРБАЧ: У РІЧНИЦЮ СМЕРТИ
ГРИГОРА ТЮТЮННИКА**

І. ПОМЕРАНЦЕВ: ВІД АВТОРА

Я. СОРОКЕР: ПРО М. БЕРЕГОВСЬКОГО

ОНОВА В ПОЛЬЩІ:

**М. ПРОКОП; А. КАРАТНИЦЬКИЙ
ПРО ПОЛЬСЬКУ ОНОВУ**

**РОЗМОВИ З С. БАРАНЬЧАКОМ
І П. НАІМСЬКИМ**

**«СПОТКАНЯ» ПРО УКРАЇНСЬКУ
ПРОБЛЕМУ**

ДИСКУСІЯ В «ПЛОМЄНЯХ»

ДОКУМЕНТ 35-РІЧНОЇ ДАВНОСТІ

ЗВЕРНЕННЯ БІЛОРУСЬКОЇ МЕНШОСТІ

«SUČASNIST» — JUNI 1981

MÜLLERSTR. 33, RGB., 8000 MÜNCHEN 5

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

ЗОШИТИ УКРАЇНСЬКОГО САМВИДАВУ, ВИПУСК III

ЗУПИНІТЬ КРИВОСУДДЯ!

СПРАВА ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА

Мюнхен, 1980, 264 стор., 8 фотографій. Упорядкування, довідки і передмова Степана Садовського. Обкладинка Ірини Івахів.

Образ Левка Лук'яненка — одного з найвидатніших діячів і зачинателів українського руху опору останніх двох десятиріч у світлі його статей, листів та звернень до органів влади СРСР та міжнародних чинників.

Збірник складається з чотирьох частин: Документи Л. Лук'яненка (1961-1977), Листи до Л. Лук'яненка, Другий арешт і суд над Л. Лук'яненком, В обороні Л. Лук'яненка.

Ціна 14 ам. дол.

ЗОШИТИ УКРАЇНСЬКОГО САМВИДАВУ, ВИПУСК I

ПОГРОМ В УКРАЇНІ 1972 — 1979

Мюнхен, 1980, 312 стор., 29 фотографій. Упорядкування і супровідна стаття Романа Купчинського. Обкладинка Ірини Івахів.

Збірник найважливіших самвидавних документів до справ таких провідних діячів українського правозахисного руху, як Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Іван Світличний, Олександр Сергієнко, Василь Лісовий, Євген Пронюк, Борис Ковгар, о. Василь Романюк, Михайло Осадчий, Іван Гель, Ігор Калинець, Ніна Строката, Стефанія Шабатура і Надія Світлична.

До збірника входять тексти вироків, протестних заяв, петицій та статей переслідуваних за переконання патріотів.

«Погром в Україні» — це підручна книга для вивчення найновішої історії українського народу, його боротьби за національне, політичне і соціальне визволення.

Ціна 14 ам. дол.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЧЕРВЕНЬ 1981

Ч. 6 (246)

**РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ
МЮНХЕН**

Редактор: Марта Скорупська.

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришина, Леонід Плющ, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Надія Світлична, Юрій Шевельов.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріали до редакції просимо надсилати на адресу: Sučasnist, 254 West 31 St., 15th floor, New York, N. Y., 10001, U.S.A. Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в «Historical Abstracts».

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I Czornij.

Anschrift für alle:

Müllerstr. 33, Rgb. (Telefon 26-37-73)
8000 München 5
Bundesrepublik Deutschland.

Druck: Gebrüder Westenhuber
8000 München 2, Heimeranplatz 4.

ПАРАФРАЗИ

Олег Зуєвський

VANESSA IO

За несподіванок плечима,
Або в зразковій огорожі,
Де впала тиша незборима,
Від бур захована також,

Павиною, здається, ока
Негода не турбує влад,
Яке (палітра одинока),
Уникнувши грози каскад,

В тропі, що заходом зігріта
Перед апелем ранніх зір,
Плекає для аналізів літа
Його запишний сувенір.

1981

ФУТУРИСТИЧНИЙ ТРИВІЙ

До вікон, як у полум'ї, грозить
Рука відсутня парасолем,
А всю громаду з місць прогнав умить,
На похорон прибувши, Голем:

"Сьогодні танець", "Бар", і в ньому є
Число найкраще, 27-ме,
Його придумав Теофіль Готьє,
О недоречно пізній громе!

Адже в шибках розіпнута й вона,
Орнаментована шпалера,
Зваблива мрія першого кіна
В обчисленнях Аполлінера.

1980

ЗАСУВ ХVІІІ СТОРІЧЧЯ

Приземне сонце в окуляри люк
Непевними очима доглядало
Безмовну сцену, а завмерлий звук
Спадав на пурпурове покривало,

Де світлі барви танець розчали
У найдобрішім фрагменті ранку,
Як він, позбавлений тяжкої мли,
Шаленством загорявся наостанку

І в нім також красуню гвалтував,
Не дожидаючи близької спеки,
Покіль рука, злетівши над рукав,
Собі шукала в засуві безпеки.

1981

ВЕНЕРА В Г. ЛЬОРКИ

Самотнє ліжко мушлю повторило,
Що в нім Венерин труп лежав нагий,
Де в хвилях не цвіло собаче мило,
А з вітром попрощався чорторий.

Для світу гойного було не шкода
Глядіти півником через вікно
На те, як чиста кришталева врода
Пила спочинку встояне вино:

Померла дівчина ще зберігала
Жарку любов, що їй молились ми,
На темних кучерях вздовж покривала
І клятвою розкритими грудьми.

1980

ЗАЧАРОВАНЕ МОРЕ

Облесні привиди пливуть
Позаду, як подвійні квіти,
І човен цей складає путь
Байдужої на нім Юдіти,

Що на її ногах орел
В корзині виїдає очі,
А на фарватерах джерел
Поснули голови дівочі,

І тло для неї даль пуста,
Холодна по невгавнім штормі,
Де смутком стала самота
В своїй вечірній уніформі.

1980

ФАВН І ОДАЛІСКА

Зберуть вони і літню втому,
Неспокої жаркого дня,
Рвучися в далеч невідому
На крилах відгульня-коня,

Але до сховів будуару
І там, де затінки яруг,
Цю надокучливу отару
Магічний переможе круг,

Де лінощі панують зрання
І тінь від пурхотів листа,
І фавна щире залицяння
Або ласкава самота.

1980

ПЕРЕКЛАД З ОРАКУЛА

Орифляма зуміла ввібрати
Всі конструкції і квадрати,
Що без пляну зійшлися кругом
Над розлогим, як двір, столом.

Її щира і віддана змова
Стріла в хаті нових жильців,
Де для кожного тямомо слова
Згоди випадок надоспів,

Даючи заповіти безцінні,
Що в його віковичнім камінні
Буде зроджений квіткою час,
Повний образами для нас.

1980

МІЖ ЦИТРИНОВИМИ ДЕРЕВАМИ

Коли надокучить співати
Пташні у звіриному реві,

Дорогу він візьме під шати
І річку покаже коневі,

Де раптом два камені чорні
На місяці з'являться в вічі,
У ясно роздмуханім горні
Для збитих підків на узбіччі,

Бо їм бракуватиме блиску,
Як стане над ранок світати
І гляне в затихлу колиску
До тебе усміхнена мати.

1981

СВЯТА СЕСІЛІЯ

Стіна кругом очима поросла,
Як пострілів сліди відкриті
До голуба невтомного крила
І миру золотого в житі,

І до шолому: він її спасе
Не вітражам і для органа
За требником на пскоління все
І не для віри Валер'яна,

Лиш для пісків, що душу опадуть,
Коли міцна світобудова
Замкне їй торсо і хвилясту грудь,
Крім рук — обітницею слова.

1980

ГАДАНИЙ МОТИВ Д'АННУНЦІО

Поза плечима темні віядуки,
Але вона близька, немов портрет,
В якому птаха припинився лет
У наслідок щоденної науки,

І він гачком зміїним павича
Підводить голову свою в короні,
Та не торкнеться до блідої скроні
І до шовками вкритого плеча:

Його злякали кольори гарячі
На поясі й заплетені в стьожках.

І зграєю очей квітує страх,
Для спогаду, Юнониної вдачі.

1980

СТОРОЖ НА ЯБЛУНІ

(з Д. ІГНАТОВА)

Любка яблук мені гляділа,
Сівши зручно поміж гілля,
І не зрадила доброго діла
У надії, що їх сім'я

Безнастанно ряснітиме ціла.
Але сміх її всі докраю
Їх зібрав, і мені лиш одно
Кинув, краще із урожаю,

Та спізнилось, на жаль, воно,
Бо я теж у той сміх зникаю,
Наче з тебе мені їда,
Часом згризена шкірко тверда!

1981

ОБРАЗ

Крок додому, до квартир, льодами
Вітер в гострім зриві перетяв:
Я з Тобою на кордоні з Вами
Перед холодом гірких об'яв

І свого тріумфу, і швидкого
Зникання образу в очах,
Образу, що віра тільки в нього
Подолала мій дозрілий страх,

Бо немає кращого людині,
Серед інших, виправдання слів,
Як самі об'яви неупинні
Часу, що навіки відлетів.

1981

ДАДА

Усе в цих розмірах курчат малих
На лінії перепадає прості,

Що квітка виросла трикутна з них
Аж до дверей, відчинених для гості.

І постаттю її, за рівень їм,
Як брала мірку на граційні ноги,
Було два пальці і рука в німім
Висвяченні прийдешньої дороги,

Куди посипались очима вмить
Для зарослів пляновані зернята:
Вона ж і не зідхає й не тремтить,
Бо втіха їй з пробірки переллята.

1980

ЗИМОВИЙ ФЕСТИВАЛЬ РЕМБО

Поза хатками *oréga-comique*,
Де співи захмілілих водоспадів
І канделябрів світиться потік,
Щоб зайда у садку стежки розглядів

І лабіринт потрапив перейти
Крізь промені червоні і зелені
До заходу міської темноти
І неба осяйного на ґоблені,

Мов би до німф Горація (лише
Їм голови приточені з ампіру!)
І до ляльками створених Буше
Жінок з Китаю і танків Сибіру.

1980

AD MERCATUM, АБО VENICULA

У світі меж для колеса немає:
Дорогою лункою аж до хмар
Над ним красуня дукачами грає,
В його упершись перпендикуляр.

І, хоч давніше на подібну сцену
Премудрих подорожніх кликав міст,
Як їхали вони до Антверпену,
Пригадуючи днів строкатий зміст,

А відповідь, здається, неможлива
В якійсь рішучості для всіх твердій,

Чи ліпший крам возив приклонник пива,
Чи споживач сивухи, Солопій.

1980

ВЕЧІРНЯ ЗІРНИЦЯ

До стукотів, що поскликали
Вечірні спогади в житті,
Вриваються імперіяли,
Надії щирозолоті,

А їхні вдалі закаблуки
Тікають начебто і ждуть:
Громів отак весняні звуки
Не тихнуть довго й не ростуть,

Але зірницею з туману,
Де їхні відлуни слабі,
Ти стрінеш посмішку неждану,
Яка обізветься тобі.

1980

КІНЕЦЬ ГЕМІНГВЕЯ

Всі тіні сплітаються в тіні
Тих самих надій і бажань,
І в їхнім постійнім сплетінні
Грань тісно заходить за грань

Для того, щоб думки сваволя
Замкнула їх пал беручкий,
Мов люза більярдного поля
І вправно наставлений кий,

Щоб знов, о несхибна примаро,
Сплелася ти в дзвоні своїм
І в обрисах Кіліманджаро,
І в щастя розриві, як грім!

1980

У річницю смерти Григора Тютюнника

Анна-Гая Горбач

Мало кому на еміграції ближче відома творчість українського прозаїка Григора Тютюнника, якому цього року сповнилося 60 років, коли б він 6 березня 1980 року не пішов добровільно з життя, і то через кілька тижнів після того, як йому було присуджено премію ім. Лесі Українки. "Яка велика втрата для нашої літератури!" — пише мені знайомий письменник, повернувшись з похорону. — "Певно, ми ще не усвідомлюємо до кінця, яка це непоправна втрата. І треба ж такого: тільки в Григора якось усе наладалось, і премію йому дали — але раптом. [...] але кожний розпоряджається долею своєю, от і він розпорядився..." А інший літератор, що дружив з Григором, пише до далекого друга, який поділився зі мною цими посмертними думками:

Пишу Тобі ці рядки під враженням страшеної втрати для України. Отже, загинув ще один правдивий талант. Не стало одного з небагатьох письменників, який міг яскраво й гідно репрезентувати українську літературу на європейській арені [...] Та й не тільки об цім річ. Хоч він знаходився ніби узбіч усіякої дріб'язкової колотнечі, а все ж багатьом уявлявся уособленням громадянського сумління, некомпромісної щирості. А що вже казати про близьких! Тим, хто з ним спілкувався, кого уважав за свого товариша, дalebі, було б соромно лицемірити пером! Вплив його був щасливим. Щодо мене, то, крім названого, я ж добре знав його особисто. Скільки з ним переговореного зберігає пам'ять!

І далі в наступному листі до друга:

Більше двох тижнів мене опосідали різні сумні думки про Григора [...] Зовні банальна побутова драма. Посварився з дружиною. Повісився в туалеті. Залишив записку [...] Що він частенько гиркався з дружиною, я знав давно. [...] Впадання в глибоку кількадечну задуму, то в спахах творчості, то в карколомну пиятику, в безпричинну на перший погляд лють, безумство, — але Доля служила йому, може, навіть довше, ніж будь-кому за аналогією [...] Відтак — невдоволений поспіль. Він свідомий був своєї сили як письменник, як талант, гостро бачив, що на сотню голів вище багатьох хвалених і премійованих [...] Та й кому з нас не здавалося, що Григiр Тютюнник одержує хiба що крихту нагороди з того короваю слави, що йому на рушниках колись підноситиме історія! Пригадується, як одного разу він ледве не задушив відомого художника-графіка, коли той сп'яна бовкнув, мовляв Григiр був би

ніким і нічим, аби не Грицько [автор "Виру", його брат] [...] Ох, як його отаке і інше бісило! [...] Не заздрість, ні. А дошкуляло йому нерозуміння багатьма, що він за культурою письма, образністю, глибиною ні з ким не може бути порівнюваний, принаймні з сучасних літераторів [...] Лють і жорстокість хвилинка бозна як уживалася в ньому з надзвичайною ліричністю, аж до старанно приховуваної сентиментальності [...] Скільки в ньому було справді дитинного! Він, їйбо, міг би відрубати, скажімо, собі пальця, аби хтонебудь поспівчував йому. Він, мені здається, міг і раніше вбити себе, щоб зробити боляче тому, хто не розуміє його, щоб того, хто не хоче розуміти його, все життя мучила совість, сумління! [...] В листі всього не оповісти. Проте конкретного винуватця його загибелі немає і, думається, не могло бути. Життя його було чимось надто схожим на життя Ганса Фаллади. Особливо в аспекті побутової драми...

І в третьому листі до друга ще додано:

До речі, якщо не зраджує мені пам'ять, я порівнював Григора з Фалладою, тим часом мені особисто він завжди нагадував Грицька Чупринку, невідь чому, за якимись асоціаціями. Може тому, що я ніби передчував, що і Григир, як і Грицько, "по-козацьки усковив у літературу, по-козацьки й вискочить". Було щось анархічне та бунтарське в обох.

Григир Тютюнник народився 5 грудня 1931 року в селі Шилівка Зіньківського району на Полтавщині в селянській родині. Його батько, Михайло Тютюнник був теслюю, але працював над своєю освітою, залюбки читав і намірювався стати вчителем. Його заарештували в середині 1930 років, коли Григир був хлопчиною. Мати покинула дім. Його виховували спершу бабуся, потім дід і дядьки, і зрештою він подався з дядьком Павлом Тютюнником у Донбас.

Григорій Тютюнник — брат Григора по батькові, автор "Виру" (помер у 1961 році внаслідок воєнного поранення), походив з першого, короткотривалого подружжя Михайла Тютюнника і виростав при своїй матері, прізвище якої й мав, доки не став письменником: Ігор Буденний. Дуже цікаві спогади про свій родинний "клян" залишив нам молодший брат Григорія — Григир Тютюнник у нарисі "Коріння" (в збірці "Батьківські пороги", Київ, 1972). Він описав, зокрема свої стосунки з братом, умістив кілька його листів з останніх років життя.

Григорій Тютюнник, який прибрал собі згодом літературне прізвище батьківського роду, сперся в своїм романі "Вир", що віддзеркалює життя колгоспного села перед вибухом війни і в перші її роки. На правдивих подіях і постатях своєї Шилівки він зумів оцінити оригінальність і дотепність сільських "філософів" Тютюнників, які жили край села, при битому шляху, що йшов на Гадяч, куди сходилися чоловіки стригтисся, заїздили чужі

переїжджі селяни напоїти волів чи коней, закурити та обмінятися з господарями гострим, дотепним словом. Григір описує з великим теплом ту чоловічу веселу сільську "богему", серед якої ріс, між дядьками, що мали дар наслідування і вміли кожному пришити "латку".

"Сільські типи, характери, імпровізовані ними, були знахідкою, вдячним матеріалом і своєрідною школою для майбутнього автора «Виру»", — пише він у своїх спогадах про брата. Їгор Буденний, будши студентом, заходив радо в дім своїх дядьків, записував почуте і наполягав, щоб Григір, який жив підлітком після війни у дядька Павла, що вмів прекрасно розказувати, випитував його про бувальщину і присилав записки йому, Григорієві.

Контакти між братами під час військової служби Григора на Далекому Сході (1951-55) перервалися і наладналися зойно після демобілізації, коли Григір спершу працював слюсарем, а потім пішов учитися до Харківського університету. Григорій жив тоді біля Львова і працював редактором, це роки, в яких він наполегливо працював над "Виром". Після училища та служби в армії Григір писав по-російськи, і листи, передруковані в "Батьківських порогах", писані російською мовою. Григорій намовив молодшого брата перейти на українську мову:

От ти пишеш по-російськи [...] Ну, що ж, як воно вже так склалося, пиши. Тільки знай, братику, мова — душа народу. Як же ти писатимеш про українців не їхньою мовою, як виразиш їхню душу не через їхню мову, сиріч душу? Ти обов'язково знайдеш у цей тупик і потупцяєш назад, шкодуючи, що змарнував стільки часу. Тоді згадаєш мене!.. ("Батьківські пороги", стор. 168).

Перші оповідання Григір Тютюнник почав друкувати на початку 1960 років у журналі "Ранок", але перша його збірка "Зав'язь" вийшла друком лише в 1966 році. Хоч його зачисляють до генерації шестидесятників, та він включився в літературний процес уже після того, як виринули перші шестидесятники, але скоро звернув увагу критики і читачів на свій оригінальний талант. Протягом наступних років з'явилися дальші оповідання і дві повісті — "Облога" та "Климко". Головна тематика прози Григора Тютюнника — це важке життя сільської та ремісничої молоді, воєнних вдів і покинутих матерів під час і після війни; це село, в якому жінки та діти відбудовували колгоспи, голодні та вдягнуті в лахміття підлітки тяглися день-у-день у віддалені районні центри до ремісничого училища. Останні оповідання Тютюнника звертаються вже до новішої тематики — до змішаних і відчужених від свого коріння донбасівців, колишніх полтавців, що вимандрували в Донбас заради кращого кусня хліба. Вертаючися у відвідина, вони

пихато дивляться на рідне село, де немає міщанського "комфарту", позабували навіть стежки, якими бігали босоніж. У діалогах автор підкреслює також їхній суржик ("Син приїхав").

Подібність до Ганса Фаллади, яку згадав у своєму листі київський літератор, не стосується лише подібної долі самознищення. Григір Тютюнник і Ганс Фаллада (1893-47) — це письменники, що звернули свою увагу виключно на маленьку "сіру" людину. В обох авторів постаті не є надумані, а взяті з життя, в обох авторів криється в творах багато автобіографічного. Фаллада писав про німецьку "сіру" людину під час економічної кризи та в роки нацизму. Тютюнникові герої взяті з сільського, дрібномістечкового, промислового оточення, яке він прекрасно знав із власного життєвого досвіду. Є однак і різниці: Фаллада — письменник куди ширшого епічного розмаху, його жанр був роман, а не оповідання і повість, як у Тютюнника.

В добу відчуження Тютюнник залюбки малює народних типів, що зберегли зв'язок з природою і рідною стихією, які повні людської доброти і лагідности — як діди Їгор і Терешко, баба Марфа з "Крайнеба". Тютюнник тонко відчуває і бачить природу, серед якої виріс, за якою тужив, живши в промислових місцевостях, яку зумів майстерно передати у своїх творах. Багато його героїв ще не відірвалися і не відчужилися від рідного довкілля та рідної землі. Про це відношення до української людини і краєвиду найкраще свідчить його поетичний нарис "Крайнебо", на нашу думку, один з клейнодів нової української літератури.

Як жаден інший письменник, Тютюнник сконцентрував свою увагу на відтворення воєнних і післявоєнних років, коли старі й молоді на згарищах і руїнах мусіли відбудовувати життя. На фоні цієї боротьби за кусень хліба, теплий нічліг чи одяг, автор накреслює чимало позитивних людських типів, але й не одну негативну постать із того черствого людського матеріалу, що здатний вижити коштом слабших і беззахисних.

Оповідання Тютюнника про дітей — а вони в нього особливо переконливі — написані в традиції наших найкращих творів цього жанру кінця 19, початку 20 ст.: Коцюбинського, Франка, Васильченка, при чому вражає, як тонко автор уміє вчутися в дитячу психіку, віддати соціально-критичний момент представлених відносин.

Один з визначних знавців сучасної української радянської літератури Микола Жулинський пише про Тютюнника в своєму огляді "Обнадійливий досвід прози":

Григір Тютюнник творчо, з внутрішньою вивіреністю й тактом, за принципом естетичної доцільності використав великі можливості

образності народного мислення, застосував мовно-інтонаційну багатомовність поезики фольклору в індивідуалізації характерів. Г. Тютюнник володів мистецтвом відбору народних мовних елементів для творення та індивідуалізації характерів, щасливо уникав нарочитої орієнтації на "сільського дивака". [...] Без перебільшення можна сказати, що герої Тютюнника несуть велику, гідну епічного характеру, "естетичну інформацію" про повоєнне життя українського села [...] Г. Тютюнника не можна повторювати, його можна і слід продовжувати ("Вітчизна", 1981, 1, стор. 169).

Інформація Тютюнника не стосується тільки повоєнного українського села, але й певних соціальних структур шкільництва — як, наприклад, ремісничих училищ, районних містечок, де підлітків змалку притягають до парамілітарної муштри й виховують у радянсько-патріотичному дусі на давніх російських зразках ("Смерть кавалера"). Хоч Тютюнник дуже обережний у своїй критиці соціальної нерівності, що панувала в післявоєнному часі, де люди ділилися на "рівні й рівніші", та все ж таки вона відчутна в не одному з цих оповідань (наприклад, "Вогник далеко в степу", "Дніпро", 1979, 3, стор. 35-69), і скерована проти зловживань з боку осіб упривілейованого становища, керівників та бригадирів колгоспів, яким дістається не один раз за їхнє бездушне ставлення до інвалідів, сиріт і вдів. Вони тільки те й знали, щоб видушувати з беззахисних роботу, а про те, як вони жили, що їли, чи мали що натягнути на себе, їх не цікавило ("Тайна вечере", "Устим та Оляна"). В оповіданні "Чудасія" автор у сатиричному тоні і з тонким гумором розказує пригоди воєнного інваліда Мусія Приходька, якому бюрократи відмовили триколісну інвалідську машину, бо комісія ствердила, що "кульша на два сантиметри довша, ніж треба". Начальником райсобез-у сидів Мусіїв односельчанин, про якого герой висловлюється: "... а непутне — так хай бог милує й криє. Підпереже пузо широкою ремінякою та ще й портупею навхрест причепить, а само ж, пробачте, і вср...ого ружжа в руках не держало" (зб. "Зав'язь", Київ, 1966, стор. 73).

Що начальство молодшої генерації також не знає солідарності з робочим народом, висловлено виразно в оповіданні "Іван Срібний": Молодий інженер, начальник цеху дав собі виписати з магазину з "солідарности" таку саму шинель, як робітникові Срібному, що сам виладував в неділю вагон дощок, щоб цех не платив кари. Але Срібний йому відповідає: "Не те, Начальник. Свою солідарність зі мною ви мали можливість продемонструвати вчора" (зб. "Крайнебо", стор. 21).

Головно у багатьох оповіданнях першого періоду (зб. "Зав'язь"), у повістях "Облога", "Климко" автор засуджує війну, що несе сірій людині нещастя і загладу. Постава цієї сірої людини —

пережити лихо і при тому затримати людську гідність. Герої Тютюнника не терплять насильства над собою, вони б хотіли його перебороти і зліквідувати в людському суспільстві.

Автор, що сам відчужився від свого кореня і згодом його віднайшов, заторкує цю тему ще в кількох оповіданнях. Сини та дочки, що відходять в армію чи на заробітки, тратять зв'язок з рідною землею, переходять на російську мову чи на суржик, вертаються обивателями ("Вуточка", "Син приїхав"). В оповіданні "Оддавали Катрю" під час весільного співу — Катря приїхала в полтавське село до батьків відбути весілля з донбасівцем, що дуже нерадо згодився на цю сільську церемонію — гості з Донбасу он як реагують на спів полтавців:

— Дають хохли! — захоплено сказав до молодого хлопчина, що приїхав разом з ним "Волгою". Голосно сказав, сподіваючись, мабуть, що його за піснею не розчують. Однак Федір Безверхий, який сидів неподалік за родинним столом, таки дочувся, примружив очі і спитав:

— А ви самі, звиняйте, звідки будете?

— О, я, палаша, здалеку, — поважливо одказав молодик — Я з Вінниці. Тобто батьки звідти. А я корінний донбасівець.

— А-а... То далеко! — реготнув Федір...

Без зайвих коментарів тут автор звернув увагу на цілий комплекс української дезинтеграції. Але і поворот у позитивному сенсі — віднайдення себе самого серед рідної стихії ("Холодна м'ята"), неспроможність старших засимілюватися в Донбасі, туга за рідним сільським довкіллям ("М'який").

Тонкий спостерігач людської психіки Тютюнник створив низку оригінальних народних типів, які хоч не завжди мають позитивні риси — як викривлений казенщиною Маркіян з оповідання "Поминали Маркіяна" (зб. "Деревій", Київ, 1969), вузьколюбий Оницько з оповідання "Гвинт" (там таки, стор. 164), веселун дядько Нікін (зб. "Батьківські пороги") та ін., — закарбовуються в пам'яті читача.

Найсильніші твори Тютюнника — це його повісті з життя дітей та підлітків у военний і післявоєнний час: "Облога" з сильними автобіографічними рисами — малий Харитон тягнеться за фронтом, щоб пережити лихоліття в надії, що знайде батька, якого забрали, коли він був маленьким. Біль за втраченим батьком, жаль до матері, що покинула його малим, коли не стало батька, — це тяжка душевна травма самого автора, дві жалісні струни, що бринять не в одному з його оповідань. "Климко" — повість про сироту, що з вибухом війни вирушає з промислового містечка Донбасу в села, шукаючи куска хліба для залишених у біді друзів. "Вогник далеко в степу" — автобіографічна повість з років

навчання в училищі. Тютюнник обережно оминає небезпечну тему національного відчуження і винародовлення полтавчан, що покидають рідні села. Нам не відомо, яку роль тут відіграла цензура, зглядно кон'юнктура 1960 років. Ліквідація свідомого українського селянства, що не обминула й долі самого автора, заторкнута, і то дуже обережно, тільки в "Облозі", отже, автор був свідомий того, що існують теми "табу", на які не можна писати.

Коли порівняти уривок з листа літератора, що характеризує Тютюнника, з офіційними заявами до його місця в літературі, відчуваємо, що в Україні люди навчилися інакше говорити у вузькому колі, а інакше писати. Ця духовна шизофренія відчувається особливо в ділянках, що стосуються української національної культури. Чи не в цьому слід шукати особистої трагедії Григора Тютюнника? Виріс він у родині з дуже сильними індивідуальними рисами, дозрівав духово в атмосфері другої половини 1950 років, коли виглядало, що українській літературі відкриються ширші горизонти, коли увійшли в літературу шестидесятники, повернуто Україні низку великих талантів, він дискутував з братом, якого доля закинула в західньоукраїнські землі, до самого Львова, де вголос говорилося про наболілі теми української культури, її самотності. І раптом арешти, процеси, переслідування за вияв любови і пошани до рідного слова, рідної культури. Тютюнник не надавався своїм характером на кон'юнктура і пристосованця, в задушливій атмосфері другої половини 1960 та в 1970 роках йому важко було розгорнути свій справжній талант, писати так, як він бажав.

ВІД АВТОРА

Ігор Померанцев

Іще молодий Маяковський,
Іще молодий Пастернак
На знімці журнальній. На козли
Журнал було кинуто. Просто —
Розлука з тобою. Косяк
Дверей підкосився. Під Босха
Життя сотворили. Та й жорсткі
Слова твої! Ні. Не під Босха —
Під Гічкока. Плавиться лак
На нігтях. Не вірте. Під Господа
Сотворено. Дріб'язок поспіль
Об пам'ять шкребе: поворозки
Книжкових закладок; мов мак,
На вилогах гудзики. Як
Ти жорстко говориш. Наосліп
Не кинешся ти. О, не просто —
Розлука з тобою. Однак
Масив не готовий. На козли
Піджак було кинуто. Врозсип
Сухий автоген. Маяковський.
І розсипи іскр. На піджак
Журнал було кинуто. В простір,
Іще молодий, поголоски
Кляксонів на розі. Кістяк
Залізобетонний. Мов рак,
Задкує бульдозер. І — врозсип.
Іще молодий. Знову врозсип
Сухий автоген. Пастернак.

Ігор Померанцев — російський письменник. Народжений 1948 р. в Саратові. 1970 р. закінчив англійський відділ Чернівецького університету, працював учителем у селі Селятин у Карпатах. Від 1972 р. жив у Києві, виступав з циклами віршів у московському журналі "Смена". 1976 р. був на шість дів заарештований київським КГБ з обвинуваченням у "зберіганні й поширенні політично шкідливої літератури". Від 1977 р. одверто виступав в обороні радянських політв'язнів. У серпні 1978 р. емігрував із СРСР і тепер живе в Англії.

Ніч рання. І, можливо, зоряна.
Горить грибок. Біля плеча
Настирні метлі роз'ялозились.
Шушукаються. Шамотять.

Метелики з легеньким потріском —
Довгасті, жваві та меткі —
Чаклюють лезами погострими
Над парою мигдаликів.

Та лампа тоне вже. Десь поруч —
Передчуттям колишніх втіх —
Готичні дідусеві брови
І бабин шаруватий сміх.

А он майнула майка брата,
Дівчачих бантів крепдешин.
Пильною пильно душу саду,
Де ні душі, ані душі.

Сиділи на казковім ґанку...
І врозсип. В зарості густій
Ловлю Оленин подих п'янку,
Затамувавши подих свій.

Ці милі схованки, ця затінь
Так баламутять, що душа
Напів — сховалася у п'яти,
Напів — злітає в небеса.

Дивись, Оленко, — вишні зліва.
Під яблунями правий край.
В липневих яблуках заліза —
Що хоч магнетом їх зривай.

Дивися, от в руці синиця.
А в іншій — бачиш журавля?
Нехай цей сон все сниться й сниться.
Так гарно. Я ж іще маля.

*З російської переклав
Іван Світличний*

Був час, ти пам'ятаєш, на перон
безплатно не пускали: заплатить
ми мусіли карбованця старими, —

ми ще охоче плакали, а нині —
це вже не перший рік, не перша мить —
лущиці ящерятку не пролить.

Ось ящірка проскочила. Вагон
такий вузький, неначе я руками
стискаю скроні.

Ми не побачимось. Жахає провідник.
Сиріє в тамбурі його постільний лик.
Горнись до губ моїх, — складув, що має хист,
прозорий та крихкий здобуду поцілунок,
стискаючи твій ящірковий хвіст.

В закритому містечку на кордоні
до вільгих віч тягнулися долоні
з розчулення: той кольорит,
той колір давніх снів,
що степ і однострої споріднив.

Ми не побачимось. Вбиральня на вокзалі —
на мить в рукостисканні умремо,
я похитнусь, в лице дихне карболка,
нараз моїх очей торкнеться голка,
щоб поламатись.

Моє маленьке місто: з димарів
не дим, а Димшиць — ось він, ось він лине
з сльозою й усміхом.

Геть сумніви! Читач — він не боїться,
читач — він любить гостре лезо бритви.
Зі мною разом він би смерть прийняв,
тут, коло лампи, — від розриву горла.
Я помиляюсь? Мабуть, не минути
ні власних помилок, ані прозрінь.
Навіщо ніяковість?! Те маленьке місто
меңе в дитинстві несмаку навчило:
лиш там, де патос, тільки там — краса,
мистецтво — де двобій життя і смерти.

Сідай на раму. Ось вельосипед.
Вперед. Іще. Ми летимо. Обличчя
згасають рідні. Калатає в скронях,
і піджачок за спиною тріпоче.
Тримайся дужче. Зірвано нарізку.
Вже нам не зупинитися ніколи.

Он сад майнув. Там хлопчик: на губах — вишневий сік, і через плічка — шлейки.
Ось тополиний пух, і от крізь нього квартал єврейський, як окраєць хліба, натертий часником. Стареньких очі.
Дивись. Вдихай. Збагнеш тоді, що страх разом з водою рине із колонок.

Шурхочуть шини. Крутосхил несе.
Від того пуху лоскотно у горлі.
Щось обпекло. Відлунює: "Коханий!"
І вітер плющить сльози.
Він рятує.

Укуси рук. Провалля. Це повітря, веселе і шпарке, таке вразливе, — від бабок ще прозоріше і легше і пахне, як волошки. Вже далекі шлягбавми, і вагонна хапанина, і митний огляд. Матір підсадив мій друг. Ще, ще одне зусилля. Їм не зарадить.

Деренчить багажник.
Мчимо, читачу! Спиці. Сухожилки.
Я тут. З тобою. Я б тебе повів не те що крутосхилом — краєм прірви, якби не сумніви...

Від голослівності полів, рівнин грудневих, побачених із потягів вузьких, рівнин таких важезних, що зривався з вікна пруток сталевий і фіранка під нерухомим ліктем, ні, скоріш, від голослівності пісень забутих про поле, про рівнини під льодистим, колючим зором — не збагнеш, чиїм — розпухлі з переляку, хоч кому, кому ще не боятись, не труситись, не обливатись потом крижаним, як не рівнинам, від рядків про те, чому ніколи спогадом не стати, — вернутися додому, до обруса цератового, в плямах од вина бордового, як рожі поцілунків, до тих лискучих дворових тополь,

що вітру роздали ватину купи,
щоб тепло й м'яко літу літувати.
Повітря тут густіше і сіріше,
ним хліб мастиш, його з лица стираеш.
А пам'ятаєш, хлопче, над усе
твій жах від інфекційних корпусів,
їх стін високих, їх звідних мостів,
скуйовджених, димучих смолоскипів,
і блиску лат, і брязкоту розмов?
Все обійшлося, ну, посміхнись, — ти вдома.
Ну, підведися, дихай, не вмирай!

*З російської переклав
Мойсей Фішбейн*

«Фавст» Гете в перекладі Миколи Лукаша

Юрій Бойко

Величезну літературну спадщину Гете лише невеликою мірою перекладено українською мовою. Ми й досі не маємо повної бібліографії того, що перекладено, і лише за приблизним підрахунком можна сказати, що близько 200 творів ваймарського мудреця з'явилися друком по-українськи. Наші перекладачі концентрувалися, передусім, на ліриці, з ліричних творів німецького поета вибрано майже завжди речі найбільшої літературної вартості, а з більших творів поза межами лірики перекладено "Германа і Доротею" (І. Франко), "Страждання молодого Вертера" (М. Грушевська), "Іфігенія у Тавриді" (Д. Йосифович), "Еґмонт" (О. Стешенко), кількаразово "Фавста" — і це майже все...

Першій частині "Фавста" пощастило. Її переклали повністю Франко, Загуд, Улезько, не згадуючи кількох фрагментів перекладу. Другу частину неповно відтворив по-українському Франко, а повний український текст обох частин цього геніального твору здобули ми лише завдяки праці Миколи Лукаша.

Згідно з офіційними даними довідника про українських радянських письменників, Микола Лукаш народився 1919 р., здобув вищу філологічну освіту, спеціалізувався на українській лексикографії, поліглот, перекладав з 18 мов (догадуємось, частина з них — мови народів СРСР). Найзначніші його переклади — "Декамерон" Бокаччо, "Мадам Боварі" Фльобера і "Фавст" Гете.

Лукашів переклад "Фавста", прикрашений репродукціями ілюстрацій німецьких художників, видано в Києві 1955 р. накладом у 8.000 примірників. Про якість перекладу доцільно говорити в зіставленні, самозрозуміло, з оригіналом. Але також і з іншими визначними перекладами. У нашому випадку напрошується порівняння з прекрасними зразками перекладного мистецтва росіян — Н. Холодковського і Б. Пастернака. Якщо ви, шановний читачу, вчитаетесь паралельно в тексти "Фавста" в оригіналі, у відтвореннях Лукаша, Холодковського і Пастернака, ви відчуєте, що не раз Лукаш у порівнянні зі своїми російськими суперниками передає текст Гете легше, пливкіше, точніше, з відзисканням усіх тих літературних ефектів, на які був наставлений Гете (цим не хочу сказати, що Лукаш абсолютно і завжди переважає своїх

російських конкурентів, я кажу лише про частоту випадків у нього). Візьмімо хвалебні співи архангелів у "Пролозі на небі", насичені натяками на біблійну гімнічну поетику. Цей текст перекладений усіма трьома майстрами слова вдумливо й вірно.

Та от Пастернакові бракує в цілому ряді випадків — у порівнянні з Лукашем — звукової легкості, накопичуються приголосні, не вимагані близькістю до оригіналу:

*В пространстве, хором сфер объят
Свой голос солнце подает,
Свершая с громовым раскатом
.....
И светлый полдень круг дела
.....
И камни с моря мчит планета*

Оці сполуки *впр, стр, ств, св, сгр, гд*, хоч вони подекуди не є попросту мовним спотиканням (бо відтяжуються суміжними голосними), не відповідають все таки легкості німецького тексту. Загалом хоч і промовляють у Пастернака янголи розумною гетевською мовою, але якось холодніше, ніж в оригіналі, так, ніби вони якийсь час зазнали на собі панування атеїзму.

У Лукаша все це звучить вільніше, світлішими тонами, урочистіше:

Рафаель:

Могутнім громом сонце грає
В гучному хорі братніх сфер
І путь накреслену верстає
Од первовіку й дотепер.
Цих незбагнених див видіння
Сповняє силою серця
І, як у перший день творіння,
Величні всі діла Творця.

Гавриїл:

Земля зі швидкістю страшною
Круг сонця кулею літа,
І райське світло дня чергою
Змінє ночі темнота.
Хвилює море незоре
І шумом скелі покрива, —
Та сфер стремління вічно-скорє
І гори й море порива.

У лексичі Пастернака з "Прологу на небі" трапляються елементи зниження стилю. "Светлый полдень" — це не є Гетеве *Paradieseshelle* (і також не Лукашеве "райське світло"). Там де Лукаш гетевське "*Brudersphären*" передає як "братні сфери", там Пастернак знімає цей образ із тексту.

Маєстатично звучать слова архангела Рафаеля:

*Die unbegreiflich hohen Werke
Sind herrlich wie am ersten Tag.*

Це відповідає піднесеності в Лукаша:

*І, як у перший день творіння,
Величні всі діла Творця.*

У Пастернака знайдемо тут зниження патетики:

Как в первый день, так и сегодня,
Безмерна слава Божьих дел.

Хоч слово "herrlich" в німецькій мові неоднозначне і його можна б узяти в Пастернаковому розумінні, але, з огляду на німецький контекст, Лукашів переклад тут точніший, а повсякденне слово "сьогодня" навдивовижу тонкий стиліст Пастернак не замінив архаїчнішим "поныне", що ніяк не руйнувало б ритму вірша.

Подібних прикладів з інших місць перекладу Пастернака можна було б навести чимало, а ще більше з Холодковського, хоч обидва ці російські "Фавсти" зроблено дуже гарно.

Українському перекладачеві пощастило відтворити накладення різних стильових шарів "Фавста" один на один: так реалістичне зображення життя, як і шляхетно фантастичні картини, інколи прозоро клясичні, а частіше ускладнено загадкові, ба й царство гротеску, суперечне всьому іншому, і зведеність стильової різношаровості в певну мистецьку зрівноважену концепційність.

Обмежуся на кількох прикладах. Як відомо, Гете відштовхнула розпаношена розгуляність студентських громад у "Weinkellern" (винних льохах). Студентом у Ляйпцігу він пізнав за молодечих років усю фривольність тих, які купчилися у "Burschenschaften" (студентських корпораціях). У "Фавсті" Гете пов'язав комплекс цих своїх переживань з історично конкретним місцем — "Auerbachs Keller" (Ауербаховою винарнею) у Ляйпцігу.

Переклад цієї сцени "Фавста" складний багатьма сторонами. Налезало, так скажу, "підземну течію" історично-звичаєвого розвитку студентських громад Німеччини під увагу взяти, урахувати натяки на "шванки" в Гетевому тексті, також не спустити з ока й "Urfaust", вважати на цілість конструкції твору з погляду ідейного, а до того ще й виразно натуралістичний струмінь сцени із гротескною тенденцією пов'язати.

Все це осягнув Лукаш завдяки тому, що він, кажу з певністю, коментарі до "Фавста" студіював ґрунтовно, ба й тому, очевидно, що тут розгорнулася на всю широчінь його талановитість як майстра слова.

Дияболічні чудасії Мефістофеля з вином, яке він у полум'я обертає, його штукарства зі студентами, яких він у такий стан безсвідомості приводить, що вони одне одного, за носи схопивши, тримають, літання Мефістофеля й Фавста на барилі вина — всю цю химерну фантастику, яку Гете, певне, з народних джерел вихопив і перетворив та з виразними ритмічними ефектами сполучив, разом із композиційним конгломератом різючості коротких епізодів — усю цю різноманітну складність переклав Лукаш,

зважаюся сказати, конгеніяльно. Якщо ми гротескную пісню студентів про бідного пацюка у Гете й у Лукаша зіставимо, то, далєбі, не конче знати українську мову досконало, щоб відчути, як майстерно Лукаш — у співвідносності до Гете — гротеск і стильову тональність віддає.

Нагадаймо спочатку текст Гете:

Brander: Es war eine Ratt im Kellernest'
Lebte nur von Fett und Butter,
Hatte sich ein Ränzlein angemäs't,
Als wie der Doktor Luther.
Die Köchin hatt' ihr Gift gestellt;
Da ward's so eng ihr in der Welt,
Als hätte sie Lieb' im Leibe.

Chorus (jauchzend): Als hätte sie Lieb' im Leibe.

Brander: Sie fuhr herum, sie fuhr heraus
Und soff aus alien Pfützen,
Zernagt', zerkratzt' das ganze Haus,
Wollte nichts ihr Wüten nützen
Sie tät gar manchen Ängstesprung,
Bald hatte das arme Tier genug,
Als hätt' es Lieb' im Leibe.

Chorus: Als hätt' es Lieb' im Leibe.

Brander: Sie kam für Angst am hellen Tag
Der Küche zugelaufen,
Fiel an den Herd und zuckt' und lag,
Und tät erbärmlich schnaufen,
Da lachte die Vergifterin noch:
"Ha! sie pfeift auf dem letzten Loch,
Als hätte sie Lieb' im Leibe."

У Лукаша звучать наведені рядки ось так:

Брандер: Раз криса в кухні завелась,
Жила із сала й масла,
Мов доктор Лютер розплилась,
Пузде собі напасла.
Та кухар їй отрути дав,
І білий світ немилий став,
Неначе від кохання!

Хор (весело): Неначе від кохання!

Брандер: Вона й туди, вона й сюди,
Усе гризе, що знає,
З усіх калюж пила води —
Ніщо не помагає!
Вона й навплиг, вона й навскач!

Її ж пече — хоч сядь та й плач,
Неначе від кохання!

Хор: Неначе від кохання!

Брандєр: І зо страху середо дня
У кухню як не скоче!
Упало край вогню, бідня,
Так жалібно пискоче...
Отруйник злий сміється лиш:
"Ого, як солодко квилиш,
Неначе від кохання!"

Хор: Неначе від кохання!

Химерне переставлення дійсности з реальної площини в гротескну тут передане виразно, виразніше, ніж у Холодковського й Пастернака, хоч припасованости до ритму німецької народно-пісенної ритміки, властивої тут Гете, у Лукаша й немає, він її, очевидно, й не шукав.

Якщо в першій частині "Фавста" є чимало фантастичного елемента, виростлого з джерел Середньовіччя, то в другій частині значне місце посідає антична мітологія, яка своєю натяковістю служить так загальній ідеї твору, як і розвиткові постаті "Фавста". Символ здобуває особливу значущість. Гете сподівався на театральне втілення свого твору на сцені, ба й на розвинення в оперове дійство. Тому висуває він наперед звукові й візуальні моменти в своєму стилі (Goethes Faust, herausgegeben von Georg Witkowski, т. 2. Ляйпціґ, 1929, ст. 144-145; усі дальші цитати з цього видання).

Все це відчуває наш перекладач дуже добре, особливо в стилі перекладу 2-ої частини. Лукаш дотримується таки дуже часто, за рідкими винятками, ритмів ориґіналу. Там, де Гете струнку ритмічну тривалість обриває, те саме й Лукаш робить. З коментарів Адольфа Тренделенбурґа ("Goethes Faust". Берлін — Ляйпціґ, 1922) ми знаємо, що "Злий Дух" у сцені "Собор" являє собою голос закидів сумління Гретхен: "Ритмізована проза в душі Кльопштока з неоднаковою кількістю піднесень (Hebungen) винятково добре надається до [відтворення] рвучких пульсувань (Vorstösse) совісти" (1, ст. 422). Цей ритмічний малюнок мук сумління героїні віддає Лукаш.

Заклинання відьми у сцені "Hexenküche" ("Відьомська кухня", у першій частині "Фавста") особливо важко перекласти. Висміювання містичної символіки цифр віддане в Гете, нехай скажу, "ажурно", одначе й парадоксально.

Du musst verstehn!
Aus Eins mach Zehn,

Und Zwei lass gehn,
Und Drei mach gleich,
So bist du reich.
Verlier die Vier!
Aus Fünf und Sechs,
So sagt die Hex',
Mach Sieben und Acht
So ist's vollbracht:
Und Neun ist Eins,
Und Zehn ist keins
Das ist das Hexen — Einmaleins!

Лукаш мав тут не лише вкластися в незвично-загадкову тринадцятирядкову строфу, але й рівночасно з цим ще й сміховинність магії відбити. Це Лукаш осягнув, на мою думку, вдало:

Як досягти
До десяти?
Один — як дим,
А два — сплива,
А три — зітри
Чотири ж виріж,
А п'ять — украдь,
А шість — ізчисть,
А сім — знесім,
А вісім повісім,
А дев'ять що? — Невідь-що
А десять кудесять.
Отак то лічим ми, відьмі.

Лукаш є знавцем своєрідностей німецької мови кінця 18 — початку 19 століття. Він вдало відтворює значеннєві відмінності слів у Гете в порівнянні з теперішньою німецькою мовою (напр., слово *Dirne* в сцені, де Фавст знайомиться з Марґаритою).

Також звукові ефекти раз-у-раз Лукаш репродукує. Як приклад вдалої алітерації наведу тут слова "Злого Духа" до Гретхен:

Aus dem vergriffnen Büchelchen
Gebete lalltest.

По-українському це звучить так:

З пошарпаної книжечки
Молитва лебеділа.

Звуковий ефект з *л* наявний в обох текстах.

Дуже цікаво віддає Лукаш мелодику вірша з "Walpurgisnacht", коли Фавст, Мефістофель і Зрадливий Світлячок промовляють навперемінки свої майже оперові партії. Тут виступають строфічні відмінності, наявність виразної цезури, схильність до

внутрішньої рими, гострота ритмічного руху, швидка мінливість картин — образів. Суголосність українського тексту з німецьким просто так вражає:

In die Traum- und Zaubersphäre
Sind wir, scheint es, eingegangen,
Führ uns gut und mah' dir Ehre,
Dass wir vorwärts bald gelangen
In den weiten, öden Räumen!

.....
Durch die Steine, durch den Rasen
Eilet Bach und Bächlein nieder.
Hör' ich Rauschen?, hör' ich Lieder?
Hör' ich holde Liebesklage,
Stimmen jener Himmelstage?
Was wir hoffen, was wir lieben!
Und das Echo, wie die Sage
Alter Zeiten, hallet wider.

.....
Aber sag mir, ob wir stehen,
Oder ob wir weitergehen?
Alles, alles scheint zu drehen,
Fels und Bäume, die Gesichter
Schneiden, und die irren Lichter,
Die sich mehren, die sich blähen.

Ми вступили в володіння
Снів чудових, чар таємних.
Проведи нас без блудіння
По просторах диких, темних,
Де блукають дивні мрева.

.....
Між каміння, баговиння
Чуть струмочків дзюркотіння.
Щось рокоче, щось воркоче,
Мов кохання шепт урочий,
Раювання сни чудові,
Спів надії, спів любови! —
Оддається скрізь луною,
Казковою давниною.

.....
Ти скажи, чи ще йдемо ми,
Чи на місці стоїмо ми?
Все тут крутить веремії,
Корчі й скали — зубоскали,
Й світляки, що заскакали,
Завихрилися, навіснії.

Ми не шукаємо тут повної образної адекватності — перекладач не копіює — нас хвилює глибша суттєва суголосність Лукаша з Гете, підхоплення Гетевої динамічності сміливим українським новотвором, оте прекрасне "скали-зубоскали".

У цих і, на жаль, випущених нами строфах у суцільній звуково-барвистій панорамі здобувся наш перекладач на використання радіснозвучних строф українського неоромантика Грицька Чупринки, а ще й чарівних музичних модуляцій "Лісової пісні" Лесі Українки.

Лукашеві щастить влучно, зі збереженням лаконізму, перекласти прислів'я й афоризми Гете. У третьому акті 2-ої частини каже Фавст:

Nur der verdient die Gunst der Frauen,
Der kräftigst sie zu schützen weiss (303).

Лукаш перекладає:

Лиш той любови жінки вартий,
Хто вміє захистить її (371).

Гете:

Befestige dich bei grossen Sinnen,

Indem du deinen Zweck bedenkst (332).

У Лукаша це звучить не буквально, але однозначно:

Перемагає завжди вмілий!
Не забувай великий цілей
І ні на що не потурай. (402).

Гете:

... das Naturell der Frauen
Ist so nah mit Kunst verwandt (170).

Лукаш:

Трудно в жінці розрізнити,
Що в ній штучне, що своє. (211).

В останньому випадку Лукашів переклад є водночас і глибокодумним коментарем, з яким не кожний германіст зобов'язаний погодитися, але для кожного германіста подібні коментарні перекладання, що трапляються у Лукаша, можуть бути цікавими.

Для відтворення німецького національного кольориту перекладач використовує специфічно українські ідіоми, фолкльористичні елементи: "вже думали, що їй більше рясту не топтати" (127), — каже Марґарита Фавстові, коли вона образно натякає на страждання своєї матері, що стоїть на порозі життя і смерті. Щоб надати вислову тихого ліричного смутку, Лукаш мусів удатися до народного звороту.

Однаке він спромігся уникнути "українізації" "Фавста". Лукаш знайшов у українському мовному скарбі такі слова й ідіоматичні звороти, які, ведучи глибоко в психічну структуру української нації: "знеобачки" (119), "гориніж ходити" (179), "нівроку" (126), "ну й шарварок — аж голова дуріє" (168), "п'ючи хильцем" (149), "І що за знак, що не вхоплю тропи ніяк" (312), — не сполучають читача виразно з українською фолкльорною конкретикою, але своїми формальними особливостями натякають на закоріненість певних явищ у національній пракультурі. Це не є спеціально наголошені архаїзми як літературний засіб — ні! Це є попросту справіку вживані (або згармонізовані з ними) змістово й формально вияви мови, які обіч від штучности й мовної моди стоять. Це такого роду елементи, які з природою мови певного народу ориґінально й органічно пов'язані. І тут у Лукаша бачимо той самий підхід до мови, що й у Гете, — щось мовно вічне в "Фавсті" віддзеркалювати, саме те, що німецькою мовною істотністю пахтить.

Розуміється має Лукаш і звичайні архаїзми, які такими в своїй літературній функції відчуваються, їхнє завдання вносити з собою певний кольорит епохи: "у вашмості" (116), "вджигнув" (112) — це слова, функція яких є включати в переклад запах Рене-

сансу або близькості до Середньовіччя.

Мова Гете позначена нашаруванням різних мовних верств. Ваймарський філософ стоїть осторонь від певної мовної моди, але він вбирає "Фавстом" істотні й многогранні течії розвитку німецької мови: у нього знайдемо щось від Лессінґа, також від Гердера, класицистичні й народжувані романтичні елементи знаходять своє місце, поруч із мовоформами і ваймарського двору, і служок, яких він не цурався, також і мовлення бюргерства...

Всю цю складність мови, її різношаровість певною мірою схопив Лукаш, та було б, мабуть, марудно для читача журналу, якби я на цьому спеціально спинявся.

Для відтворення специфіки Гетевої мови мав він також і до неологізмів сягати, особливо в другій частині "Фавста". В умовному виведенні погансько-античного світу з його мітологією особливо часто доводилося перекладачеві до новотворів удаватися, творячи здебільшого слова з двома коренями: "розкошлюбних насолод" (60), "красоприхильник" Феб (344), "красолюбцям" (346) і т. д. Вони здебільшого вдалі.

У загальній підсумковій оцінці належить переклад Лукаша назвати конгеніальним, приналежним до найвизначніших перекладів "Фавста" в європейських літературах. Українська література ще раз свою зрілість у сім'ї європейських народів засвідчує.

Національна за формою, соціалістична за змістом...

Міра Блінкова

"Радянська література — національна за формою, соціалістична за змістом", — такий є офіційний штамп партійно-пропагандної мови, що окреслює зміст і форму радянської літератури. Отже, за літературою не визнано права мати національний зміст. Чи можна вважати таку літературу національною?

Сталося так, що протягом майже двадцятьох років я робила переклади прозових літературних творів авторів різних малих народів СРСР на російську мову. Як і всі подібні перекладачі, я не знала жадної з мов цих народів, а літературний переклад робила за так званим "підрядником" — дослівним і найчастіше незграбним перекладом, що його робив сам автор або найнятий автором чи видавництвом перекладач, який часто погано знав одну з двох мов, а то й обидві...

Мій перший переклад був з північно-осетинської мови. Готуючись до зустрічі з автором, я якнайретельніше простудіювала текст, склала список запитань і пропозицій. Зміст повісти був безнадійно банальний: жадливе становище місцевої бідноти за царських часів, дружба з російськими пролетарями, злидні й безправ'я, всебічна і, звичайно, безкорислива допомога з боку російського народу молодшим осетинським братам, клясові заворушення і, нарешті, встановлення в краї радянської влади та загальне безмежне захоплення з цього приводу. У кожній з "національних" літератур в СРСР є чимало творів, які з дуже незначними відхиленнями повторюють цей сюжет. Це — один з тих "залізних" сюжетів, які забезпечують видання книги великим накладом і переклад на російську мову.

Міра Блінкова закінчила Московський Інститут історії філософії та літератури. Працювала в Інституті історії Академії наук СРСР. Водночас публікувала літературні рецензії в журналах "Новый мир", "Дружба народів", "Вопросы литературы" та ін. Переклала понад 10 великих літературних творів авторів різних народів СРСР, які вийшли у видавництвах "Советский писатель", "Советская Россия", "Гослитиздат" [Видавництво художньої літератури] та у видавництвах різних національних республік. Від 1977 р. живе в Єрусалимі.

З російського рукопису переклав І. Клейнер.

Щоб удмухнути в цю нудотну схему бодай зовнішні ознаки життя, я мусила надати персонажам якихось характеристичних рис, зберігши водночас максимальну етнографічну подібність тексту.

Усе це я відверто сказала авторові, не приховавши, що вперше виконую таку працю. На мій подив, це його аніскільки не збентежило, хоча мої пропозиції означали, що фактично я маю написати новий твір, який вийде під його прізвиськом. Очевидно, до цього він уже звик. Не протестував він ні проти досить радикальних скорочень тексту, ні проти змін деяких сюжетних ліній. Опинившись у не дуже зручному для мене становищі "старшого брата", я вирішила, що, принаймні, допоможу авторові видати російською мовою твір, за форму якого (якщо не за зміст) йому буде не занадто соромно.

Лише тоді, коли я вже звикла до думки, що працюватиму над цим підрядником, я зрозуміла й відчула, який величезний обсяг праці маю виконати: найглибше редагування — фактично спів-авторство — я мала поєднати з поважним вивченням осетинської етнографії, літератури, народного епосу.

І раптом дирекція видавництва відмовилася укласти зі мною угоду. А сталося це ось чому. У журналі "Новый мир" було опубліковано мою негативну рецензію на книгу, що вийшла у видавництві "Советский писатель". Автор книги — пересічний письменник, але спритний ділок — спромігся організувати галасливу оборону свого твору. Майже вся центральна преса взяла в цьому участь. Звичайно, моя скромна рецензія була лише приводом, щоб дати нагінку журналові "Новый мир", на чолі якого тоді стояв Олександр Твардовський. Саме тоді над головою Твардовського почали збиратися чорні хмари партійного незадоволення. Увесь галас довкола книги настільки не відповідав мізерному значенню як її самої, так і її автора, що неминуче викликав думку (такі справедливі) про якесь особливе підґрунтя справи. Отже, не дивно, що дирекція видавництва не бажала мати зі мною жадних контрактів.

Протягом довшого часу завідувач редакції, його заступниця та метка і впливова секретарка, також прихильна до мене, не могли нічого змінити; не допоміг і лист від осетинського автора, попри брак таланту, досить відомого в літературних колах. Суперечка між редакцією та дирекцією тривала кілька місяців і закінчилася, завдяки якійсь випадковості, на користь редакції.

Так я вступила до лав того дивного різновиду радянських літераторів, які звуться, радше умовно, перекладачами і роблять свій занадто своєрідний внесок до "Могутнього Розквіту Багатонаціонального Радянського Мистецтва".

Над північно-осетинською повістю я працювала довго, ревно,

аж до болю голови; не давала спокою етнографам, випитуючи в них подробиці побуту; хапала автора, щойно він приїздив до Москви, намагаючись поговорити з ним ще перед його зустріччю й п'ятикою з друзями, бо опісля він уже був непрацездатний... Я обговорювала з ним усі зміни тексту, прохала читати вголос по-осетинському, намагаючися вхопити ритм незнайомої мови, її інтонаційні особливості — в довгих і коротких реченнях, в діалогах.

Нарешті, я віддала працю до редакції. Наступного дня мені здалося, що треба змінити одне слово, і я побігла до видавництва. Коли я розповіла про мою турботу секретарці, умовляючи її повернути мені на кілька хвилин рукопис, усі працівники редакції зайшлися гомеричним реготом і довго не могли вгамуватися. Лише одна працівниця — маленька, веснянкувата вагітна жінка — дивилася на мене з прихильною цікавістю.

Моїм редактором була інша жінка, так заклопотана партійною та адміністративною працею, що до рукописів у неї просто руки не сягали, і вони тихцем лежали в шафі, аж доки не підходив термін, а тоді їх поспіхом віддавали до складання. Цього я, звичайно, не знала і, не одержуючи повідомлень щодо мого перекладу, думала, що його відкинули. І раптом — лист з одного республіканського журналу з компліментами, від них таки — досить добра сума грошей, лист від автора з примірником журналу, в якому опубліковано переклад, телефон з редакції: усе гаразд, книгу складають, можна одержати "схвалення" (тобто, 60 відсотків гонорару, які видають, коли рукопис схвалено до друку).

Автор заявив, що відтак працюватиме лише зі мною, а моя редакторка доброзичливо пообіцяла, що даватиме мені на переклад деякі твори...

Справді, незабаром мені запропонували переклад з абхазької — невеликий, але дуже важкий. Тепер моїм редактором була та маленька веснянкувата жінка, яку я помітила колись у редакції. Вона була редактор Божою милістю: як трапляється іноді абсолютний музичний слух, так у неї був абсолютний літературний смак. Ми з нею швидко потоваришували і співдіяли із запалом. У нас з'явився якийсь майже спортивний спільний захват — робити з літературного дрантя якщо не цукерочка, то, принаймні, щось їстівне. Ми працювали старанно й весело, із задоволенням. Наша дружба тривала, доки її звільнили. Приймавши християнство (вона була єврейка), вона сміливо викреслювала з текстів блюзнірські вислови і писала слово Бог з великої літери. Цього їй не могли пробачити.

Але це було потім, а покищо я намагалася розібратись у тій кухні, де представники "першого серед рівних" готували страви, які зображували як досягнення "братніх народів".

Прошу мати на увазі, що я розповідаю про твори, перекладені на підставі "підрядників". Це не стосується літератур з давніми і багатими традиціями — української, грузинської, вірменської, прибалтицьких народів. Твори з цих мов перекладають професійні перекладачі, які добре знають обидві мови — і російську, і ту, з якої перекладають. Вже самий факт перекладання (чи скорше переспівування) твору за допомогою "підрядника" свідчить насамперед, що нема людей, які володіють мовою оригіналу і російською мовою настільки, щоб упоратися з художнім перекладом. І водночас це посередньо свідчить про те, що цього твору без належної обробки навіть за найнижчих вимог не можна пустити в світ російською мовою — мовою, якою читають десятки мільйонів людей в СРСР і за кордоном.

Взаємозв'язок і взаємозалежність у цій галузі радянського ідеологічного виробництва багатшарові і звивисті. Щоб твір автора з "національною" (наче бувають якісь безнаціональні) республіки вийшов російською мовою, він має, насамперед, цілковито відповідати політично-пропагандній лінії. Від "націлітератур" цього вимагають з набагато більшою неухильністю, ніж від російської. Неможливо уявити, щоб у перекладі з "підрядника" вийшов твір, який бодай на якусь, навіть невидиму, частку міліметра відхилився б від вірнопідданського, єдинонеділимського напрямку. А твори російських авторів можуть відхилитися від шаблону іноді на цілий міліметр...

Від підкорених народів вимагають цілковитого і навіть захопленого служіння — це найперша вимога. Але ті, які по-собачому служать, одержують щедрі винагороди. НА ЗАКОННИЙ ПІДСТАВІ приймають до друку твори, що якісно не відповідають жадним літературним нормам; НА ЗАКОННИЙ ПІДСТАВІ платні перекладачі та редактори доводять їх до якогось зовнішньо професійного рівня, переробляючи і змінюючи їх до непізнання; НА ЗАКОННИЙ ПІДСТАВІ ці твори, яких абсолютну ніхто не читає, видають величезними накладами. Після опублікування "перекладу" в центральному видавництві перед автором відкрито всі двері для видання рідною мовою і для нових перекладів. Чи ж дивно, що цей письменник ладний поступитися своєю людською та національною совістю, аби забезпечити собі сите існування та всілякі пільги, пов'язані зі становищем визначного літератора?

Я впевнена, що кожний народ має досить людей здібних, працюючих і чесних. Але якщо людина з "нацреспубліки" (найчастіше — з автономної) не бажає вчитися й працювати, а шукає легкого хліба, — вона намагається стати письменником. Саме таким письменником, який по-собачому служить і одержує щедрі винагороди за службу. Як справжньому письменникові продертися крізь щільні лави цих вислужників, якщо держава його не

заохочує, а КГБ міцно тримає за руки, щоб не вислизнув? Я не виключаю, що є в літературах малих народів СРСР справді талановиті автори, але мені жадного разу не довелося побачити в російському перекладі з "підрядника" сміливого, оригінального, талановитого твору. Адже справді талановитого твору жаден перекладач не зможе зіпсувати настільки, щоб талант автора не був помітний. Може, й є такі твори, але їх не перекладають...

Хоч як це сумно, але політична, національна та літературна ситуація така, що справжні письменники з неросійських народів (але, здебільшого, лише з тих народів, які не мають своїх власних міцних літературних традицій і власного широкого читача) намагаються перейти до російської літератури, писати поросійському. Адже справжньому і бодай трохи чесному письменникові конче потрібний той міліметр, на який йому вільно відхилитися від шаблону, якщо він пише по-російськи, але не вільно, якщо він пише своєю мовою. Син засновника абхазької писемности та літератури Дмитра Гулія — Георгій Гулія — російський письменник; чудовий російський письменник Фазіль Іскандер — також абхазець. Ось ще кілька добрих російських письменників — Рустам та Максуд Ібрагімбекови (азербайджанці), Чингіз Айтматов (киргиз). Імперія має свої закони. Щоправда, в Римській імперії численні й найкращі письменники часто користувалися грецькою мовою. Алеж у Римській імперії були, крім рабів, і вільні люди, тож і закони там були вільніші...

Отже, людина з "націоналів" вирішує стати письменником; вона починає з різних опусів у місцевій періодичній пресі. Далі починається гонитва за знайомствами — за особами, які можуть "проштовхнути" літературну чи псевдолітературну продукцію в столичних видавництвах. Уже на цьому першому відтинку шляху "в літературу" починається гендлювання, іноді "національний" літератор віддає весь гонорар перекладачеві, аби лише той знайшов шляхи до видавництва в Москві.

Успіх такого літератора залежить від багатьох обставин — від родинних зв'язків (особливо — на Кавказі), від взаємин з місцевою владою, від стосунків у місцевій спілці письменників, від допомоги з боку впливових російських письменників, від уміння знаходити корисні знайомства. Одним словом, — від чого завгодно, лише не від власної обдарованости. Не важко уявити, до якого морального розкладу призводить така система, а особливо тоді, коли "нацмен" чекає від "старшого брата", що той доведе його твір до мінімально прийнятного рівня.

Навмисно низькі вимоги до "національних" літератур, зневажливе ставлення до них так міцно ввійшли до літературного побуту, що деякі літератори з республік вимагають поблажливого ставлення до їхніх творів як свого законного права. Так, наприклад, я

якось виступила з несхвальною рецензією на паскудний твір Вадима Собка "Нам спокій тільки сниться". Розгніваний автор зателефонував до редакції і довго плаксивим голосом скаржився: мовляв, замість підтримати бідного "молодшого брата", ви його критикуєте, кривдите...

Політика в галузі видання творів "націоналів" додержує принципу: кожному певний, заздалегідь запланований, "листаж". "Листаж" — це кількість друкарських аркушів, які щороку надають для видання перекладів з кожної мови (або для кожної з республік). Природно, що за такої системи дбають лише про виконання пляну з "листажу", а не про художній рівень. Якщо під кінець року "не дотягли", не забруднили друкарською фарбою всього запланованого "листажу", — будь-яка макулатура йде до друку. Так, одного разу дійшла черга чуваської прози. Щасливий жереб припав письменникові Ф. Його збірочка була невелика і така слабка, що її доручили перекладати мені: я вже була відома здібністю "витагати" те, що ні до чого не надається. Після звичайних у таких випадках скорочень книжка "не дотягала" до запланованого "листажу". Тоді Ф. почав терміново надсилати мені — щодня кілька сторінок — "підрядник" своєї повісти, опублікованої в чуваському журналі. Повість була настільки безглузда й безпорадна, що не могла правити навіть за сюжетну лінію. Одержавши згоду редакції, я сама написала повість з життя чуваської міської інтелігенції, запозичивши в автора лише імена героїв.

Найкумедніше було те, що ця халтурна повість користувалася успіхом у працівників редакції. Казали, що в Чувашії нарешті з'явилася пристойна література. А в Чувашії, попри невимогливість тамтешньої критики і читачів, усі були обурені з тієї повісти письменника Ф., яку було опубліковано в місцевому журналі. Не знаю, чи помітив хтось, що в чуваській повісті та її російському перекладі спільними були тільки імена дійових осіб.

Хоча важко визначити якусь сюжетну спільність усієї "національної прози", один елемент у ній є обов'язковий і незамінний — це образ російської людини, чудової, широї, мудрої, безкорисливої. Цей російський півбог поводить з "націоналами" не як з молодшими братами, а, радше, як з малими дітьми, навчаючи їх розуму, пояснюючи найпростіші речі і торуючи їм шлях "у світле майбуття". Уникнути присутності цього персонажу можуть лише такі твори, в яких переповідано сюжети народних казок, епосу або дуже коротенькі оповідання на зразок анекдотів чи приповідок.

Протягом того часу, як я займалася перекладацькою працею, сталися деякі зміни в ставленні до національних традицій. Раніше воно було беззастережно негативне — мовляв, увесь старий світ ми зруйнуємо... Останнім часом почали надавати певного

значення збереженню народних традицій. За деяких обставин їх навіть почали оспівувати, поетизувати. Найчастіше при цьому тримаються певної основної ідеї: є традиції добрі, співзвучні нашому часові та "моральному обличчю нової радянської людини", а є й шкідливі, віджилі, невідповідні новому життю. Певна річ, усі традиції, пов'язані з релігією або з національно-визвольною боротьбою народу, вважаються шкідливими. На тлі загального відродження націоналістичних тенденцій у російській літературі, яке має різноманітні вияви і напрями, сталися деякі зміни і в ставленні до національного кольориту неросійських літератур.

Найгостріше ця тенденція виявилася в Абхазії, що є наслідком її особливого національного становища: вона перебуває під подвійним гнобленням — з боку Росії і Грузії. Той господар, який ближче, як завжди, сильніше ненавиджений. В абхазькій літературі це віддзеркалено в такий спосіб: усі погані традиції та явища прийшли від грузинів, а всі добрі — місцевого абхазького походження. Більшість негативних героїв мають грузинські (точніше — мінгрельські) імена. Зацікавлене в посиленні грузинсько-абхазької ворожнечі, російське начальство не заважає антигрузинській тенденції в абхазькій літературі.

Іноді я виявляла, що автор не здає собі справи з того, які непривабливі його герої з погляду "сторонньої" людини, незнайомої з особливостями національного побуту та традицій. Наприклад, в одній повісті два хлопчики 10- 12-річні холоднокрівно готують і вміло здійснюють убивство свого ворога. У тих краях, де існує кривна помста і де з образу людина відповідає життям, такі вчинки — звичайні, й автор не замислюється над тим, як це сприймуть іншомовні читачі. За згодою автора, я посилила образу, завдану хлопчикам, і потім примусила їх співчувати синові забитого та усвідомити, що вони вчинили кривду.

З цього прикладу можна зрозуміти, якої трансформації зазнають деякі істотні елементи творів унаслідок інтервенції перекладача. З іншого боку, проблема зображення національних звичаїв та характеристик переходить тут у проблему майстерності й світогляду автора. З цього погляду цікаво порівняти змальований щойно епізод з епізодом роману Фазіля Іскандера "Сандро з Чегему" (цей роман — один з найкращих російськомовних творів останніх десятиріч) — про помсту чабана Махаза за його збезчещених дочок. На додаток до розуміння тієї майже містичної віри горця, що лише кров може змити образу, в читача виникає думка про БЕЗКАРНІСТЬ кривдника, про те, що НА ЗАКОННІЙ ПІДСТАВІ підлий спокусник і далі жив би спокійно й ситно. Месник відкрито попереджав кривдника, його помста не була ані несподіваною, ані підступною. Кривдник заздалегідь підготувався до того, що буде покараний за свій вчинок. З роману

Іскандера можна зрозуміти, що для абхазця нема альтернативи: або жити далі звичним життям, але з ображеною душею, або помститися за безчестя, хоч би це коштувало свободи чи життя. Епізод у книзі Іскандера створено для уславлення чести людини, її гідності; епізод у книзі автора, яку я перекладала, вигадано задля вславлення клясової боротьби та перемоги пролетаріату. Перший викликає співчуття й повагу, другий — відразу й зловісні передчуття.

Співробітники редакції, переглядаючи переклад перед складанням, рідко порівнюють його з підрядником. Для них важливий кінцевий вислід — що саме одержить російський читач. Але майже вся перекладна продукція, що могутньою хвилею затоплює книгарні по всій державі, не користується попитом. Ба більше, досвідчений радянський читач часто проходить повз справжні художні твори, щойно побачить неросійське прізвище автора. Мені часто доводилося вмовляти моїх друзів літераторів прочитати книги азербайджанців, що пишуть по-російськи, або надзвичайно обдарованого вірменського письменника Гранта Матевосяна в талановитому перекладі (певна річ, з оригіналу, а не з підрядника) Анаїт Баядур.

Звичайно, зневажливе ставлення до "нацпрози" є в більшості випадків цілком виправдане. Перекладач може зробити дію динамічнішою, прикрасити її етнографічними деталями, навіть надати типажам твору більшої переконливості, відкинути неприродні перебільшення, властиві графоманській продукції, можна вбгати в текст елементи гумору, лірики; одним словом, можна надати творові зовнішніх ознак професійності. Але основа його — сюжетна й духовна — залишається примітивною, підлабузницькою й вульгарною.

Але для того, щоб виконати всю цю працю, про яку я пишу, треба докласти чимало зусиль і вигадки. Для цього треба, насамперед, позбутися думки, що книгу, в яку вкладено стільки зусиль, прочитають лише кілька осіб — редактор, член головної редакції, який підписує її до складання, коректор, автор і, можливо, хтось з авторових родичів або друзів...

Не буду даремно ганити співробітників редакції: вони щиро раділи, коли переклад явно поліпшував текст. Але не це визначало політику розподілу перекладів серед перекладачів. Від редакції залежало набагато менше, ніж від дирекції видавництва, від спілки письменників, від загальної кон'юнктури в літературних колах.

Добро породжує добро, зло спричиняється до зла й розпусти. Аморальність самого факту існування такого роду літературної промисловості призводить до брудного протекціонізму, хабар-

ництва й запроданства, до тотального морального занепаду в тому цеху, де цю продукцію виготовляють.

Напередодні мого виїзду за кордон завідувачем редакції призначили інтелігентну людину, справжнього літератора і навіть, здається, непитушого, — а це надзвичайна рідкість. Отже, те, про що я пишу, можливо, тепер уже бодай частково змінилося. Але раніше становище було безперспективно сумне. Найлегші й найвигідніші з погляду евентуальних перевидань (а кожне перевидання — це гроші авторові й перекладачеві) переклади віддавали відомим літераторам, які цієї миті чомусь перебували в скрутному матеріальному становищі. Це так і звалося — "підтримати" певну людину з ім'ям...

Є підстави вважати, що вони "дарували" частину свого гонорару попередньому завідувачеві редакції — добрій людині й доброму адміністраторові, але непробудному пиякові. Одержавши свою частку, він, ясна річ, стояв муром на сторожі інтересів своїх "благодійників", які зловживали його слабкістю й довели його врешті до інвалідности. А що рукопис, попри все, треба було віддавати до складання в пристойному вигляді, то весь тягар праці припадав на плечі редакторів. І що відоміший та впливовіший був перекладач, то важче було редакторам.

Моїй редакторці завжди припадала найвижча і найневдячніша праця. Такою є доля кожного єврея, якому дозволили працювати в "пристойній" установі. Вона покірливо тягла найважчий віз, і начальство не турбувалося — витягне. Але якось і вона, найпокірливіша, не витримала й обурилася. Один досить спритний московський літератор, автор кількох десятків книг і соток статей, забажав заробити ласий шмат і в нашому видавництві й уклав угоду на переклад величезної книги. Він віддав до редакції підрядник під виглядом свого власного перекладу. Нахаба навіть не змінив у підряднику жадного слова. Не чекаючи висловів нашого обурення, він негайно почав розсилати заяви з погрозами, вимагаючи негайного схвалення його "перекладу". Коли моя редакторка показала завідувачеві цей "переклад", той спокійно відповів, що вона мусить відредагувати текст так, щоб це був не підрядник, а справжній переклад. Отже, вона мала виконати всю працю замість перекладача. І відоме ім'я літератора і, можливо, певна частка гонорару позбавили цю непогану колись людину залишків сумління.

Моє становище в редакції було близьке до становища моєї редакторки. Мені давали тексти не лише важкі й невеликі, а й сумнівні щодо можливості їхнього видання. Такі сумніви могли виникати з різних причин — "сумнівний" автор, "сумнівні" аспекти твору з погляду внутрішньополітичного або й зовнішньополітичного (бувало й таке). До речі, мій найперший автор, який обіцяв працю-

вати далі лише зі мною, жадного разу до мене не звертався. Оскільки його твори кілька разів перевидавали, то перекладати його було дуже вигідно. Отже, його переклади віддали відомому прозаїкові. Якість перекладу, врешті, нікого не цікавить, зате авторові приємно, коли його книгу прикрашено іменем відомого літератора-перекладача.

Численні автори, домігшись дозволу на публікацію свого твору російською мовою, зверталися по переклад до мене. Я приїздила туди, де відбувалася дія твору, знайомилася з природою та побутом краю, з'ясовувала все, що могло придатися для обробки тексту.

Якось я приїхала з такою метою до Махачкали в Дагестані. На моє здивування (тоді я ще не була добре обізнана зі звичаями "нацлітераторів"), до мене до готелю посунули один за одним місцеві письменники з підрядниками. Для них я була відомим і, може, навіть впливовим московським літератором, і вони, бідаки, сподівалися на мою протекцію...

Я самовіддано робила, що могла: читала підрядники, робила для себе нотатки, обіцяла з'ясувати можливості видання в московських журналах та видавництвах.

І раптом з'явився рукопис, цілковито не схожий на звичайну в такій ситуації макулятуру. Я зацікавилася, — це було написано свіжо й талановито. Уперше я заходилася перекладати, не маючи угоди з видавництвом. Жадного разу я не працювала з таким задоволенням, з таким почуттям відповідальності. Двічі їздила до Дагестану, оглядала місця, де відбувалася дія, перечитала цілу бібліотеку всілякої літератури про Дагестан та про події, які стосувалися сюжету повісти. Йшлося про жінку — надзвичайно гарну, але народжену в бідній родині. Її одружили з найбагатшим нареченим у місті, сорокарічним власником величезних виноградників. У житті бідної дівчини сталися казкові зміни — з халупи вона перебралася до розкішного дому, їздила в повозі, їла солодке, одягалася в шовк. А була вона з природи довірлива, сором'язлива, не дуже кмітлива... Символом її щастя, її майже неправдоподібного добробуту була для неї арка над входом до її володінь — до виноградників. Іноді вона просила чоловіка підвезти її до цієї арки і довго, затамувавши подих, дивилася на неї.

Потім почалися страшні для неї події, особисті й суспільні: помер її добрий чоловік, сталася революція, громадянська війна, націоналізація землі, вилучення цінностей... Події обертаються довкола цієї жінки таким чином, що вона поступово стає в очах оточення якимсь виплодком пекла, символом нечистої сили. Матері ховають від неї дітей, вагітні оминають її, ховаючи очі. Цей контраст — її несміливості, інертності, безпорадності й такої зловісної репутації — трагічний і багатозначний.

Життя поступово забирає в неї все: спочатку — її виноградники, потім — дім, людське оточення. Випродавши все, що в неї було, уникаючи спілкування з людьми, вона копирсається вдома з якимись дрібними кустарними виробами, які продає, аби не вмерти з голоду. І єдине світло в її житті — прошкутильгати через місто до виноградників і постояти перед аркою, яка якимсь дивом уціліла. Але потім знищили й арку...

Автор, звичайно, мусів дещо замаскувати цю трагічну ситуацію всілякими радянськими дурницями: мовляв, героїня твору не бажала сприйняти нове життя, приєднання до здорового колективу, її свідомість отруєна буржуазною ідеологією і така інша каламуть. Усе це я викинула і найвиразніше окреслила головне — невинність цієї людської істоти і брутальність, нелюдськість життєвих обставин.

Попри всі зусилля впливової спілки письменників Дагестану, попри всі мої прохання, цієї повісти в перекладі не опублікували. Єдиний переклад, який я зробила за своїм власним бажанням і вибором, не пішов до читача.

ПРО МУСІЯ БЕРЕГОВСЬКОГО

Яків Сорокер

Серед видатних представників єврейської музики України почесне місце належить Мусієві (Моше) Береговському — етно-фолкльористові, музикознавцю та просвітителю. Його шлях був нелегкий: як і багато інших радянських діячів культури, він був примушений віддавати значну данину політичній та державній системі СРСР; біографові Береговського треба чимало зусиль, щоб уточнити мистецькі та наукові позиції, естетичні та етичні принципи цього видатного вченого та митця.

Береговський народився 1892 року в селі Термахівка, на Київщині. Його батько був меламедом хедера (вчителем релігійної школи). Моше одержав музичну освіту в Київській та Петроградській консерваторіях. Береговський був першим, що систематично, на високому професійному рівні, вивчав єврейський фолкльор України, Білоруси, Польщі, Литви, Латвії. Особливо плідною була його діяльність, починаючи з 1927 року, коли він обійняв місце завідувача Кабінету музичної фолкльористики Інституту єврейської культури Української Академії Наук (далі скорочено — КЄФ, Кабінет єврейської фолкльористики). Як керівник КЄФ-у Береговський організує фолкльорні експедиції, записує велику кількість народних мелодій. До 1946 року в сховищі КЄФ-у зібралось близько 8.000 музичних записів.

Береговський задумав та підготував до видання 5 томів "Єврейського музичного фолкльору", але лише перший том цієї капітальної роботи побачив світло (1934). Решта його праць — справжня скарбниця фолкльористики — залишилася в рукописах, а частина, очевидно, загинула.

Яків Сорокер народився 1920 року в місті Бельці, в Басарабії. Освіту одержав у Московській консерваторії та в аспірантурі (кляса Давида Ойстраха). Одержав ступінь доктора музикознавства. Від 1962 до 1976 року працював у Дрогобичі доцентом та завідувачем катедри теорії та історії музики у Педагогічному інституті ім. І. Франка. Від 1976 року живе і працює в Єрусалимі. Автор коло 100 музикознавчих праць, серед яких: *Скрипичные сонаты Бетховена*. Москва, 1963; *Йозеф Сігети*. Москва, 1968; *Камерно-инструментальное творчество С. Прокофьева*. Москва, 1973; *Давид Ойстрах — интерпретатор Прокофьева*. Москва, 1976; *С. Прокофьев и украинский фольклор*. Київ, 1966; *И. Воробкевич*. Київ, 1975; *Шостакович и еврейская музыка*. Тель-Авів, 1977; *Давид Ойстрах*. Тель-Авів, 1981 та інших.

Як відомо, на КЄФ чекала доля всіх єврейських культурних посад Радянського Союзу — він був зліквідований, а його архіви "поховано" в місцях, досі невідомих...

Крім єврейського, Береговський приділяв увагу фолкльорові інших народів: він обробив близько 10.000 пісень, — українських, чеських та моравських, польських тощо.

Дальша доля Береговського була трагічною: 1947 року він потрапив у число "космополітів". Не допомогло вченому те, що він, кривлячи душею (в чому ми впевнені), постійно твердив про свою відданість "пролетарській культурі", пізніше соцреалізму: Береговського заарештовано та відправлено в концтабір. Єврейський драматург та актор Файвиш Аронес (який нині живе в Ізраїлі) писав у листі до автора цих рядків:

Про Береговського я чув давно. В 1950-их роках ми з ним були в одному з сибірських таборів. Ми стали приятелями й часто балакали про єврейський музичний фолкльор. Між іншим він був "усним редактором" моїх пісень, що я їх складав, перебуваючи в неволі. Ми були разом в таборі недовго, — мабуть, рік або трохи більше. Згодом його відправили в інший табір...

1953 року Береговського звільнили та "реабілітували". Він помер в 1961 році в Києві.

Серед інших проблем, Береговського цікавили взаємини єврейського фолкльору з творчістю інших народів, серед яких євреї жили в діаспорі. Вченому належать, в цьому зв'язку, такі праці: "Чужомовні й різномовні пісні в євреїв України, Білоруси й Польщі" (1930, українською мовою), "Взаємні впливи в єврейському і українському музичному фолкльорі" (1936, українською та єврейською мовами). Береговський відзначає, що одна з перших у Східній Європі публікацій єврейського фолкльору була здійснена в збірці Степана Карпенка "Васильковский соловей киевской Украины. Славянский альбом для одного голоса с аккомпанементом фортепиано..." (СПб, 1864). В цю збірку ввійшли три єврейських танцювальних мелодії.

Береговський записав чимало єврейських пісень, що їх співали на мотиви українських мелодій (серед них — "У сусіда хата біла", "Гоп, мої гречаники", "Стоїть гора високая") і навпаки, — українські пісні (тексти) з єврейськими мелодіями. Інколи, як показує Береговський, спільне музичне "зерно" розвинуте невідомими митцями — українцями та євреями — по-різному (приклад — єврейська пісня "Золота пава" та українська — лемківська — "А нащо мені, нащо").

Береговський пише в одній із своїх статей:

Мене повідомив один музикант [...], що наприкінці 90-их років минулого сторіччя [...], в м. Брусиліві (Київщина), українські кустарі-шевці [...] майже на всі свої весілля, свята запрошували єврейських

музикантів. Українська молодь у Брусилові танцювала тоді також єврейський танець "шер". Про єврейський танець, виконуваний українцями, згадується і в книзі «Професійнальні народні співці і музиканти на Україні», Київ, 1924 («Взаємні впливи...», стор. 47-48).

Погляди Береговського на взаємини й взаємовпливи української та єврейської народної творчости підтримували й інші науковці, серед них такий видатний учений, як К. Квітка.

"Художня творчість, — підкреслював Береговський, — взагалі неможлива без постійного збагачення — від інших людей, націй, інших культур та епох. Це так само правильно для фолкльору, як і для професійної творчости".

ПРО ПОЛЬСЬКУ ОНОВУ ТА ІНШЕ

Мирослав Прокоп

У цьому випуску нашого журналу ми присвятили чимало місця процесам, які відбуваються в Польщі від літа 1980 року.

Сучасні польські події цікавлять нас з багатьох причин. Поперше — це оригінальний модель боротьби за незалежність народу, який опинився в лещатах тоталітарної комуністичної диктатури, накиненої йому чужим імперіальним центром. Подруге, ми переконані, що досягнення польського робітництва матимуть серйозний вплив на пробудження робітничої класи України та всього СРСР, а без цього не можна мислити серйозного зрушення в імперії, отже, і в нашій батьківщині. Потрете, оскільки доля присудила Україні й Польщі бути сусідами, а наші народи впродовж віків не раз схрещували мечі, з чого, як відомо, користали інші для нашої взаємної шкоди, теперішнє зростання польської демократичної опозиції і духового оновлення нації цікавить нас також у пляні відношення тих нових суспільних сил нашого західнього сусіда до України та її прагнень до державної самостійности. Врешті, нам цікаво знати, як польські робітники, інтелігенція, студентська молодь та духівництво, які тепер є носіями проповідуваної ними онови [оновлення], ставляться до дискримінованої польським комуністичним режимом української меншости Польщі, до її прав і бажання зберегти свою власну національно-культурну самобутність.

На сторінках "Сучасности" ми не раз повертали до цих питань. Ми жваво стежили за імпозантними зрушеннями польської народної стихії у післявоєнних десятиріччях, зокрема в 1970 і 1976 роках. З нашими земляками ми подивляляи мужність польських патріотів з кіл робітництва та інтелігенції, а їхні невдачі в боротьбі проти комуністичних поневолювачів українці розглядали і розглядають як також власний програш. Якщо ж ідеться про взаємини між обома народами, то панівним серед українців є погляд про невідкладну потребу шукати шляхів співпраці і дружби з польським народом, в розумінні того, що співпраця між ними сьогодні та у ближчому майбутньому — це передумова досягнення ними справжньої державної незалежности, а на

довший час — це передумова того, щоб здобути незалежність зберегти.

Так розуміючи національно-державну рацію України і Польщі, ми завжди протиставлялися будь-яким намаганням роз'ятрувати старі рани, а на адресу тих поляків, які цього не усвідомлювали, ми ставили питання: "Чи ми приречені ворогувати?" ("Сучасність", 1972, 9) і переконували, що такої історичної приреченості немає. У питанні оборони інтересів української меншости в Польщі "Сучасність" часто давала слово очевидцям, особам, що живуть у Польщі і на власному досвіді відчують принизливе становище, в якому там перебуває наша спільнота.

Немає сумніву, що процес польської онови, який став уже сьогодні подією міжнародного значення, великою мірою заaktuалізував проблеми, про які говоримо, і що вони заслуговують на те, щоб їх ближче розглянути. З цією метою ми запросили розповісти про сучасне зрушення польського робітництва та інших верств народу двох провідних учасників і співтворців тих процесів: професора польської літератури, поета Станіслава Бараньчака та доктора біохемічних наук Пйотра Наїмського, які від весни цього року перебувають у США в науковому відрядженні. Обидва наші гості, що погодилися провести з нами розмову, є членами-засновниками Комітету Оборони Робітників (КОР), який, як відомо, відіграв велику роль в створенні і діяльності незалежної професійної спілки польських робітників "Солідарність". Ми друкуємо також статтю про сучасне становище в Польщі — статтю молодого американського публіциста українського роду Адріяна Каратницького, який у квітні цього року відвідував Польщу і мав нагоду особисто познайомитися та провести розмови з керівниками "Солідарности", зокрема з Лехом Валенсою, та іншими провідними діячами сучасного польського руху онови.

Поряд з цим ми даємо два інші матеріали, які не охоплюють ширшої проблематики польської онови, але майже виключно стосуються українсько-польських взаємин, зокрема кидають жмут світла на те, як сьогодні дивляться на Україну й українську проблему окремі частини польського народу. Перший походить з кіл сучасної польської демократичної опозиції, — точніше, це думки редакційного колективу періодика молодих католиків Польщі "Спотканя" [Spotkania] (1980, 12/13). Стаття в цьому журналі написана з приводу тисячоліття хрищення Руси-України, але ми вибираємо з неї головним чином те, що стосується теперішнього ставлення поляків до українців. У другому надрукованому тут документі теж говориться про взаємини між українським і польським народами, але дискусія ця ведеться на сторінках легальної газети "Пломенє" [Płomienie] за 15 березня

1981, що є офіціозом режимової Спілки соціалістичної молоді Польщі. Учасники дискусії — українські і польські діячі культури, що живуть у Польщі і є офіційними діячами в межах панівного режиму.

Шостий надрукований у цьому циклі документ походить з-перед 35 років, тому прямого відношення до теперішньої польської онови він не має. Це меморіал українців Ряшівського воєвідства з 1945 року, що є яскравим свідченням того, до чого прагнула тоді і чого прагне сьогодні українська меншість у Польщі. Актуальність цих проблем зрозуміла редакція "Спотканя", передрукуючи цей меморіал у згаданому вище випуску. А у самому меморіалі вимовне те, що таких сміливих вимог, як у 1945 році, теперішні керівники Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ) перед польськими властями не ставлять. Це характеристичний знак часу, в якому тепер живуть наші земляки в сучасній Польщі. У такому пляні цей документ не втратив свого значення й сьогодні. А про сьогодні, ми можемо робити висновки тільки на підставі ляконічних повідомлень органу УСКТ "Наше слово" (наприклад, число за 12 квітня 1981) про заходи керівників УСКТ у міністра освіти Польщі для того, щоб "гарантувати сприятливі умови для вдосконалення праці шкіл з непольською мовою навчання та шкіл з додатковим навчанням рідної мови". У такому ж бюрократично-вихолощеному тоні інформує ця сама газета про зустріч діячів УСКТ у міністерстві культури, під час якої "позитивно, полагоджено лише справу відновлення центральних нарад для національних меншостей, організованих у минулому тим відомством, та деякі справи, пов'язані з посиленням інструкторської допомоги уєскатівським гурткам художньої самодіяльності".

Зайво пояснювати, що за цією евфемістськи препарованою інформацією криється більш реальна і важка дійсність української меншости в Польщі. Картину цієї дійсности можна наочно побачити в надрукованому в цій самій частині нашого журналу звернення управи Білоруського Суспільно-Культурного Товариства (БСКТ) до Першого секретаря ЦК компартії Польщі Станіслава Кані. Білоруси нічого не ховають під сукно, вони ставлять крапку над і, і цим мужньо розкривають жорстоку політику керівників сучасної Польщі щодо національних меншостей, яка називається тотальною асиміляцією меншостей та перетворенням Польщі на однонаціональну державу. Білоруський меморіал — це сьомий і останній документ у циклі матеріалів, що характеризують сучасні процеси в Польщі.

■

Пропонуючи нашим читачам названі матеріали документального характеру, ми хочемо звернути увагу на деякі, в нашому розумінні особливо важливі аспекти теперішнього польського експерименту. В лютневому (1981) випуску "Сучасности" ми писали, що історичне значення перемоги польських робітників полягає в тому, що "вони створили класичний ефективний модель боротьби з режимом комуністичної диктатури чи будь-якої диктатури взагалі". Сьогодні видно, що коріння цього зовнішнього ефекту дій польських робітників є глибші. Результати також. Насамперед, польські робітники, спільно з кращою частиною польської інтелігенції та діячами культури, започаткували процес оновлення народу, його звільнення від атмосфери страху, забриханости та почуття безвихідности. А впарі з цим народилася віра у власні сили, переконання, що можна протиставитися лихові, кинути виклик вождям партії та їхнім московським наставникам, нагадати, що сувереном у країні є таки сам народ.

Відомо, що з Москви йшли і досі йдуть накази поширювати найфантастичніші фальшивки про демократичну опозицію, що ті вигадки розповсюджує преса та інші засоби масової інформації самого СРСР і таких його сателітів, як Східня Німеччина і Чехо-Словаччина. У цій барабанній кампанії брехні і обману діячів "Солідарности" називають найманцями західних імперіялістів, провокаторами нової війни та ін. А впарі з цим застосовуються в самій Польщі методи застрашування поодиноких громадян, фізичні побиття організованими режимом хуліганями і под. Але, як досі, ця велика машина психологічного і фізичного терору не діє. Мільйони громадян Польщі, які в останніх місяцях відчували людську і національну гідність, зберігають контроль над своїми почуваннями, свої дії ведуть у рамках можливого в існуючих умовах, не полегшуючи таким чином роботи провокаторів, а водночас крок за кроком закріплюють за собою нові досягнення.

А разом з цією духовою революцією проходить у Польщі мирна революція (можемо її назвати еволюцією) в укладі суспільних сил, у творенні власних організованих структур. Немає сумніву, що поліційний і військовий апарати в державі належать комуністичній партії і варшавському урядові. По цю владу не сягає "Солідарність" і постійно наголошує, що вона не має плянів перетворитися на політичну партію чи організацію, що вона не думає заступити державно-партійної структури. Але ні для кого немає сумніву, хто сьогодні в Польщі користується довір'ям народу, до чийх порад прислухаються маси.

Чи таке умовне двоєвладдя може бути тривале? Відповісти на це питання дуже важко, але видається певним, що в існуючому

укладі міжнародних сил та з огляду на господарську кризу у контрольованому Москвою бльоці, врешті з огляду на солідарність польських мас і безпеки, які любовий удар проти Польщі міг би принести також самому СРСР, Москва рішилася найближчим часом існуюче для неї польське лихо толерувати як менше зло.

На рух польської демократичної опозиції треба дивитися також як на універсального значення явище в аспекті життєвих інтересів інших сателітів Москви та самих народів СРСР. Не конечно тут ідеться про технічно-організаційні виміри дій польських робітників. Страйки робітників, що були в різних частинах СРСР, включно з Україною в останніх роках, чи, з другого боку, дисидентський та правозахисний рух — це за своїми вимірами і змістом інші явища. Але пролам у напрямі звільнення людей від первинного старху там теж уже здійснений. Більшість підданих Кремля сьогодні вже не є в стадії павлівської собаки, рефлекси якої безконтрольно відповідають на поклик дресувальника. Страх перед владою безперечно є, але він уже частинно контрольований власною гідністю і бажанням не бути безвольним гвинтиком у величезній державній машині. Як засвідчують самвидавні документи і численні очевидці, є вже також пошуки правди і несприймання офіційної брехні. А це є елементи, які в дальшому породжують опір.

У такому плані впливу польських подій на маси всієї імперії велике значення має теж ідейно-програмова платформа польського руху опору. У "Тезах для дискусії", яку проголосив тижневик "Солідарність" [Tygodnik Solidarność] за 17 квітня 1981, називаються м. ін. такі "основні вартості" руху: найкращі традиції народу, етичні принципи християнства, демократія, соціалістична суспільна думка, світоглядний плюралізм, правопорядок, рівність усіх громадян перед законом незалежно від національності, релігії, статі, політичних переконань, ліквідація особливих привілеїв бюрократії та ін. Немає сумніву, що такі та подібні принципи покладено також в основу мислення інших громадян радянської імперії, а українці можуть гордитися тим, що принаймні від двох десятків років такі проєкції знаходимо в писаннях діячів нашого руху опору. (Не зайвим буде нагадати, що за світоглядом плюралізмом, проти накидання офіційних філософських догм та за підставі громадянські права висловився у своїх постановках III Великий Надзвичайний Збір ОУН ще в серпні 1943 року в умовах німецької окупації України). Тому не тільки організаційні прийоми польського робітництва, але й їхнє політичне кредо далеко переходить межі своєї батьківщини, перегукуючися з думками, що хвилюють ширші маси радянської імперії.

Польський експеримент може набути універсальне значення в ще одному вимірі, а саме в площині оновлення міжнародних взаємин. А пробним каменем цього можуть стати українсько-польські стосунки. Історично вони обтяжені трагічними помилками і гріхами. У дискусіях, що їх друкуємо, польські автори одверто говорять про безвідповідальну політику міжвоєнної Польщі щодо українців та інших національних меншостей. Не менше винна за викривлення принципів національної політики верхівка польської компартії в сучасній Польщі та, на жаль, численні кола польської інтелігенції і духовництва. Там досі не перевелися — як це називає один з польських документів — "шляхетсько-кармазинові традиції у відношенні до української культури та України взагалі. А як подекуди вони й перевелися, то панівною є атмосфера незнання українських справ, а вслід за цим злісна ненависть. Отже, завдяки ославленій лектурі сенкевічівського типу та друкованій продукції комуністичного типу, в опінії багатьох поляків утворився "стереотип українця-вбивці, ворога поляків, а приятеля німців". Правда, поляк, історик — Р. Тожецький — що ставить таку діагнозу (зрештою загальновідому, бо незнання, пересуд і глупота завжди приймаються, як правда), компенсує її уявою українця про польського стереотипа, який "давив, землі грабував і хотів далі грабувати, хто хотів винищувати і деклясувати". Існування таких стереотипів — а в їхньому існуванні в уяві обох народів зацікавлені їхні вороги — не настроює надто оптимістично. Правда, в наукових колах Польщі сьогодні чимало робиться для того, щоб на канві історичних дослідів показати народів правду та створити підставу для переоцінки існуючих пересудів. Звичайно, це процес довгий.

Носії сучасного польського відродження, які вже великою мірою піднесли свій народ з дна моральної зневіри й занепаду, мають чимало даних для того, щоб, відроджуючи національну Польщу, дати своєму народові також візію інших, ніж дотепер, узаємин з сусідами, зокрема з українцями, а першою перевіркою змін у корисному для обох народів напрямі, повинно стати ставлення польських діячів онови до української меншости в Польщі. У голосах поляків, які пропонуємо нашим читачам, є шляхетні вислови й на цю адресу. Але й вони не закривають високого муру незнання та ворожости, яким ширші кола польської суспільности відгороджуються від їхніх співгромадян українського роду. Справді, так багато ще треба зробити в стосунках між нашими народами! Шляхетній частині польського суспільства, яка очолила його онову, тут належить перше слово. З різних оглядів вони сильніші і в кращому від українців становищі, тому за ними перше слово.

Інтерв'ю зі Станиславом Бараньчаком

Сучасність: Передусім дозвольте привітати вас від імені редакції і читачів українського місячника "Сучасність" як представника братнього нам польського народу, який, подібно до нашого, хоч в інших формах та з більшим успіхом, веде сьогодні боротьбу за політичну і соціальну демократію та за право поляків бути господарями своєї землі. Подруге, вітаю вас як члена-засновника Комітету Оборони Робітників (КОР), який став одною з вирішальних сил у теперішньому русі польської онови. Українці на батьківщині і в діаспорі з особливим інтересом слідкують за подіями в Польщі та подивляють мужність і солідарність усього польського народу. Від вас як одної з центральних постатей того імпозантного всенародного піднесення нам дуже цікаво почути оцінку подій у Польщі за останні роки, зокрема від часу утворення КОР-у.

Бараньчак: Може, скажу наперед дещо про себе?

Сучасність: Будь ласка.

Бараньчак: Я приїхав до Кеймбріджу в кінці березня цього року на запрошення польської катедри Гарвардського університету. Запрошення мені вислали вже три роки тому. Я працював викладачем польської літератури в університеті в Познані, але в 1977 році мене звільнили за мою діяльність у КОР-і, за публікування моїх книжок за кордоном і т. д. Отримавши запрошення викладати польську літературу на місце проф. В. Вайнтрамба, який відійшов на пенсію, я радо згодився. Поперше, це для мене була честь, подруге, я не мав праці. Я вніс прохання про пашпорт, але влада мені тоді, в 1977 році, відмовила, як також відкинула кількаразові мої прохання пізніше. Щойно після заснування "Солідарности" і після останніх подій у Польщі мені й моїй родині видали пашпорт.

Відносно моїх плянів на майбутнє можу говорити тільки про найближчі три роки, бо на такий реченець у мене контракт з університетом. Буду викладати у славістичному відділі польську літературу і мову. Чи по трьох роках мій стаж тут буде продовжений, а чи повернуся до Польщі, не знаю. Але знаю напевно, що не хочу тратити контакту з батьківщиною. Маю там дуже

багато друзів і багато справ єднає мене з краєм. Вірю, що географічна віддаля не перешкоджає в співпраці.

Коли ж говорити про мої наукові зацікавлення, то й тут буду продовжувати цю саму наукову роботу, займатися літературною критикою сучасної польської літератури, зокрема поезії, в якій мене найбільше цікавлять проблеми поетичної мови, її розвиток в останньому десятиріччі, нові тенденції і зміни в ній. Але цікавлять мене й інші царини, такі, як переклади, теорія мистецького поетичного перекладу зокрема. У славістичному відділі, де представлені різні мови й літератури, є добрий ґрунт для розгляду таких проблем. Але я не тільки науковець і літературний критик, я також письменник, передусім поет, і маю бажання працювати над власними поезіями та робити переклади з російської, а також англійської й американської літератур.

Тепер до вашого питання:

В першу чергу хочу пояснити, що я не був центральною постаттю того руху, який останнім часом охопив наш край. Я тільки був свого часу одним із співзасновників КОР-у, а потім дуже активно працював у галузі позацензурних публікацій і видань. У самому центрі подій я не був хоча б тому, що жив не в Варшаві, столиці країни, а в провінційному місті Познані. Але, як спостерігач і учасник останніх подій, могу дещо розповісти.

На мою думку, початки сімдесятих років у Польщі були періодом загальної апатії, яка постала з того, що різні визвольні пориви населення зазнали невдач. Маю на думці передусім березень 1968 року — заколот студентів та інтелектуалістів, який став приводом до поліційних погромів інтелігенції, і грудень 1970 року — криваву масакру, коли здушено повстання робітників у Гданську і Щеціні. Після тих двох подій у всіх клясах суспільства настала апатія, почуття безвиході, марності всяких подібних поривів. Це спричинила також економічна політика Герека в перших роках його врядування, метою якої було створити в народі почуття зростаючого добробуту. Відомо, як цього досяглося: через різні закордонні позики і дуже половинчасті заходи. В усякому разі це почуття зростаючого добробуту мало б відвернути думку людей від таких справ, як свобода, справедливість у власній державі і т. д. 1975 рік був вершиною апатії, коли здавалося, що нічого не можна зробити, що всі форми бунту виключені, що бунт завжди неуспішний, бо приносить з собою репресії.

Переломовий момент, коли люди зрозуміли, що опір можливий, настав у грудні 1975 року, коли уряд, а передусім комуністична партія намагалися провести деякі поправки до конституції. Ці поправки зводилися до того, що в конституції мало бути записане, що нас в'яже довічна дружба з Радянським Союзом і що провідну роль в суспільстві виконує комуністична партія. Проект

уряду викликав велике занепокоєння серед суспільства. Спочатку виглядало, що комуністична влада проведе свій задум, що суспільство не спроможеться на опір. І саме тут прийшов драматичний момент перелому, коли почали з'являтися протестні листи. Спочатку був тільки один, підписаний інтелектуалістами — маю на думці славетний лист 59-ох, під яким і я мав шану поставити свій підпис. Після цього попливла хвиля протестних листів до Сейму, до державних властей. Те, що пропаганда називала пізніше евфемістично "конституційною дебатом", було в дійсності великим протестом суспільства проти пропонуванних змін у конституції. Перемога в цій справі була тільки часткова, бо лише злагіднено поправки, але до конституції вони ввійшли, Сейм їх прийняв. Проте, гадаю, це був початок певного пробудження, процесу наростання опору в суспільстві.

Ще сильніше цей опір виявився в наступному, 1976 році, коли після т. зв. червневих подій, після робітничих протестів, після страйку в Радомі, Урсусі й інших містах Польщі дійшло до котроїсь там з черги в нашій історії поліційної масакри, бруталного приборкання робітничих демонстрацій. Це не була перша масакра, але вперше в нашій історії інтелектуалісти вирішили допомогти робітникам у їхній боротьбі і перебороти те, що роками було нашою зморою, а саме брак спільних міжкласових інтересів у сучасному суспільстві, які б його об'єднали в якійсь формі опору чи протесту проти вчинків уряду. І якраз той червень 1976 року був, мабуть, найвирішальнішим моментом у наростанні того, що діється в Польщі, бо заснування КОР-у в вересні 1976 року було сигналом, що інтелектуалісти не тільки мають бажання, але дійсно щось роблять для допомоги робітникам.

Засновуючи КОР, ми не знали, що нас за те чекає, що нам загрожує. Ми припускали найгірше: ув'язнення, переслідування. Виявилось, нас урятувало те, що ми діяли цілком явно, публічно. Ми ставили наші прізвища й адреси на всіх комюніке, ми проголосили, з якою метою засновано КОР, ми зголосили його існування до Сейму і Державної Ради. Вони, звичайно, це зігнорували, але ніхто не міг закинути нам конспірації. Думаю, що це було дуже важливо, бо це рятувало нас закидами, мовляв, наша діяльність спрямована на повалення устрою чи щось подібне. Нам ішлося тільки про оборону людських прав у Польщі, про допомогу покривдженим.

КОР дійсно подавав допомогу покривдженим. Ми збирали фонди з громадських пожертв на допомогу робітникам — і збирали близько трьох мільйонів золотих. Ми давали робітникам правну допомогу через наших адвокатів, які безкоштовно виступали на процесах робітників. Ми подавали медичну допомогу особам, побитим чи якимось тортурованим у слідстві, і т.

д. Успішність КОР-у була очевидна. Врешті власті під натиском КОР-у і всієї громадськості були змушені звільнити з ув'язнення всіх робітників. Між інтелектуалістами й робітниками виробилася свого роду реальна співпраця, наслідки якої, правда, виразно можна було побачити щойно в серпні 1980 року, коли стало ясно, що весь народ з'єднався у спротиві. Це об'єднання не постало з нічого, воно народилося якраз у 1976 році. Я не говорю тут, що вся заслуга належить КОР-ові, хоч саме він дав ініціативу, початок. Заслуга тут також багатьох людей, які не були членами КОР-у, а тільки співдіяли в допомозі робітникам. Було дуже багато людей, які в другій половині 70-их років почали вести освітню роботу між робітництвом. Маю тут на думці деякі часописи, видавані спеціально для нього, як, наприклад, "Роботнік" [Robotnik] чи інші.

Тут треба згадати дуже важливу справу, зв'язану частково з КОР-ом, а також з усім загальним рухом протесту в другій половині 70-их років. Це було заснування т. зв. незалежного видавничого обігу, тобто видавання позацензурних часописів і книжок. Це було драматичне рішення, бо ніхто не знав, що за це буде, — чи ув'язнення, чи звільнення з праці, чи щось інше. Виявилось, що наші власті мають у своєму розпорядженні різні методи репресій, але скоріше неформальні, бо ж існує право свободи вислову, ґарантоване конституцією. Ми покликалися на це право і в такий спосіб вибивали владі зброю з рук. Мушу сказати, що позацензурний рух у Польщі набрав неймовірного розмаху ще перед створенням "Солідарности". Ще перед серпнем 1980 року існувало близько 40-50 різних позацензурних часописів, кілька книжкових видавництв і т. д. Тепер важко навіть долічити, скільки їх є. Сотні. Кожний місцевий відділ "Солідарности" має амбіцію видавати власну газетку.

Сучасність: Чи ви вважаєте реальною загрозу інвазії військ Радянського Союзу та сателітів і, оскільки це досі не сталося, яку роль ви приписуєте таким чинникам, які, треба думати, стримуюче впливають на кремлівських вождів: а) страх перед збройним опором польського народу, включно з його армією; б) реакція Заходу в формі економічних санкцій, морально-політичної і військової мобілізації західних демократій, посилення перегонів в озброєннях і под.; в) страх перед наслідками, які може опір польського народу принести самому СРСР та сателітам, зокрема перед можливими заворушеннями серед неросійських народів СРСР?

Бараньчак: На це питання важко відповісти, бо тут вступають у гру згоди, а властиво, нікому нічого докладно не відомо. Сподіваюся, що моя думка не буде інша від тої, яка загально панує в Польщі. Загально там думають, що теоретично інтервенція

можлива, але в ситуації страху перед інтервенцією нашим обов'язком є не сидіти із складеними руками, а, навпаки, брати якнайактивнішу участь у русі "Солідарности" та в інших формах суспільного опору проти комуністичної влади, щоб зростали наші сили, щоб з цим чинником числилися при можливому опорі суспільства на випадок інтервенції.

На реакцію Заходу в Польщі найменше розраховують, бо вже було багато доказів, що СРСР не боїться того, що подумає чи скаже Захід на можливу інтервенцію. Згадаймо Афганістан, а ще раніше Чехо-Словацьчину і Угорщину. Але думаю, що найреальнішим чинником, з яким Москва мусить рахуватися, є можливість спротиву польського суспільства. Оскільки мені відомо, оскільки можу покладатися на думки людей, з якими я говорив на цю тему ще в Польщі, настрої там такий, що опір був би одностайний, тобто не було б жадної суспільної кляси, яка б себе з нього виключила. Маю на думці не тільки збройний опір, але й цілий вибір можливостей пасивного й активного опору, що може створити росіянам серйозні перешкоди. Такий спротив був би напевно. Така настанова на опір у випадку інтервенції на сьогодні дуже сильна.

І щодо останньої частини вашого питання:

Так, неспокій, з яким Москва дивиться на події в Польщі, можна пояснити її побоюванням, щоб це не було еventуальним початком подібних процесів в інших країнах східного блоку чи в радянських республіках. І водночас намагання придушити ці процеси в Польщі можуть викликати солідарність інших країн східного блоку і республік СРСР з Польщею, чого Москва також мусить боятися. Тому, на мою думку, наша "Солідарність" у Польщі повинна бути дуже зацікавлена у спрабах знайти порозуміння з подібними до нашого об'єднаннями, які, надіймося, будуть виникати в радянських республіках чи сателітних країнах.

Сучасність: Чи вже в теперішній стадії боротьби польського народу до відома діячів КОР-у і робітництва доходять якісь інформації про вплив польських подій на робітництво СРСР і сателітів? Відомо, наприклад, що в 1978 році, з ініціативи українського шахтаря в Донбасі Володимира Клебанова, утворилася незалежна робітнича професійна спілка та що останнім часом до Західної Німеччини прибув український робітник з Вінниці, Борис Голубенко, який поінформовав про утворення в Вінниці незалежної професійної спілки робітників — "Єдність". Чи таким явищам КОР і "Солідарність" надають ваги та чи бачать перспективи наростання незалежного профспілкового руху у всіх країнах під контролею Москви?

Бараньчак: Це складне питання, бо інформації "Солідарности" обмежені. До нас доходить небагато вісток, зокрема через східній

кордон. Вістки, які доходять, ідуть навколишнім шляхом — люди пильно слухають передачі "Вільної Європи" і Бі-Бі-Сі. Про події в Донбасі я або читав у пресі "Солідарности", або чув по радіо — вже не пам'ятаю. В кожному разі деякі інформації маємо.

Хочу тут вернутися в минуле і сказати, що власне від початку, коли щойно накреслювалась можливість опору, певної еволюційної боротьби, вже тоді народилась думка, що треба в цій боротьбі спиратися на контакти з подібнодумаючими людьми в інших країнах і республіках СРСР. Це не залишилося тільки пляном, а було здійснене, наприклад, у 1977-78 роках був контакт КОР-у з підписувачами Хартії-77 у Чехо-Словаччині. Представники КОР-у (я учаси в цьому не брав, але знаю від колеґ) стрічалися зі словаками і чехами на державнім кордоні десь у горах і мали кілька плідних розмов про співпрацю. Але потім прийшла низка арештів у Чехо-Словаччині. Були також деякі контакти з представниками опозиції в НДР і, на жаль, дуже обмежені — з представниками опозиції в Радянському Союзі. Один з представників КОР-у, Збігнев Ромашевський, відвідав проф. Сахарова ще перед його засланням до Горького і мав з ним дуже плідну розмову. Як би не було, ми пробували налагоджувати деякі контакти, правда, дуже обмежені, з огляду на безпеку і навіть таємність дій. Це все було ще перед заснуванням вільних професійних спілок у Польщі.

Тепер ситуація складна і двозначна, бо, з одного боку, "Солідарність" була б зацікавлена, щоб в інших країнах східнього бльоку виникали професійні спілки на зразок нашої "Солідарности" — це допомогло б і нам, і дало б надію на зміну ситуації в цілому східньому бльоці. З другого боку, "Солідарність" мусить остерігатись усяких звинувачень, що, мовляв, вона хоче впливати на справи в інших країнах, бо це була б зброя в руках Москви чи нашої режимної преси. Нам би це дуже пошкодило, коли б, наприклад, нам довели, що ми впливаємо на хід подій у Литві, Україні чи деінде. Отже, справа тут, так би мовити, дипломатичного характеру. Морально й емоційно ми пов'язані з людьми і подіями, подібними до наших, в інших країнах і радянських республіках.

Сучасність: Підійдім ближче до питань pro domo sua, конкретно, до питань українсько-польських взаємин. Відверто кажучи, нас, українців, вражає те, що поруч з деякими дуже похвальними виявами взаємного зрозуміння того, що доля обох наших народів тісно пов'язана, що нас єднують національно-життєві інтереси, поруч з фактом, що таку позицію давно сформулював редакційний гурт паризької "Культури" і що подібні погляди висловили в Польщі Польське Самостійницьке Порозуміння та позацензурний журнал "Спотканя" [Spotkania], ще досі існують

доволі широкі кола польської суспільності в Польщі і в діаспорі, які неприязно, а навіть вороже ставляться до прагнень українського народу. Як ви та інші діячі КОР-у бачите сучасні і майбутні українсько-польські відносини? До речі, в дотеперішніх публікаціях і заявах КОР-у ми не зустрічали ширшого з'ясування цього питання, хоч, можливо, не всі ваші енуціяції нам відомі. Якщо такого викладу поглядів досі не було, то яка цьому причина?

Бараньчак: Так, я погоджуюся з діагнозом, що, з одного боку, вже з'явилися деякі спроби виправити всі ті помилки і трагедії, які сталися в польсько-українських взаєминах, а, з другого боку, широкі суспільні маси є під впливом пропаганди, яка дуже послідовно й успішно протягом довгих років намагалася пересварити наші народи. Я маю враження, що це нам частково залишилося в спадок з міжвоєнних часів, з часів різних трагедій з доби німецької окупації і врешті сталінської політики пересварювання народів, щоб легше було ними керувати. Це видно передусім з того, що пересічний поляк думає, наприклад, про українське питання стереотипами, накинутими йому масовою культурою, різними повістями, менше чи більше бруковими, на тему діяльності "банд УПА", різними фільмами, кримінальними романами, де часто, як я помітив, негативний герой, злочинець має прізвище німецьке, єврейське або українське, а ніколи чисто польське. Різні такі не дуже витончені заходи спрямовані на те, щоб створити взаємну нехоть, усілякі національно-шовіністичні упередження, стереотипи. І, на жаль, це діє дуже ефективно, бо таких непорозумінь збирається протягом довгого часу дуже багато, і потім їх важко усунути.

В останніх десятиях, а зокрема останніх кількох роках щораз частіше доходить до свідомости, особливо інтелектуалістів — і саме від них це повинно починатися — що доля наших народів дуже подібна, спільна і взаємно залежна. І що вже пора позбутися примітивних, накинутих пропагандою ворогувань і упереджень і передусім відкинути деякі факти, які досі були забріхані. І тут захована відповідь на питання, чому КОР так мало писав на цю тему. Не погоджуюся, що не писав узагалі. Ми ці питання ставили. Пригадую собі, наприклад, заяву у зв'язку з 60-річчям самостійности в 1978 році, що була тоді надрукована в листопаді. Там було кілька дуже критичних думок про національну політику міжвоєнних урядів у Польщі. За це посипалися на нас громи з боку інших груп демократичної опозиції в Польщі, які хотіли б бачити нашу міжвоєнну минувшину як щось бездоганно ідеальне, як приклад для нас і т. д. Ми ж дивимось критично, бачимо, що зроблено тоді багато помилок. Правда, не можна говорити, що кожний член КОР-у має ідентичну думку, бо ми не є політичною партією, між нами є люди різних поглядів — але ми таку заяву

написали.

До цього питання багато писала паризька "Культура" (як ви згадали), з позицією якої багато людей у Польщі солідаризується, а також висловлювалось Польське Самостійницьке Порозуміння і т. д.

Я думаю, що це щойно початок процесу взаєморозуміння. Чому покищо він слабо проходить, чому його сигнали ще не виразні? Думаю, що причина й у тому, що нам бракує певних найелементарніших історичних інформацій. Потрібна насамперед якась елементарна праця, що поінформує суспільство про певні факти, пригадає, як воно було насправді, відкине те, що було забріхано пропагандою, щоб, спираючись на ці факти, можна було збудувати якусь політичну концепцію. Ця основна праця ще не виконана, багато чого бракує. Постійно бракує основних інформацій, наприклад, як виглядає українська меншина в Польщі тепер, яка її доля, які супроти неї заходи влади. Про це були вже деякі згадки, спроби поставити це питання. Одначе думаю, що цей процес іде невхильно в напрямі спроби зрозуміти й усвідомити спільність нашої долі. Знаю настрої особливо молодшої інтелігенції на сьогодні. Ідеологія, сперта на шовінізмі, втрачає серед неї своє значення. Сучасне молоде покоління відкидає всі спроби пропаганди спрямовувати суспільні настрої фрустрації, агресії і т. п. на національні меншини. Таке зробила офіційна пропаганда в березні 1968 року, роз'ятривши антисемітські настрої. Сьогодні вже це їй рішуче не вдалося б. Про це свідчить факт, що коли в березні 1981 року влаштовано таку провокаційну антисемітську демонстрацію в Варшаві, прийшла на неї буквально жменька людей, а в той самий час у Варшавському університеті зібралися тисячі людей на дискусію про роковини березня 1968 року, де засуджено всю цю антисемітську кампанію. Думаю, що це саме можна сказати про українську проблему. Вона ще як слід не показана, не з'ясована, і коли до цього прийде, — а прийде вже незабаром, я переконаний, — тоді можна буде зробити ширші маси чутливішими до цієї проблеми в усій її складності.

Сучасність: Українська меншість у Польщі користується дуже кученькою автономією, яку з роками постійно обкροюється. Серед кількохсот тисяч українців у Польщі, що є льокальними громадянами Польської Народної Республіки, існує переконання, що офіційна політика уряду прагне до повної ліквідації українських автономних виявів навіть у галузі культури, традиції та побуту і що остаточною метою є повна асиміляція. Існує також у нас погляд, що таку політику уряду підтримують ширші кола польської громадськості. Правда, з другого боку, ми знаємо, що в польських наукових колах ведуться дослідження, відносно об'єктивні і спрямовані на співпрацю обох народів. Але це радше краплина в морі. Яка позиція в цій справі ваша і ваших

співробітників з КОР-у? Конкретно, чи ви підтримуєте право української меншости в Польщі мати свої власні школи, церкви, публікації, розвивати власну національну культуру і т. п.?

Бараньчак: Відповідаючи на це питання, мушу сказати, що погоджуюся з діагнозом, що уряд до недавнього часу намагався здушити прагнення української національної меншости в Польщі, але не цілком погоджуюся, що цьому сприяє більшість суспільства. Так воно не є. Незважаючи на те, що я тут сказав про різні упередження і непорозуміння, про те, як інфільтровано свідомість суспільства пропагандою, всі ці намагання влади не дуже популярні. Важко знайти приклади підтримки цих намагань широкими масами суспільства. Можу навести протилежний приклад — нашумілу історію зміни назв різних місцевостей властями, здається, на Ряшівщині. Спроба дуже примітивного спольщення цих назв зіткнулася з рішучим спротивом людей, які знали цю справу. Встрягла в це також незалежна преса. Після створення "Солідарности" вона виступила також проти таких дій влади.

Це, очевидно, тільки один приклад. Можна знайти більше прикладів того, що починає поширюватися дух толерантності в справах національностей. Ось візьмим ще для прикладу т. зв. Порозуміння, підписане в Гданській корабельні в серпні минулого року. Там була дуже цікава точка про свободу віросповідання, будову храмів, і дуже виразно підкреслено, що йдеться не тільки про католицькі храми і католицьке віросповідання, але про всі віросповідання в Польщі. Це був натяк на національні меншости та їх право на свободу віри. Я особисто дуже щасливий, що цю точку внесено до Гданських угод.

Щодо останнього пункту питання можу сказати тільки про свою позицію, але думаю, що вона тотожна з поглядами всього КОР-у, бо, хоч ми маємо різні погляди на різні проблеми, та в питанні національностей нема між нами різниць. Ми, звичайно, прихильники того, щоб усі національні меншости в Польщі мали повне право на власне культурне, релігійне, наукове і т. п. життя, щоб мали право на свої школи. Коли КОР довідається про будь-які спроби денационалізації будь-яких національних меншостей нашими властями, він у кожній такій ситуації буде протестувати, натискати на власті, щоб вони такі заходи припинили. Та це не тільки справа КОР-у, бо він на сьогодні розчиняється в людській масі, яка творить теперішню "Солідарність", і багато ідей КОР-у є тепер загальною власністю. Я думаю, що якби колинебудь наші власті почали такі спроби, "Солідарність" вважала б справою своєї чести стати на захист національних меншостей. Але "Солідарність" хотіла б мати зв'язок з організаціями національних меншостей, щоб вони зголошували випадки, де можна вбачати спроби денационалізації з боку наших властей, бо ми про це часто нічого не знаємо.

Сучасність: Що б ви хотіли передати нашим читачам?

Бараньчак: На закінчення хочу поздоровити читачів "Сучасности". Цей журнал, наскільки я встиг з ним ознайомитися, репрезентує ідейний напрям, близький мені. На українській ниві "Сучасність" репрезентує ідеї, близькі польській політичній, суспільній і культурній думці. Польща є тепер на етапі дуже важливих змін, не тільки організаційно-громадських, але й духових. Добре було б, щоб читачі "Сучасности" усвідомили, що цей начебто мур, який існував між нашими народами, сьогодні вже таким не є. Ми сьогодні стоїмо на порозі нового, і треба з надією приглядатися тому, що діється в Польщі, бо нема сумніву, що це йде у доброму напрямі. Усунення всіх нагромаджених історією непорозумінь є тільки справою часу. За кілька днів зробити це важко, але в цьому напрямі йдемо.

Сучасність: Дозвольте щиро подякувати вам і передати через вас сердечні побажання польському народові в його справедливій боротьбі.

Розмова з Пйотром Наїмським

Сучасність: Ми дуже раді, що ви погодилися зустрітися з нами і поділитися з читачами "Сучасности" думками про теперішні події в Польщі. Ми з великою увагою слідкуємо за сучасною боротьбою польського робітництва та інших верств вашого суспільства. Як один із членів-засновників Комітету Оборони Робітників (КОР) та редактор позацензурного журналу "Глос" [Głos] ви можете дати оцінку та визначити перспективи теперішнього великого народного зрушення ваших земляків. Отож, вітаємо — і просимо до слова. Звичайно, ми також хотіли б дещо знати про ваші плани на час перебування на Заході.

Наїмський: Я приїхав до Нью-Йорку в середині березня і пляную залишитися на цілий рік. Працюю на медичному факультеті Нью-Йоркського університету — я маю так званий post-doctoral fellowship. На початку року я захистив докторську дисертацію в Інституті біохемії у Варшаві. Я приїхав працювати науково, але це не означає, що буду займатися тільки біохемією. Може, дещо більше біохемією, ніж суспільною діяльністю, — навпаки від того, що було в Варшаві. Мабуть, буду тут офіційним представником Осередку суспільних досліджень "Солідарности" району Мазовше у Варшаві. Я також видавець і редактор журналу "Глос" — незалежного, позацензурного суспільно-політичного місячника, що виходить у Польщі від листопада 1977 року. Маю на меті здобути допомогу для друкування цього журналу, а також для видавництва "Глос".

Сучасність: Розкажіть дещо про свою діяльність у КОР-і в Польщі.

Наїмський: У 1975 році я брав участь в організації протесту проти змін у конституції, які тоді запроваджувано в Польщі. Влітку 1976 року ми з колегами започаткували допомогати акцію для робітників, репресованих в Урсусі та в Радомі, а у вересні я був між тими, хто організував Комітет Оборони Робітників. У середині травня 1977 року мене разом з кільканадцятьма товаришами заарештували. З ув'язнення випустили нас 22 липня 1977 року,

після проголошення амнесії. Тоді були звільнені також решта робітників з Радому й Урсусу, яких ще тримали у в'язниці.

Під кінець літа і на початку осені 1977 року велися досить бурхливі дискусії на тему майбутности КОР-у, розмірковувано, чи не зліквідувати комітет. Переважила думка, що КОР треба зберегти, бо це єдина незалежна від державних і партійних властей інституція. В 1976 і 1977 роках до нас зверталися не тільки люди, покривджені під час подій у червні 1976 року, але й багато інших. Інформація про те, що є місце, куди можна прийти і просити допомоги, розповсюджувалася, і до нас зверталися люди з різними проблемами, звичайно в безнадійних ситуаціях, коли не допомогли жадні інтервенції через офіційні інституції. Тоді ми вирішили перетворити КОР на Комітет громадської самооборони "КОР" — КОР в лапках, щоб було видно, що це продовження того, що існувало. Я є одним із скарбників КОР-у і членом Ради фонду громадської самооборони КОР-у.

Восени 1977 року ми — Антоні Мацеревіч, Марк Тарневський і я — вирішили видавати часопис — щомісячник суспільно-політичної думки. Ми назвали його "Глос" і, надрукувавши перше число в листопаді 1977 року, видаємо його по нинішній день. ("Глос" належить до тих нечисленних незалежних часописів, які існують далі. Багато часописів припинило своє існування, коли в серпні 1980 року багато видавців незалежної преси почали працювати в "Солідарності" і видавати її бюлетені в різних районах держави).

У грудні 1979 року ми разом з редакціями місячника "Опінія" [Opinia] та "Історично-літературної бібліотеки" [Biblioteki historyczno-literackiej] підготували у Варшаві відзначення роковин грудневих подій 1970 року. Подібні готування відбувалися і в інших містах. Напередодні святкування — служби Божої, демонстрації та покладання квітів під пам'ятником Кілінському — нас заарештували, однак по п'ятох днях звільнили. То був тимчасовий арешт, не затримання. А те, що нас звільнили, було доказом нерішучості властей, які легко піддавалися натискові, — протестні акції наших товаришів на волі мали вплив на наше звільнення.

Влітку минулого року я брав участь у заснуванні інформаційної мережі КОР-у. 2 липня почалися страйки, і нашим головним завданням було збирати інформацію та ширити її серед наших знайомих, приятелів, співробітників у всіх районах країни. Ми намагалися, щоб первісно ізольовані дії можна було скоординувати.

14 серпня почався страйк у Гданській верфі, і 15 чи, може, 16 серпня (докладно не пам'ятаю) Служба безпеки почала затримувати найактивніших членів і співробітників КОР-у, зокрема тих,

які працювали в інформаційній мережі. Багатьох тоді затримали, але декому пощастило. Мені, наприклад, переказали про арешти, і мені вдалося обдурити агентів, які йшли за мною — я увійшов до свого інституту одними дверима, а іншими вийшов: я переховувався в одному помешканні, доки підписали угоду в Гданську 31 серпня.

У вересні я брав участь у заснуванні незалежної самоврядної профспілки "Мазовше" у Варшаві, і тоді ми з колегами створили також так званий інформаційно-консультаційний пункт, де ми доповідали про незалежні профспілки, навчали, як їх треба засновувати, на підставі якого закону можна це робити, як провадити збори на підприємствах і т. п. Через наше маленьке помешкання на піддашші переходили тисячі ділових відвідувачів.

У жовтні, коли управа району "Мазовше" одержала власне приміщення у Варшаві і канцелярія профспілки змогла перебрати частину інформаційної діяльності, ми вирішили перетворити наш інформаційний пункт на Осередок суспільних досліджень, виходячи з того, що профспілці потрібен буде в майбутньому науковий інститут, що займався б суспільними науками, економією, історією чи вивченням громадської думки, бо без такого власного "знаряддя" не матимемо достатніх і вірогідних інформацій, без яких важко прийняти правильне рішення. Осередок суспільних досліджень дав початок такого інституту. Подібні осередки виникли також в інших районах країни. Передумови для творення таких інституцій дав статут "Солідарности": складаючи статут, про це подбали.

Я є членом Програмової ради Осередку суспільних досліджень у Варшаві.

Сучасність: Яку роль відіграв КОР у створенні "Солідарности"?

Наймський: То непорозуміння, коли говорять, що КОР заснував "Солідарність" або що без КОР-у не було б "Солідарности". Коли б не було КОР-у, "Солідарність" теж, напевно, виникла б. Істотна була роль членів КОР-у в підготовці провідників цього нового руху.

У 1977 році деякі наші колеги — члени КОР-у та інші — вирішили видавати газету для робітничого середовища. Газету названо "Роботнік" [Robotnik]. До співпраці вдалося залучити деяких робітників великих заводів у кількох районах країни, але таких людей було не багато. "Роботнік" виходив що два тижні, деколи раз на місяць — різно бувало. Редакція намагалася писати про те, які вимоги можна ставити владі; містити статті, які у випадку нової суспільної сутички, допомогли б людям визначати свої вимоги. Водночас роз'яснювали, що в разі конфлікту краще

організуватися самостійно, визначати вимоги та уникати гарячих, неорганізованих демонстрацій, які, як відомо з досвіду, можна легко придушити і розбити. У 1979 році редакція "Роботніка" склала документ п. н. Хартія робітничих прав. Шістдесят вісім осіб з усієї Польщі поставили свої підписи й адреси під цією Хартією, і хоч це була дуже невелика кількість людей, для створення інформаційної мережі це мало основне значення. Більшість із нас була переконана, що не таким шляхом треба організовувати масовий робітничий рух, бо посиленими масовими репресіями поліція ізолює цих робітничих діячів. Тому ми думали, що такий зразок життя, який запропонували ці відважні люди, не є прийнятний для мовчазної більшості. Постійний нагляд, обшуки, часті побиття, фактична відсутність приватного життя і т. п., — це, на довшу мету, дуже тяжкі умови.

У 1978 році почали створюватися т. зв. Засновницькі комітети вільних профспілок. Перший такий комітет заснував Казімеж Світонь у лютому 1978 року в Катовіце, через два місяці постав такий самий у Гданську. В Гданському комітеті були Богдан Борусевич (член КОР-у), Анджей Гвязда, Лех Валенса, Анна Валентинович. У серпні 1980 року виявилось, що третина членів президії Міжзаводського страйкового комітету в Гданській верфі — члени Засновницького комітету вільних профспілок. Це був великий успіх. Виявилось, що можна було діяти у тих важких умовах, можна було виховувати провідників. (Засновницький комітет вільних профспілок мав небагато членів — може, 10, може, кільканадцять у Гданську, дві-три особи в Катовіце, кілька осіб у Щеціні).

У серпні минулого року, як і взагалі під час хвилі страйків, стало ясно, що робітники в різних районах країни, не пов'язані між собою, ставили такі самі вимоги. Щоправда, загальне соціальне становище в країні спричинювало аналогічність вимог, але я думаю, що в деяких випадках тут відіграла велику роль Хартія робітничих прав, де були визначені основні вимоги і яку в тисячах примірників було розповсюджено по всій країні. Коли робітникам треба було поставити свої вимоги, вони відшукували примірник "Роботніка" з пляном постулятів.

У вересні 1980 року багато активних членів КОР-у молодшого віку почали співпрацювати при заснуванні нових спілок. Так, Яцек Куронь поїхав до Гданську і став одним з дорадників ново-заснованого руху. Янек Літинський, теж член КОР-у, поїхав до Валбжиху; в Варшаві був Антек Мацеровіч і я, у Любліні — Войцех Онишкевіч і т. д. і т. д.

Треба також згадати про ініціативу варшавських інтелектуалів, які під час страйку в Гданській верфі, точніше, під час переговорів між Страйковим комітетом і властями, 26 серпня

увійшли у верф і працювали там як дорадники комітету. То не були члени КОР-у, а люди, переважно пов'язані з Клубом католицької інтелігенції та редакцією місячника "Вензь" [Więź] у Варшаві.

Коли говорити про роль КОР-у протягом останніх 9 місяців, то ситуація парадоксальна. КОР як такий фактично з кожним тижнем втрачає своє значення, втрачає право на існування, хоча б з тої простої причини, що швидко зростає багатомільйонна організація, яка зуміла обрати своїх провідників, яка репрезентує мільйони людей і говорить від їхнього імені. А КОР — це зменшка людей, — спершу кільканадцять, тепер 32 особи, — люди, може, дуже гарні й симпатичні, але вони можуть говорити тільки виключно за себе; їм ніхто не давав повноважень, ніхто їх не обирав, ніхто їх не покликав. Це з одного боку. З другого — значну частину справ, якими займався КОР, перебрала "Солідарність", яка має змогу робити це краще й успішніше. Візьмім хоч би справу допомоги репресованим владою. "Солідарність" розв'язала це питання краще. В усіх районах "Солідарність" має бюро інтервенції, які спочатку займалися тільки справами профспілок, а згодом почали приймати всі інтервенційні справи. Люди приходять до тих бюро так, як колись приходили до КОР-у, а що вони знаходяться в приміщеннях "Солідарности" — кожний знає, як туди потрапити. Інтервенційне бюро КОР-у не має вже підстав для існування. Збігнев Ромашевський, який керував тим бюро КОР-у, тепер є керівником інтервенційного бюро району Мазовше. Тож хоч роль КОР-у як інституції зменшується, багато членів КОР-у активно працює в "Солідарности". Постійно дискутується, чи не слід зліквідувати КОР, або, принаймні, перетворити на щось інше. А серед народу роль КОР-у (хоч це парадокс) протягом останніх місяців постійно зростає. Приводом до того є безупинні атаки партійної преси на КОР і його членів. Навіть ті, які про КОР не знали, тепер уже довідалися, що це люди, які допомагають "Солідарности" і т. д. КОР зробився загальновідомим символом у Польщі — як хтось має незалежну думку, критичну думку, — тій людині приписується пов'язаність із КОР-ом. Звичайно, не все це відповідає правді, але така загальна настанова.

І ще декілька слів про розбіжність між Валенсою, Крайовою комісією "Солідарности" і членами КОР-у як дорадниками. На мою думку, цю справу тут сприймають складніше і поважніше, ніж вона є насправді. Просто Валенса мав рацію, кажучи, що частину провідників виховав і навчив КОР, а тепер "Солідарність" переросла своїх учителів. Це правда і треба її як таку прийняти. Члени КОР-у, якщо діють у "Солідарности", можуть бути тільки дорадниками без права приймати рішення, бо вони не є представниками профспілок. Рішення можуть приймати тільки

профспілкові власті. А втім, це стосується всіх дорадників, не тільки тих, які прийшли з КОР-у. Після подій у Бидгощі Крайова комісія вирішила визначити точніше, яке місце мусять мати у профспілці експерти і дорадники.

Сучасність: Чи діячам "Солідарности" відомо, що ще до часу страйків польських робітників улітку минулого року відбувалися робітничі страйки — звичайно, менших масштабів — у СРСР, зокрема в Україні, де донбаський робітник Володимир Клебанов створив місцеву професійну спілку, а останньо міжнародна преса інформувала про профспілкову організацію робітників у Вінниці, що потвердив новий емігрант з Вінницької області Борис Голубенко? І, з другого боку, чи відомо вам, наскільки польські страйки впливають на мислення та дії робітників СРСР?

Наїмський: До нас справді доходили інформації про страйки в Радянському Союзі, про те, що траплялися навіть успішні, як, наприклад, страйк у Тольятті. Інша справа, що через декілька місяців керівників страйку ізольовано, звільнено з роботи, зрештою, про їхню долю нічого не відомо. Страйкарі вимагали підвищення зарплат і кращого постачання товарів, чого вони на якийсь час і досягли, — дуже подібна ситуація до тої, що була в Польщі. Там у Польщі протягом останніх трьох років страйки вибухали пересічно щодня. Але їх ніхто не називав страйками, навіть самі робітники не вживали того терміну. Робітники окремих заводів приходили до директора і заявляли, мовляв, хочемо таких чи інших полегшень, а як ні, то перестаємо працювати. Звичайно їх задовольняли, — їхні вимоги були економічного характеру та дуже невибагливі, і власті задля спокою, задля того, щоб справа не набрала розголосу, погоджувалися. На мою думку, подібна ситуація є в Радянському Союзі. Восени минулого року на сторінках "Правди" з'явилася маленька інформація, що кілька-десять тисяч робітників у Донбасі на відкритих зборах обговорювали умови праці. Ніхто мене не переконає, що в Радянському Союзі власті з власної ініціативи скликають кількатисячні збори для обговорення умов праці. Це був або страйк, або мітинг.

Події в Польщі, звичайно, можуть мати вплив на радянських робітників. Якщо Польща втримається на шляху, яким іде сьогодні, — це матиме велике значення, і, на мою думку, цього найбільше бояться керівники Радянського Союзу. Вони бояться, щоб цей рух не поширився на інші країни радянського блоку. А всередині Радянського Союзу є декілька республік, про які є опінія (важко сказати, на якій підставі, хіба на підставі їхніх традицій) що вони потенційно найнебезпечніші, — це балтицькі республіки, кавказькі, і Україна. Коли ж взяти до уваги, яка ситуація в Радянському Союзі сьогодні, то, на мою думку, найближчим часом годі

передбачити, чи там почнеться такий рух, як у Польщі. На сучасні події в Польщі вплинуло багато чинників, деякі з них існують в окремих місцях СРСР, та їх ще замало для створення такої ситуації, яка існує в Польщі. Але, що в Польщі виникне "Солідарність", теж ніхто не передбачав.

Сучасність: Яке значення і які наслідки потягне за собою створення незалежної спілки селян у Польщі?

Наймський: Я гадаю, що найважливішою подією в Польщі від часу виникнення "Солідарности" є вимушена згода на реєстрацію селянської профспілки. І помиляється коментатор "Нью-Йорк таймс", коли пише, що для комуністичної влади в Польщі, в ідеологічному аспекті, тут нема нічого нового, бо за 9 місяців вона вже примирилася з думкою, що "Солідарність" існує, отже, реєстрація селянської спілки в основному ніяких змін не вносить. Ні, для влади це є основна зміна, і вона півроку сильно боролася, щоб не допустити селян об'єднатися та заснувати незалежну селянську спілку. Селяни були останньою дуже вагомою суспільною групою, яка не могла легально і незалежно від Польської Об'єднаної Робітничої Партії організуватися. Тепер це, може, основний крок на шляху відбудови суспільства поруч існуючої комуністичної влади чи просто поза тою владою. Якщо селянська "Солідарність" зорганізується, а є вигляди, що це станеться скоро, протягом цього літа, то це є однією з передумов збільшення продовольства. Це одна з передумов проведення господарської реформи.

Заснування селянської "Солідарности" може мати різні наслідки, наприклад, може дуже швидко прийти до конфлікту, протилежності інтересів між робітничою "Солідарністю" і селянською. Робітнича "Солідарність", яка, до речі, виборола, чи співвиборола визнання селянської "Солідарности", вимагає підвищення зарплат і замороження цін на харчі, селянська — підвищення закупівельних цін (яке, зрештою, вже одержали), що мусить спричинити зростання цін на харчі, роздрібних цін. З цієї ситуації виходу не видно, і наслідки можна собі уявити — ціни продовольчих товарів, скуповування і роздрібного продажу будуть предметом переговорів не між урядом і робітниками, не між селянами й урядом, а між селянами і робітниками. Я думаю, що це непогано. Отже, досягнений компроміс буде наступним кроком на шляху обмеження влади Польської Об'єднаної Робітничої Партії.

Сучасність: Ще одне питання, що заторкує наші ближчі, спільні українсько-польські взаємини. Вам, напевно, відомо про систематично ведену політику партії і уряду Польщі в напрямі

асиміляції національних меншостей Польщі, зокрема українців. Таким чином, українські громадяни Польщі фактично позбавлені елементарних прав культурно-національного розвитку, навіть вивчення української мови стикається з великими перешкодами. Відомо також, що уряд сприяє шовіністичним елементам польської суспільності, які вороже ставляться до українців. І водночас два інші питання: чи діячі "Солідарности" і КОР-у протиставляються репресіям уряду і партії проти національних меншостей? І друге: чи відомо вам про участь українських робітників Польщі в діяльності "Солідарности"?

Наймський: Це відома метода, не тільки в Польщі, — щоб розв'язати деякі внутрішні проблеми, викликають шовіністичні настрої супроти національної меншини. Коли йдеться про українську меншість, то ця проблема якоюсь мірою, звичайно, негативною, була розв'язана під кінець 1940 років, коли залишки української меншости переселено з Ряшівщини до центру Польщі.

Зараз важко говорити про організовану українську меншість у Польщі. Існує, щоправда, Українське товариство в Варшаві. Це теж окрема проблема — цієї організації не можна брати поважно, вона фінансована державною владою і пов'язана з нею, фактично, з Міністерством внутрішніх справ, яке її використовує.

На західних і північних землях Польщі, у воевідствах Кошалінським і Зеленогорським, є деякі дуже малі українські осередки. У 1940 роках було технічно неможливо переселити кожную родину в іншу місцевість, тому переселювано кілька-надцять родин, деколи цілі села разом. Це створило сприятливі умови для українських переселенців, дало їм змогу затримати національну автономію — становище всіх було однакове, всі вони відчували, що їх вирвано з рідної землі. В таких умовах процеси асиміляції проходять повільніше. Ті малі українські громади вижили. Народжене там нове покоління зберегло національні традиції. Там існує низка народних шкіл і декілька середніх з українською мовою навчання. З середніми школами проблема складніша. Кожний українець, який вступає до середньої школи, хоче навчатися в кращій школі. В силу обставин, українські школи є гірші. В них нижчий рівень уже хоч би тому, що важко знайти вчителів, які знали б добре українську мову і водночас були добрими викладачами в інших галузях. Це проблема не тільки української меншости.

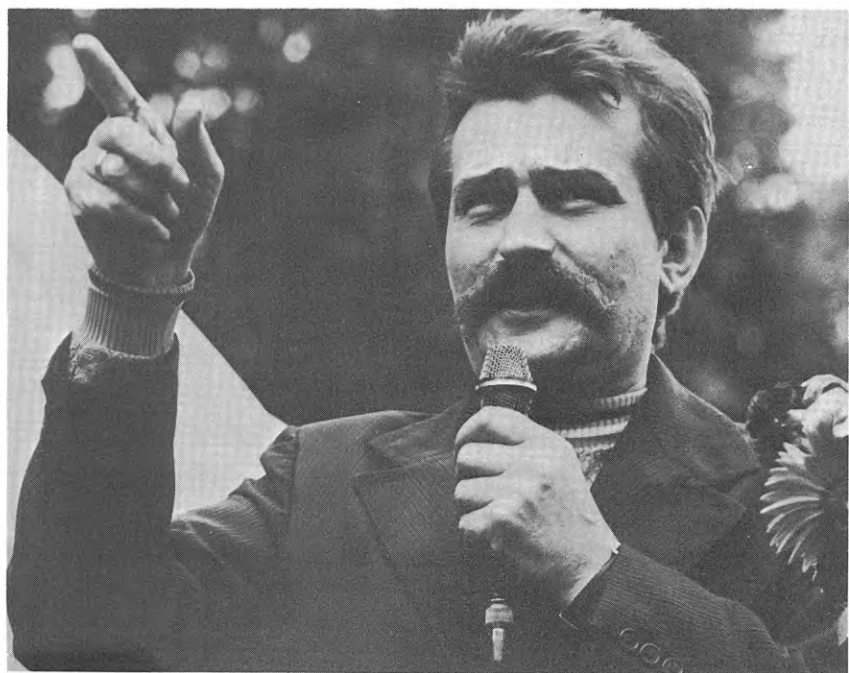
На мою думку, якщо в Польщі існує українська проблема, а думаю, що існує, то не між українською національною меншістю і поляками; це питання, яке постане дуже чітко тоді, коли треба буде визначити засади співіснування між Польщею як Польщею і Україною як Україною. Тут, я гадаю, проблеми будуть як з одного

боку, так і з другого. На мою думку, дедалі більше людей (у Польщі, мабуть, переважна більшість) не мислить реально про якісь зміни кордонів між Польщею і Україною. А в основному приймається програма Мєрошевського, себто — незалежна Литва, Україна, Білорусь, кордонів не рухаємо. Цей кордон (це моя думка) не цілком досконалий, але це ще найменше зло. Хай буде так — і годі!

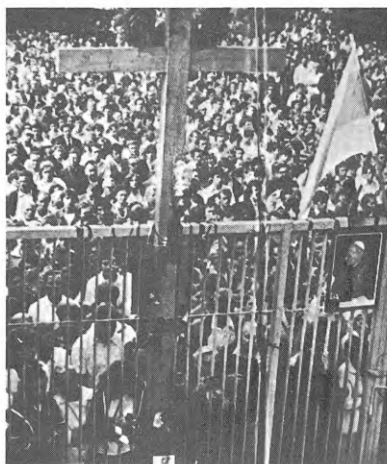
Українським питанням більше займаються люди з південно-східньої Польщі — у Любліні, Ряшові, Перемишлі. Це не випадковість, що саме в Любліні молоді люди, які видають "Спотканя" [Spotkania], цікавляться цим питанням. Вони розуміють, що це питання майбутности. Вже тепер треба працювати в тому напрямі, щоб, коли прийде час, коли самі зможемо вирішувати за себе, не постали перед українцями і поляками зайві проблеми.

ПОЛЬСЬКИЙ ОБ'ЄКТИВ

ПОЛЬСЬКА ОНОВА

Адріян Каратницький

У Польщі зайшли великі зміни. Там уже фактично відбулася революція. Те, що почалося регіональними страйками в прибалтицьких верхах, перетворилося на рух національного оновлення.

"Солідарність" з її десятима мільйонами членів діє як професійна спілка. Водночас це щось значно ширше. Як говорить голова "Солідарности" Лех Валенса, "тільки п'ята частина того, чим ми займаємося, — це справи профспілкового характеру". За словами Антоні Мацєревіча, одного з членів-засновників Комітету Оборони Робітників (КОР), а сьогодні члена Варшавського осередку суспільних досліджень "Солідарности", "«Солідарність» — це національний рух, який набрав профспілкової форми".

Революція, яку проводить "Солідарність", не зводиться лише до сфери відносин між робітниками і керівництвом та до умов праці. Вона зачепила також пресу, цензуру, сільське господарство, мистецтво, літературу, кіно, шкільництво, університети. Тільки церква лишилася поза впливом революції. Бо хоч рух "Солідарности" має в собі глибоко духовні елементи, він водночас дуже секулярний і не старається реформувати церкву, адже вона десятиліттями становила головний центр опозиції.

Звичайно, важко остаточно визначити причини, чому польському народові вдалося піднести свій національний рух. Але в розмовах з поляками переважають чотири моменти: економічне становище країни, яке постійно погіршується; обрання Кароля Войтили на папський престол і його відвідина своєї батьківщини; зростання дедалі динамічнішої демократичної опозиції, в авангарді якої став КОР; поява робітничої інтелігенції, що складається переважно з кваліфікованих робітників, багато з яких

Адріян Каратницький — автор статей на радянські та східноєвропейські теми в таких американських журналах, як "The New Republic", "Commonweal", "The New Leader", "National Review", "Inquiry" та інших. Співавтор порівняльної аналізи профспілкових і робітничих прав на Заході та в Східній Європі п. н. "Workers' Rights, East and West" (в-во Transaction Books, Нью-Бранзвик—Лондон, 1980). Сьогодні очолює дослідний відділ в A. Philip Randolph Institute. Наприкінці квітня ц. р. відвідав Польщу, де зустрівся з різними діячами КОР-у і "Солідарности".

за нормальних обставин здобували б вищу освіту, але яким у комуністичній Польщі вступ до університетів і вищих технічних шкіл був закритий через їхню політичну "ненадійність".

Поляки усвідомлюють серйозність економічного становища, в якому перебуває їхня країна, але водночас вони впевнені, що перебудова економіки приведе країну на правильний шлях.

Незважаючи на готовість відігравати певну роль у формуванні економічного майбутнього Польщі (девіз "Солідарности": "нічого про нас без нас"), Валенса висловлюється обережно про питання економічної політики і влади. "Ми беремо відповідальність за наше членство, але ми не візьмемо на себе відповідальності за владу".

Хоч Валенсі властива зовнішня обережність, у "Солідарности" існує інтелектуальний фермент і точиться жвава дискусія про політичні та економічні розв'язки польської кризи. Рівень політичної свідомості в "Солідарности", мабуть, вищий, ніж у більшості західних профспілок.

Серед інтелігенції виділяються три головні напрями. Проте ці напрями не обмежуються інтелектуалами. У "Солідарности" зв'язки між робітниками, профспілковими діячами та інтелектуалами сильні й конкретні. Члени КОР-у, письменники-дисиденти, католицькі інтелектуали, — всі відвідують заводи, де провадять семінари на філософські, соціологічні та економічні теми. Саме тому дебати в інтелігентських колах дають важливі наслідки в практичній, щоденній роботі "Солідарности".

Один напрям, пов'язаний з Яцеком Куроном, має сильну підтримку між молодшими, активнішими провідниками "Солідарности". Ця група домагається самоврядування для робітників і визначає місце праці основною одиницею економічної, соціальної та політичної організації.

Другий напрям, найвідомішим представником якого є Тадеуш Мазовецький, активіст Варшавського Клубу католицької інтелігенції і редактор тижневика "Солідарність" [Tygodnik Solidarność], намагається обмежити функції "Солідарности" виключно до профспілкових. Ця група тісно співпрацює з церквою і з огляду на це вважається до деякої міри виразником християнсько-демократичної течії.

Третій важливий напрям, пов'язаний з Антоні Мацеревічем і позацензурним місячником "Глос" [Głos] критикує позицію Куроня, бо вбачає в ній зерна тоталітаризму. Він протиставляє їй програму з плюралістичною системою, базованою на конкуруючих суспільних силах та політичних установах. Напряму Мацеревіча підтримує робітниче самоврядування, але вважає, що це самоврядування повинно бути основною формою економічної, а не політичної організації. Натомість Мазовецький, на думку

Мацеревіча, має надто вузький погляд на роліу "Солідарности" в польському суспільстві.

"Солідарність" охоче приймає членів комуністичної партії в свої ряди. З трьох мільйонів членів Польської компартії третина вступила до незалежної профспілки. Януш Онишкевіч, пресовий референт "Солідарности" говорить: "Ми приймаємо їх такими, якими вони є, ми не зважаємо на їхній квиток". Справді, чимало членів партії обіймають чільні посади в "Солідарности". Наприклад, Богдан Ліс, заступник голови "Солідарности" і один з провідників страйку в Гданську — член партії.

Різниця в поглядах щодо стратегії й тактики не є ознакою слабкості. Як говорить пресовий референт Онишкевіч, "широка різноманітність думок у «Солідарности» — це здорове явище. Важливо, щоб люди почали усвідомлювати, що розбіжність думок — не тільки творче явище, а й не загрозує".

Провід "Солідарности" розуміє, що одне з його головних завдань має ідеологічний характер. На думку Онишкевіча, "девальвація мови в результаті «двомови» партійної пропаганди вимагає від «Солідарности» відновлення змісту таких понять, як воля, демократія, свобода". Він твердить далі: "У нас ніколи не було демократії; у нас була соціалістична демократія, або централізована демократія. У нас не було закону; у нас був класовий закон, або соціалістичний закон. Ми хочемо позбавити ці поняття прикметників".

Дотепер ці різні напрями, що діють у "Солідарности", зумили дійти компромісу й погодженості щодо широкого кола проблем. Що найважливіше, всі групи погодилися на спільний проект програми "Солідарности". Цей проект, опублікований у тижневику "Солідарність" від 17 квітня 1981 року п. н. "Напрявні діяльності Спілки в сучасному становищі країни", має з'ясувати мету робітничого руху. У програмі йдеться про "основні вартості" руху, вона стверджує: "Найкращі традиції народу, етичні засади християнства, політичне визнання демократії і соціалістична думка — ось чотири головні джерела нашого надхнення".

Ще одна фундаментальна засада, якою керується "Солідарність", віддзеркалена в її послідовному обстоюванні рівноправності. У проекті програми написано: "З засади суспільної справедливості, з гідності людини впливає, що в своїй найглибшій суті, люди всі рівні між собою. Отже, змагаймося за здійснення суспільного егалітаризму".

Януш Онишкевіч говорить про це так: "Це не абсолютна рівноправність. Але ми переконані, що розбіжність життєвих рівнів та платень зайшла задалеко. Тому ми за те, щоб за ту саму працю була та сама платня".

Усі програмові дискусії, як і всі політичні, соціальні та еконо-

мічні зміни. відбуваються в контексті загрози інвазії. Серед польських інтелектуалів справді відчувається усвідомлення того, що поки існує російська загроза, всі успіхи треба розглядати як тимчасові.

У грудні 1980 року Яцек Куронь, видатний дисидент і дорадник "Солідарности", виступив перед сотнями студентів Варшавського університету. У відповідь на питання про "російську загрозу", він сказав: "Ми не маємо кордонів з Росією. Ми межуємо з Україною і Білоруссю. І поки нема незалежної України, не може бути незалежної Польщі".

Погляд Куроня перегукується з іншими польськими інтелектуалами. Один член КОР-у сказав мені: "Це вперше в історії наших двох народів можлива співпраця. Маємо важливу нагоду для спільної дії поляків і українців".

"Солідарність" дала можливість виявити польську національну гордість. Але ця гордість не має шовіністичного забарвлення. На питання про становище українців і євреїв у Польщі, Валенса сказав з усмішкою: "«Солідарність» проти будь-якої дискримінації".

Польські події мають величезне значення не тільки для радянського бльоку, а й для всього світу. Поляки показали, як завдяки колективній організації громадяни тоталітарної держави можуть діяти, щоб впровадити далекосяжні демократичні зміни. На відміну від реформ 1968 року в Чехо-Словаччині, які партія провадила згори, демократичну трансформацію Польщі проводять знизу. Вже самий цей факт вказує на те, що, коли б радянське військо окупувало Польщу, воно зіткнулося б з добре організованою, твердо переконаною опозицією.

Українцям польські події дають якусь частку надії в час посилених катєбівських репресій. Те, що в економічній термінології називається "ефектом дії", не може не мати великого впливу на мислення опозиційних течій в Україні. Без сумніву, поява "Солідарности" підносить вагомість перших, пробних кроків, спрямованих на формування незалежного робітничого руху в Україні та в СРСР загалом. Значення Вільної профспілки робітників Володимира Клебанова, СМОТ-у* Володимира Борисова, як і спроба створити незалежну профспілку в Вінниці далеко перевершує кількісний склад цих угруповань. Ці групи вказують на можливість об'єднаного, масового демократичного профспілкового руху, який би тиснув на тоталітарну державу. "Солідарність" як ідею не можна звузити до кордонів однієї країни. Як і потяг до волі, вона універсальна.

---

* Свободное межпрофессиональное объединение трудящихся — Вільне міжпрофесійне об'єднання робітників.

Журнал «Спотканя» про українську проблему

[...] Ніхто не може докладно сказати, скільки українців живе на території сучасної Польщі — розбіжність у приблизних даних вагається від 100 до 300 тисяч, залежно від джерела інформацій та від прийнятих мірил національного визначення. Від наших національних меншостей (дуже маленьких словацької і литовської, чисельніших білоруської і німецької — які становлять специфічну і складну проблему) українська відрізняється тим, що вона живе розпорошено по всій Польщі, головно в північних і західних районах, а не згуртованими віддавна середовищами на своїх територіях. Таке становище українців є наслідком масового переселення їх з рідних осель у 1947-48 роках (розлогі землі в південно-східньому куті Польщі). Переселення здійснили власті Польської Народної Республіки, мотивуючи це як єдину можливість покласти кінець трагічній громадянській війні, яка на тій території тривала від закінчення світової війни. В межах тодішньої альтернативи — виїхати до СРСР, або залишитися в Польщі, чимала частина українського населення вибрала цю другу можливість. Можна, мабуть, припускати, що в широкому виборі мотивації чималу роль відіграло сподівання, що умови суспільно-політичного життя в Польській Народній Республіці будуть усе ж сприятливіші від тих, які вони самі зазнали протягом кількох років, а їхні брати з-за колишнього кордону зазнавали під радянською владою від 1917 року. Особливі надії покладали вони, мабуть, на умови релігійного життя: переважна більшість тих людей належала до Греко-католицької церкви, яка, як відомо, є предметом особливо безпощадного винищування.

Коли ж ідеться про загальні умови життя, то українська меншість поділяє долю нас усіх — жителів тої країни. До всіх тягарів, які спільна доля накладає на нас, українці, подібно до інших національних груп, мають ще одну дуже важку проблему: збереження національної ідентичності і "додержання" своєї відрубності в інонаціональній масі.

Отже, сучасність взагалі не дуже ласкава для національних меншин. Масова культура, всевладні засоби масової інформації,

---

Уривки редакційної статті п. з. "До тисячоліття хрищення Русі-України" з журналу "Spotkania" [Niezależne Pismo Młodych Katolików], Люблін—Варшава—Краків, 1980, 12/13.

демографічна мінливість — ось деякі з чинників, які нівелюють національну відмінність і зводять її, в найкращому випадку, до фолкльору. У так званих країнах соціалістичного бльоку ця проблема виявляється яскравіше, ніж деінде: уніфікація суспільного життя, ліквідація свободи об'єднуватись і паралізування будь-якої вільної громадської ініціативи, відбирає практично єдину площину, на якій можна було б культивувати національне життя меншости. У нас у Польщі до того додається ще сильне переконання — плекане офіційною пропагандою — про абсолютну монолітність нашого суспільства під кутом національним, внаслідок чого в суспільній свідомості немає найменшого місця для інших націй, співтворців того суспільства.

Об'єднувальним чинником могла б бути Греко-католицька, чи т. зв. уніятська церква. На жаль, і в Польщі ту церкву було формально зліквідовано в 1946 році. Тепер її законне становище особливе: держава не приймає до відомости її існування, але мовчки потуряє їй, ставиться до неї, як до внутрішньої справи Римо-католицької церкви (один з незначних, але характеристичних наслідків цього: цензура не пропускає ні слова "греко-католицький", ані нічого, пов'язаного з тим. Отже, через урядові засоби масової інформації нічого про цю церкву довідатися не можна). Це, щоправда, дає можливість існувати Греко-католицькій церкві, але з другого боку великою мірою обмежує її життя та душпастирську діяльність.

Уніятську ієрархію (т. зв. Перемишльський єпископат, який перед війною належав до Львівської митрополії) зліквідовано, а юрисдикцію над цією церквою перебрав примас Польщі. Уніятська церква не має власної духовної семінарії (її вихованці вчаться в одній з римо-католицьких семінарій), не має жадних інституцій, ані товариств, жадних видавничих можливостей. А що особливо дошкульне для нормальної душпастирської діяльності — конфіскація державою всього матеріального майна. Частину уніятських церков держава віддала Римо-католицькій церкві, інші залишилися напризволяще. Як поступово пропадають колись живі місця Божого слова і неоціненні пам'тники культури — можуть сказати туристи, які мандрують у Бещадах і в Нижньому Бескиді. В наслідок цього, крім церкви оо. Василіян у Варшаві та однієї каплиці в костелі св. Катерини у Варшаві, всі уніятські Богослужби відправляються за принципом гостинності римо-католицьких церков.

Залишається ще справа отого "додержання" своєї національної відрубности — справа, мабуть, найважча і найболючіша. В Польщі можуть жити французи, італійці, голляндці чи японці, навіть росіяни і німці — і всі вони можуть без внутрішнього опору признаватися до своєї національності. Набагато важче бути в

Польщі українцем. Сама вже назва "українець" оточена німбом, подібність якого можна знайти тільки в найгірших виявах нашого антисемітизму. У чому це полягає? Часом у пригадуванні ненависного стереотипу "різуна з ножем у зубах", часом у жартівливому і навіть добродушному нагадуванні про "чорне піднебіння", а переважно в якомусь посередньому варіанті. Звичайно, цього явища не можна узагальнювати — є тут велика різниця поколінь, однак воно ще дотепер є елементом польської колективної свідомості. Не треба бути психологом, щоб уявити, на які більш чи менш брутальні, навмисні і ненавмисні приниження натикається українець у Польщі в своєму щоденному житті, яка для нього створюється спокуса до соромливого приховування своєї національності, який осад комплексів гіркоти і нехоті до оточення мусить у ньому нагромаджуватися. У цьому світлі цілком зрозумілий заклик українського кореспондента "Спотканя" до польського суспільства і польської церкви (Богдан Сагайдачний, "Як я бачу майбутність польсько-українських стосунків", — "Спотканя" [1978], ч. 5).

Без сумніву, про умови психологічно-суспільні, в яких живуть українці в Польщі, вирішує не політика влади, а постава польського суспільства і польської церкви.

Тому вважаємо, що вже настав час, аби ми довели до нашого польського і католицького сумління декілька основних правд і поставили декілька основних питань. Ось вони:

В Європі, побіч нас, живе понад 40-мільйоновий народ, якому політичні умови на цій частині нашого суходолу ніколи не дали можливості "домогтися незалежності". Істотним елементом такої ситуації була в минулому польська держава, яка в різні періоди панувала на великій частині його землі, а незначну частину займає й надалі. Хто, як хто, але ми, які так нарікаємо на власне геополітичне становище і стокількадесятилітня неволя яких — епізод дуже важливий, але тільки епізод на тлі тисячолітньої історії — давала нам право називати себе Христом народів, повинні розуміти і відчувати, що то значить для українського народу.

Двадцять сторіччя було свідком особливо одчайдушних зривів українців. Деякі з них — чи то через добір союзників (гітлерівська Німеччина), чи безоглядні й жорстокі методи боротьби — не тільки не могли збудити нашої симпатії, але поважно спричинилися до поглиблення прірви між нашими народами. Та не вільно забувати, що це все ж таки була боротьба за незалежність — тим трагічніша, що безнадійна. І знов же: ми, які з власної дуже недавньої історії пам'ятаємо слова "Polnische Banditen" на визначення Армії Крайової, мусимо здобути на критичну самоаналізу, заки вимовимо накинута нам словесну відбитку "банди

УПА". Тим більше, що ми спираємося на інформацію про ті трагічні події не тільки тенденційну, але й однобічну; українці не мають жадної можливості боронити свій погляд і виставляти свої кривди. Не вільно також розглядати ту українську жорстокість в історичній порожнечі, — треба розглядати її як кільце в драматичному ланцюгові подій, що тягнуться принаймні з XVI сторіччя. Аби переконатися, що ми також не завжди були ангелами, вистачить уважно прочитати "Огнем і мечем" Сенкевіча, критично відмежовуючи себе від авторських наголосів симпатій і антипатій.

Якщо ж ідеться про методу розв'язування "українського питання" в Польщі після війни, то треба взяти до уваги таке: незалежно від того, хто мав рацію в тій "війні в Бещадах" 1944-1947 років і чи виселення українців з їхньої території було єдино можливим способом закінчити ту війну, треба усвідомити, що це був акт несправедливості супроти сотень тисяч людей, до яких застосовано колективну відповідальність (виселено не тільки тих, яким довели будь-яку участь у боротьбі чи сприяння УПА, і не тільки з території, де відбувалася боротьба, виселено м. ін. усіх лемків, навіть з околиць Щавниці, де жадної такої боротьби не було). До 1939 року, в умовах цивілізованої Європи, такий вчинок не прийшов би нікому в голову, а те, що ми його спокійно прийняли, — це доказ того, наскільки зруйновані наші моральні вартості, як ми набралися метод, стосованих гітлерівською Німеччиною і Радянським Союзом.

І додатково дещо зі справ, що в тій ієрархії менш важливі, але все ще можуть бути актуальні: ми не мали впливу на те, що кілька років тому міністерства Адміністрації, Територіяльного господарства і Охорони середовища (назва третього члена у цьому контексті звучить особливо гумористично) змінили на території Бещад понад сто українських назв різних місцевостей на польські (черговий крок на шляху ліквідації культурної основи цього району і улюблене в нашій системі виправлення історії *ex post*). Треба проте усвідомити і в межах можливостей постійно доводити до громадської думки, що це був ганебний вчинок. Треба також пам'ятати, що він м.ін. відбирає нам моральне право обурюватися за подібну практику на прусаків, які намагалися затерти польські сліди на Шльонську. [...]

Чи за трагічні сторінки в спільній історії поляків і українців ми готові вдарити й себе в груди, а не тільки бити в їхні? [...]

Польська громадська думка відчуває дедалі більшу симпатію до прагнень українського багатомільйонного народу в Радянському Союзі, з дедалі більшим співчуттям стежить за долею українських дисидентів. Польська й українська політична еміграція зробила вже великий поступ на шляху до взаєморозуміння та порозуміння. Все це сповнює оптимізмом. Для досто-

вірності нашої постави потрібен одначе ще один крок далі. [...] Добре було б усвідомити, що побіч нас і серед нас живуть люди, яким уже тут і тепер ми можемо й повинні дати "свідоцтво правди і любови", про яке говорив Святий Отець. Вже хоч би тому, що в сучасному складі ми без сумніву сторона сильніша, а сильніший повинен простягти руку для примирення і допомоги. А з прагматичних причин ще й тому, що на підставі наших стосунків з тою жменькою "польських" українців, мільйони їхніх земляків по той бік кордону оцінюватимуть наші наміри супроти них. А це вже справа наших істотних національних інтересів.

РЕДАКЦІЯ

*З польської переклала
Ніна Ільницька*

Дискусія про українців у польському тижневику

Нижче перекладену дискусію було надруковано п. з. "Українські мотиви в нашій свідомості" у варшавському органі Спілки Соціалістичної Молоді "Пломене" [Płomienie] від 15 березня 1981 року в мало згармонізованому оточенні — поруч з іншими статтями, в яких нападають на Адама Міхніка, діяча Комітету Оборони Робітників (з натяком на його єврейське походження через зіставлення з Розою Люксембург), на "скомпромітовані ревізійністичні гасла", на "внутрішню реакцію", на "псевдовчених" у Польщі, що "поширюють" "думку сучасного імперіялізму", на "Солідарність" за збіжність її поглядів із західнонімецькими, на робітничих повстанців з грудня 1970 року тощо. Справді, в незavidному товаристві опинилася група україністів-дискутантів на сторінках "Пломенів".

Редакція газети попередила матеріал заявою: "Публікуємо дискусію, проведену серед спеціалістів, що займаються українською проблематикою. Без сумніву, представлені тут питання викличуть чимало зауважень читачів. Отже, чекаємо на листи в цій справі".

Сучасність

У дискусії беруть участь: Остап Лапський — працівник мовної редакції Польського радіомовлення, поет і перекладач; доцент д-р Фльоріян Неуважний — керівник Катедри української філології Варшавського університету; Антін Середницький — історик літератури, редактор "Українського календаря"; д-р Ришард Тожецький — працівник Інституту історії Польської академії наук; Мирослав Вербовий — головний редактор тижневіка "Наше слово", заступник голови Українського Суспільно-Культурного Товариства. Редакцію "Пломенів" представляє Броніслав Тумілович.

Пломенє: Вийдїм, може, від ствердження, що в повсякденній свідомості пересічного поляка Україна та українська культура — це досить туманна тема, щоб не сказати — підозріла. Ad hoc можемо назвати дві постаті з України — Хмельницького і Шевченка. Чи цього вистачає? Які причини такого, мабуть, невідповідного, незнання? А може, українська культура не заслужила на широку популяризацію?

Фльоріан Неуважний: Є, мабуть, аксіомою, що кожна культура, кожний народ існує завжди в симбіозі та осмосі з іншими. Полемічно поставленому питанню рішуче заперечує, либонь, факт існування в польській культурі поняття "української школи", до якої входили, між іншими, Антоній Мальчевський, Северин Гоцинський, Богдан Залеський. Уже це здається досить прикметним.

Мирослав Вербовий: ... Школи, яку останнім часом узагалі заперечують як поняття і термін.

Неуважний: Так, але на Конгресі польської науки цей факт був аргументом на користь дуже глибоких, не завжди виявлених впливів української культури на польську. Інші приклади. Адже ж Сенкевіч, Крашевський, Словацький черпали надхнення з України, а це кажу про письменників, скромно формулюючи, досить відомих. Були й інші, як Теодор Томаш Єж, що вже не належав до "української школи". Не кажу вже про польський словник, де українізм не завжди навіть усвідомлюються. Я гадаю — а займаюсь не тільки українською літературою і культурою, займаюсь узагалі слов'янськими культурами й літературами — що поляки — це парадоксально — найменше знають своїх найближчих сусідів. Це теза, потвердження якої постійно знаходжу в наших контактах як з українською культурою, так і білоруською та литовською, а це ж були культури, які тривало ввійшли в польську свідомість. Думаю, що не можна польської культури розглядати в щільній ізоляції від культур сусідів, і то близьких, слов'янських. Не кажу про німців, яких також, усупереч видимостям, не знаємо найкраще.

Остап Лапський: А може, теорія, що культурно обертаємось у римській орбіті, заважає нам приймати тривалі вартості, що виникли і виникають на ґрунті "Близького Орієнту", як зі сльозою в оці казав про Україну Ярослав Івашкевич?

Ришард Тожецький: Практично нема добре виконаних аналіз польсько-українських і українсько-польських взаємин, а тим більше синтез, у яких був би обговорений вплив цілої польської культури на українську і навпаки. Прикметна річ: наскільки можна при великім зусиллі дошукатись у фаховій літературі аналізу впливів польської культури на українську, настільки незвичайно важко знайти протилежне, властиво такої літератури в польській мові нема, уникають досліджувати ці теми.

Лапський: Тут є величезні психічні спротиви.

Антін Середницький: Одначе з дуже багатьох часткових праць, друківаних у нас і в СРСР по-польськи й по-українськи,

впливає, що польська культура просякла в усіх ділянках українськими елементами, наприклад, малярі, як Хелмонський і Станіславський, фолклористи, як Кольберг, Нойманн, Залеський і багато інших — усі вони виявляли зацікавлення тією культурою, яка, вважалося, була чимось важливим, це не був погорджуваний чи непомічуваний елемент. Хоч були і білоруси, і литвини, та все ж таки ні білоруська, ні литовська культура такої кар'єри в Польщі не зробили.

Лапський: Історики, спираючись на різні старі теорії, заперечували національну свідомість українців майже до останніх часів і вважали, що деякі ідеї були привезені, якщо не з Царгороду, то з Відня чи Берліну, що буцім то український народ не спромігся витворити національної свідомості внутрішньо. Поширювання цих теорій ослабило розуміння справи. Насправді, коли йдеться про українську державну свідомість, вона зродилася раніше від народної свідомості, бо свідчить про це весь український епос, а також історичні пісні, думи і т. п. Професор Пігонь сильно наголошує на ранньості цього явища у тих слов'ян. Також трактування козацьких воєн як виключно селянських повстань навіювало думку, що це діялось у межах одного організму, що це були по суті, громадянські війни "в Польщі". Це були не громадянські війни, а горнило, в якому продовжувалась українська свідомість. А якщо йдеться про українську мову, то нема великих розходжень між говірками (навіть у Польщі), що свідчить про якусь однорідність, монолітність. А ми пересічно далі вважаємо, що Україна все ще якась... Як сказав Братковський у газеті "Жице Варшави" [Życie Warszawy]: "Те, що існує невиразно, — не існує". Невже ж? Що за недовірливість!

Пломене: Чи недовірливість є причиною незнання, чи біг історичної долі також не сприяв пізнанню?

Неуважний: Ставлю наступну тезу, що переважно наша культура за своїм походженням шляхетсько-кармазинова, що плебейські елементи завжди були менш помітні в нашій культурній традиції. Ми ще не зовсім упоралися зі шляхетсько-кармазиновою традицією в нашій свідомості і не оцінили цього достатньо. Це свідомість погляду на справи молодих культур, наприклад, української, білоруської, болгарської, словацької чи навіть чеської з точки зору "пана" на "мужицьку" культуру. Це одна схема і одна теза. Друга теза така: українські справи, в наслідок багатьох недомовлень, є часто соромливими справами. Кажу тут про середовища так званих пересічних поляків. Вплинули на це, певна річ, війни і справи, зв'язані з українськими націоналістичними організаціями та їх боротьбою. Це ще додатково нашарувалось на сприймання українських справ.

Пломенє: Думаю, що ці найновіші факти діють найсильніше і домінують.

Тожецький: Я хотів би заперечити ваше вступне ствердження про незнання впливів української культури на польську. Ми спостерігаємо зовсім інше явище. Від 1907 аж до 1926 року відбувався дуже гострий натиск польського націоналізму в ендецькій формі, але частково також хадецькій [християнсько-демократичній] і частково селянської — маю на думці цих аграріїв, що були згуртовані навколо Вітоса, а не Польської селянської партії "Визволення". У той час була певна спроба польських націоналістів протиставитись українському національному відродженню, націоналістів, які відчували, немов би, загрозу і конкуренцію на тих [східніх] землях. Коли дійшло до збройної конфронтації, вона мусіла ще додатково посилити ендецькі або ендекоподібні настанови. Були також польсько-українські бої в 1918-1919 роках, вони не залишилися без відгомону, негативного сліду. Боротьба точилася за мішані землі, і витворилась своєрідна квадратура кола. Як можна було вибрати з цього становища? Сікорський* у 1923 році здавав собі виразно справу з переваги основного елементу на забужанських землях. Але він був далекий від концепції зречення тих територій. Пілсудський також не думав зрікатися територій, які мали культурне значення. В такій ситуації Сікорський міркував так: ми позбавимо себе тих осередків, а що з населенням? Ми вже залишили населення на Правобережній Україні, маємо ще й тут залишити? А що зі стратегічно-забезпечувальною смугою? Адже то Сікорський зформулював теорію стратегічно-забезпечувальної смуги. Він і Пілсудський мали зближені концепції щодо цього. Отже, витворився своєрідний стиль оборони тамтешніх володінь. Його схвалював також Вінцентій Вітос, який бачив вихід із ситуації не в поміщику, який тої землі не втримає, а в польському селянинові, якого треба було туди послати, дати йому або покинуті, або поміщицькі землі, зміцнити польське населення, щоб зберегти ці території,⁹ забезпечити для Польщі. Гжибовський мав рацію, кажучи, що Вітос був демократом для поляків і польського селянина, але був також націоналістом для українського селянина. В 1925 році він виразно сказав про "сорочку, ближчу до тіла", просто йшлося про основні питання. "Будь ласка, шукайте собі розв'язки, а я шукаю розв'язки для польського селянина на тій землі"... Тоді український селянин відповідав: "Добре, але я, мій дід і прадід обробляли цю землю з давніх-давен". Чулось протести: "Що ви нам несете? Шляхетську, великопанську культуру? Ми вам за це дякуємо. Ми хочемо мати

---

*Прем'єр-міністер тодішньої Польщі. — *Сучасність*.

власну культуру і боронити її". Ці дві позиції сильно зіткнулися. До цього додаймо спосіб боротьби: з одного боку це була терористична, підпільна боротьба і взагалі неґація польської держави українськими націоналістами; з другого боку — неґація польськими націоналістами, які не мали наміру дискутувати на будь-яку тему, заперечували існування українського народу, не лишали йому жадних прав. Чимала частина суспільства значною мірою відмахувалась від української культури, промовчувалося справи, говорилося, що українці — це етнічна маса без власної культури, що є розполітизовані проводирі і народ, позбавлений національної свідомости. Всякі голоси і вчинки, що йшли назустріч українцям, вважались противними польському державному інтересові — отже, треба було їх придушувати. До того доходила діяльність польської адміністрації на тих землях, яка була дуже неприємна в дії і яку український селянин добре пізнав на своїм горбі. І не тільки селянин — дрібноміщанин також.

Лапський: І український учитель.

Тожецький: Нищено школи — Lex Grabski нищить від 1924 року українські школи, заводячи утравкістичне, двомовне навчання від перших клас і примусово. Таким чином відкривається нова справа — доступ до освіти. Молоде покоління деклясувалося. Так доходило до дальшої ескалації взаємних ворогувань, ненависти і закидів. У тих умовах взаємне проникання культур наштовхувалось на великі труднощі. Не було клімату на наукові дослідження, але розвивалась публіцистика, бо проблем не бракувало. На сторінках преси, зокрема "Бунт млодих" [Bunt Młodych], "Політика" [Polityka], "Дроґа" [Droga], "Роботнік" [Robotnik] та ін., залунали голоси із закликами до політичної тверезости. Пйотр Дунін-Борковський виразно стверджував: "Покінчіть із мітом етнографічної маси, бо цей народ має всі верстви, які творять націю, власну культуру і всілякі права на те, щоб бути нацією і почуватись нею". Звичайно, не тільки Дунін-Борковський це бачив, але й уся маса поступових людей.

Неуважний: Варто пригадати про ставлення до співпраці з українцями серед польської лівиці в межах тодішньої польської держави, особливо львівську лівицю і редакцію місячника "Сигнали" [Sygnały].

Тожецький: Гляньмо, що сталося в дальших роках. Ми мали дальший пшик польської політики. Пілсудський і його група заризикували впровадження концепції державної асиміляції щодо українців. Загальмували кампанію денаціоналізації та обмежування розвитку національної культури, намагалися прихилити цих людей до польської держави, бо старалися всякою ціною

втримати східні окраїни. Та коли маршал помер (а також в останній період його життя) виринула нова група "пілсудчиків", яка готова була ціною альянсу з польськими націоналістами змодифікувати тезу про державну асиміляцію на користь національно-державної асиміляції. І в 1937-1938 роках почалося навертання з православ'я на католицизм з допомогою війська, виразним символом чого були події в селі Гриньки на Волині.* Порушено традицію віросповідної терпимости. Почали нищити церкви як на Волині, так і на Холмщині та в Білорусі. Це був черговий етап, спрямований на "придушення" української національності. Мало того, творили шляхтичів-однодвірців [szlachta zagrodowa], знаходили нагло людей, яким доводили, що вони були нащадками польської шляхти, яка свого часу зазнала денационалізації.

Лапський: Справославилась.

Тожецький: Інтенсифіковано інші методи, наприклад, здавна, ще від часів Сікорського, застосовували політику регіоналізації. Кожний регіон можна було відокремити і трактувати своєрідно. В такий спосіб хотіли, щоб легше було перетравити цілість. Були також перші спроби усунути з небезпечних районів українське населення через підтримку еміграції, надавання землі селянинові деінде, щоб забрати його звідти, де народився. Це, звичайно, викликало несамовитий відрух спротиву. Посилилась акція терористичної боротьби з боку українських націоналістів. Це спричинилось до зміцнення давніх зв'язків більшості українських націоналістів з Німеччиною. Вони зробили ставку на не того коня, що треба. Вважали, що оскільки Гітлер мав намір зламати всю версальську систему, то збудує й Україну. Це, звичайно, були ілюзії, бо Гітлер не мав наміру ні з ким ділитися Україною. Вибухла війна, в якій частина українців брала участь у боротьбі проти Польщі як союзники німців — легіон Сушка, а в 1941 році легіон "Нахтігаль", легіон "Роланд". Додаймо одначе, що в вересні 1939 року багато українців лояльно боролось у польському війську, багато загинуло, але були й такі, що нападали на відступаючі відділи. Накрикінці 1941 року настало протверезіння, коли українці побачили всю гітлерівську політику в оголеній формі. Тоді також дійшло навіть до роздору в націоналістичній громаді. Одні сказали: кінець з німцями, інші хотіли вичікувати і виглядати, що буде далі, але дійшли до того, що на всякий випадок створили навіть дивізію "СС Галичина". Розраховували на

---

*Зимом 1937-38 р. польський Корпус охорони пограниччя і адміністрація примусили там перейти на римо-католицизм 116 мешканців і продовжували подібні акції в сусідніх селах. — *Сучасність*.

те, що повториться ситуація з 1918 року. З другого боку, поляки приготувляли плян "Бужа" [Burza],* який українці розцінювали як зазіхання на їхні землі. Звичайно, це був черговий потворний пшик [поляків], який нічого не дав, а тільки розлютив багатьох людей. Знаємо, що німці під час окупації пробували використати польську поліцію, але ще більше використовували українську поліцію, творену для вдержування порядку чи репресій. В Травниках на Люблинщині створилася школа поліції, звідки спрямовували людей на вишкіл до концентраційних таборів. Вони брали участь у вартуванні таборів смерти в Собіборі, Треблінці, Майданку. Шептицький, греко-католицький митрополит, дізнався про це і дуже гостро запротестував, наклав анатему на людей, які брали участь у вбивствах. Це не подіяло достатньо, але поступово прийшло протверезіння. Проте реорієнтація націоналістичної групи відбувалася дуже поволі, адже ж гра йшла за здійснення всякою ціною головної мети націоналістів — побудови самостійної, власної буржуазної держави в умовах, коли не було на це жадних політичних можливостей і міжнародних домовлень. Цю поліцію — "Trawnikiänner" — німці кидали туди, де їм було вигідно, і не приховували свідомого використання українців проти поляків, як також часом поляків проти українців, чому протиставлялось польське підпілля. Це довело до цілковитого пересварення сторін. Цю диявольську гру довів до досконалости Гльобоцнік, губернатор і шеф поліції Люблинської округи. До загострення польсько-українського антагонізму довела збройна конфронтація між УПА і Крайовою армією за східні землі і через те, що поляки не хотіли йти на концепцію боротьби проти Радянського Союзу. Збройна конфронтація означала також страшну боротьбу, взаємне мордування людей. Зміцнився вже існуючий основний стереотип українця-вбивці, гнобителя, різунка, гвалтівника. Поза східними окраїнами цей стереотип діє найсильніше у Варшаві, під час повстання. Були там вояки різних національностей поруч РОНА [Русская освободительная национальная армия] Камінського, власівців та інших. Їх усіх зрівнювали і підтягали під поняття "українець". Треба також визнати, що стереотип мав і місцеві, варшавські джерела. У Варшаві були невеликі сили української поліції на вул. Павій і Шуха, в будинку Академії політичних наук [на вул. Вавельській], а також дві сотні Дяченка на Повислі, проте загалом було їх небагато порівняно з іншими групами. Варто глянути на документальні розповіді. Там майже ніде не розрізняються поняття "українець" і "мітичний

---

*Плян створення доконаного факту польської влади на східніх землях передвоєнної Польщі перед приходом советів у 1944 р. — *Сучасність*.

українець”, стереотип. Отже, виникає стереотип українця-вбивці, ворога поляків і приятеля німців, а по другому боці, в українців — стереотип того, хто душив, нищив школи, загарбав землі і хотів далі загарбувати, хто хотів винищувати і деклясувати. Пригляньмося до цього. Кожен має трохи рації, адже була боротьба — люди мордували себе, а польські власті в міжвоєнній добі нищили українські школи, нищили також церкви. Отже, стереотипи діяли, як у міжвоєнній, так і воєнній добі та діють навіть, на жаль, і після війни.

Середницький: Часом забувається, що український народ у своїй основній масі вів боротьбу з гітлеризмом, що в боротьбі за визволення Польщі полягло сто тисяч українців, а Україна в боях з гітлеризмом втратила близько 5 мільйонів людей. Це основний аргумент проти стереотипу. (Про втрати українського населення писав м. ін., Тожецький у своїй книжці "Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945" [Українська проблема в політиці III Райху 1933-1945], в-во "Książka i Wiedza", Варшава, 1972. — *Ред. газ. "Пломєне"*). Була також співпраця між польськими та українськими антифашистами.

Пломєне: Із сказаного тут вами, панове, випливає, що в наслідок свідомої, але й хибної політики і пов'язаного з тим нарощування неприязні, жалів, навіть ненависти витворився стереотип, якого відгомони чути й сьогодні. Трудно мені авторитетно віднестись до цього, але маю враження, що стереотип українця, такий тривалий і так сильно закріплений у нашій свідомості, має також і конкретніші причини. Забагато промовчується, а тільки старші люди оповідають між собою різні жахливі речі. Пересічна молода людина може тільки домислювати деякі з них із дуже вбогої популярної літератури на цю тему, може з фільму, наприклад, "Ogniomistrz Kaleń".* Проте головно наше уявлення про ті часи і тих людей дають розповіді. Чуємо історії про велику жорстокість супроти не лише поляків, але й євреїв.

Неуважний: Нема тут ніякого правила, а чутки про український запеклий, непримиренний антисемітизм — це також частина того самого стереотипу.

Вербовий: Відомо, що багато євреїв ховалось під час [німецької] окупації в українських родинах, отже, не може бути мови про будь-яку природжену ненависть. Просто, нема правила.

---

*На основі книжки Яна Гергарда про бої польської армії з УПА на Лемківщині і Посянні, "Żuny w Bieszczadach". — *Сучасність*.

Тожецький: Стереотипи, про які говоримо, діють понині. Це абсолютно несприятливі умови для розвитку дослідження над взаємним прониканням культур, а це проникання було і є. Після війни також, замість злагіднення ситуації, бо питання спірних земель вирішено, українські землі приєднано до України, а на місці маємо лише мінімальну українську меншість і всякі умови за соціалізму для ділового і розважного підходу до дослідів над майбутнім, проте можна на пальцях полічити людей, які за це беруться. Трудно поборювати стереотипи з українського і з польського боку. А майбутнє вимагає, щоб ми знали минуле і вчинені тоді помилки.

Неуважний: Вибачте, але треба сказати, що з українського боку вже більш-менш 20 років є не стільки стереотип, скільки великий попит на польську культуру і польські справи. Там доходить до цілковитого відвороту від стереотипів.

Тожецький: Треба також завважити, що вже 20 років існує прямо потяг до вивчання польської мови, величезне поширення польської преси, книжки зникають миттю. Чим пояснити зачарування польським кіном, польською музикою, образотворчим мистецтвом?

Пломенє: Це вже, може, заслуга нашої культури, її рівня, принадливості, експансивності.

Неуважний: Так, але це також доводить що на Україні стереотип заламався.*

Вербовий: Вертаючись до стереотипу, обговореного д-ром Тожецьким, і до причин його виникнення, можемо дійти висновку, що міжвоєнна доба на тій частині території, де етнічно українські землі належали до Польщі, а українська меншість, будучи більшістю серед меншостей у тодішній державі, становила від 6 до 8 мільйонів (за польськими джерелами від 5,5 до 6 млн. — *Ред. газ. "Пломенє"*), не сприяла роботі над українською тематикою і зміні ставлення до понять "українець", "український", "українське", попри лівий рух, який мав інший підхід, і попри діяльність благодійних людей з інших політичних угруповань. Це пізніше якось посилилось під час війни. Досить подивитись хоча б тільки в контексті згаданого вже Варшавського повстання. Немовби підсумком цього була післявоєнна доба до 1947 року:

---

*Дискутанти не бачать або не хочуть бачити головного: що населення УРСР звертається до польських засобів інформації радше шукаючи знань і вражень, яких не знаходять у радянських джерелах. — *Сучасність*.

доведення боїв до фіналу, відома акція "Вісла",* ліквідація націоналістичних загонів УПА на території Польщі. Адже сьогодні маємо вже зміну не одного, а двох поколінь, і хоч багато робиться в останніх роках у галузі літератури, а найбільше в історії, особливо найновішій, надалі у свідомості пересічного поляка функціонує спрощений образ українця. Все ж таки взято на верстат низку тем цієї проблематики, сказати б, дразливої, розсварюючої обидва народи; назву тільки праці "Zarys dziejów historii Ukrainy" [Нарис історії України] Подгородецького, "Historia Ukrainy" Серчика чи "Kwestia Ukrainy w polityce III Rzeczy 1933-1945" присутнього тут Ришарда Тожецького, а також проці Хойновського, Папезинської, Іванського, Козіка, Радзейовського. Багато зроблено також в останньому десятиріччі — з інших причин критикованому — в галузі наближення української літератури до польського читача. В "Люблинському видавництві" створено спеціальну редакцію, яка займається перекладами української літератури. Багато видає також "Літературне видавництво" в Кракові. Подібних прикладів досить багато, і книжки на українську тематику розхоплюють на ринку блискавично. Але попри ці зміни завжди існує перевага цього стереотипу: українець як синонім зла, кривди. Що гірше, він неначе передається в спадщині молодому поколінню. В нашому часописі вже 15 років провадиться рубрика "Україніка в польській пресі". Дивлячись на цю проблему, я міг би сипати, як з рукава, статтями на українську тематику, яких відносно багато в польській пресі, наприклад, репортажі з Києва, Одеси чи Львова, але в них важко, поза географічним контекстом, дошукатись прикметника "український".**

Лапський: Український борщ.

Вербовий: Як приклад подам випадок, що трапився перед самими "Днями польської культури" на Україні в 1977 році, — великим фестивалем за участю Івашкевича. В інформації, поданій у газеті "Жице Варшави", скоєно великий, компромітуючий промах: не подано ні одного прізвища українського творця, яке звучало б правильно за польським правописом.***

---

*Насильне вивезення українців із Закароння на понімецькі землі західної та північної Польщі. — *Сучасність*.

**Вина в цьому, мабуть, не польських журналістів, а інструкцій, які діставали з "верхів" десь від початку 1970 рр., щоб замовчувати національні аспекти СРСР (напр., писати "радянський народ", а не "радянські народи", взагалі називати все радянським, уникаючи назв різних — особливо неросійських — національностей). — *Сучасність*.

***В перекладі з евфемістичної мови це означає, либонь, що всі прізвища були подані в російській формі. — *Сучасність*.

Лапський: Ми порвали слуховий контакт з мовою, нема бажаних міжлюдських контактів, є радше — офіційні, понад нашими головами, між товаришами.

Вербовий: В засобах масової інформації мало говориться на українські теми, а це проблема, яку слід було б обговорювати не тільки при нагоді, як т. зв. "сполучні мости", але передовсім бажане більше і глибше взаємне зацікавлення та вихід на зустріч. Треба подбати, щоб ці контакти стали більш безпосередніми. Важко мені тут подати числа, але кількість перекладених назв книжок польських авторів на Україні більша, ніж те, що досі зроблено в Польщі...

Середницький: Втричі більша.

Вербовий: Отже, це проблема вже не соціологічного, але й політичного порядку.*

Лапський: І на цьому тлі видно, яка мала придатність україніста в Польщі. Скільки adeptів цієї царини випустили університети! А як неохоче культурні установи користуються їхніми порадами й послугами! Хай буде промовистим, що зі своїми роздумами я вперше за два десятиріччя потрапив до часопису, який шукає ідеї через людину і через людей. Парадоксально, але навіть як працівник радіомовлення не можу вийти з цією тематикою в центральному радіо.

Середницький: Так воно в дискусії, як і в житті. Справа котиться двома коліями: одна — це течія позитивного зближення культури, навіть стихійного, хоч це може бути й організоване, а друга — це течія конфронтації, спертої на стереотип. Якщо захочемо зробити якийсь позитивний висновок, то це буде ствердження, що в Народній Польщі, порівняно з іншими епохами, українська культура як у літературі, так і в інших ділянках знайшла ширше віддзеркалення, ніж в інші часи, наприклад, міжвоєнні. Принаймні щодо зорганізованого процесу досліджень.

Лапський: А чому? Бо українські землі були зібрані в одній

---

*Навпаки. За сталінізму проблему ставлено політично, себто рекомендувалось перекладати певну кількість назв літератури "братньої" УРСР (що здебільшого валялись у книгарнях як "цегли", себто неходовий товар). Після "відлиги" 1956 р. справу поставлено більш соціологічно: видавати те, на що є попит. Слабий попит на переклади з українського красного письменства є менше наслідком польських упереджень, а більше — провінційности і політичної дидактичности літератури УРСР. — *Сучасність*.

соціалістичній державі, і це дає поштовх нашій взаємній потребі неначе наново знайомитися на давній і сучасній базі.

Середницький: Тепер є велика співпраця дослідників мистецтва, літературознавців, фолкльористів. Приїжджають, наприклад, до Варшави і підготовляють спільні праці. Є тут спільні зацікавлення слов'янською фолкльористикою. Отже, незалежно від течії, спертої на конфронтацію, течія зближення і співпраці дедалі сильніша, а при доброму освітленні справи і при доступі до широкої публіки можна стереотип цілком розтрощити.

Тожецький: На стереотип діє політична ментальність кіл польських націоналістів. Коли вже говоримо про вплив шляхетської культури на польську, говорім також про вплив ендецької ідеології на польську свідомість або ідеології інших націоналістичних угруповань. Це діяло роками. Тепер справа непростя. Щоб відвернути впливи якоїсь ідеології на свідомість, потрібно і часу, і треба виховувати та вказувати на помилки. Треба щокрок указувати на хибність тої ідеології, яка цькувала націю на націю. Сумніваюсь, чи за життя одного покоління вдасться це зробити — може, за два, три покоління вдасться усунути цей стереотип. А роля преси полягає в тому, щоб при кожній нагоді про це говорити врівноважено, з відповідальністю за слова, конкретно і старатись неутралізувати давні впливи, давні ухили національної свідомости.

Неуважний: Треба ще сказати, що в нас понині існує побоювання перед визнанням певних речей такими, якими вони є. Доказом цього є рішення, не знаю, ким навіяне, про зміну українських назв на землях, колись і тепер заселених українцями. Це, як би не було, вияв нищення певної історичної тяглости. Ідеться про географічні назви на польському Підкарпатті, на Люблинщині, від Нового Санча до Перемишля. Такі поняття, як Україна, Білорусь, Литва, Молдавія і т. п., колись регіональні, які пізніше правильно стали автономними, не можуть бути цілковито відрізані від нашої свідомости, бо якщо вистрілимо в минуле з пістолета, то минуле вистрілить у нас з гармати.

Лапський: Чи на теперішньому етапі існує платформа до польсько-української і українсько-польської ворожнечі?

Середницький: Я сказав би, що до ворожнечі не було підстави на жадному етапі. Йдеться про те, що якраз історія показала: ті, які були прихильниками ненависти, програли вщент.

Пломене: Чи ми, поляки, толерантні?

Неуважний: Мушу сказати, що ми, поляки, не є толерантні, бо маємо замало знань про деякі речі.

Вербовий: Якщо говоримо про толерантність загально, не можна обминути існування в Народній Польщі товариств національних меншостей.

Неуважний: Хвилину, не мішаймо дійсності офіційної політики, яка йде в правильному напрямку, зі стереотипами свідомости ширшого загалу.

Вербовий: Звичайно. Інакше це виглядає з офіційної площини, а інакше в так званому масовому сприйманні не тільки окремих поляків, але й різних суспільних верств у цій країні.

Лапський: Отже, схвалюємо теперішню лінію поведінки супроти національних меншостей?

Середницький: Так, але з корективами.

Лапський: Отже, про корективи наступним разом.

Пломєне: Дякую вам, панове, за участь у дискусії.

*Переклав з польської
Василь Середа*

Постуляти українського населення Ряшівського воєвідства

Населення української національності, яке заселює свою історичну територію на захід від лінії Керзона в Ряшівському воєвідстві, не має наміру її залишати, воно вважає себе громадянами Польської держави і хоче користуватися всіма гарантованими конституцією правами та нести всю відповідальність і обов'язки, які з цього виходять. Населення не раз визначало свою державну приналежність, і надто ясно і чітко дало цьому докази після приходу непереможної Червоної армії, вступаючи до Польської або Червоної армій, щоб боротися, у цьому випадку, за Польшу.

З уваги на це українське населення вищезгаданого воєвідства просить:

1. Дати їй можливість вільно сповідувати свою релігію, католицьку щодо змісту, а греко-католицьку щодо форми.

2. Відкрити школи з українською мовою навчання (себто: народні, гімназії, учительські семінарії, рільничі школи, школи для сільських господинь, ремісничі і торговельні) відповідно до відсоткового заселення місцевості українцями, забезпечити їх учителями української національності; а також дозволити відкрити приватні школи.

3. Допустити українську молодь до вищих навчальних закладів.

4. Дати дозвіл на відкриття кооперативи і відновлення деяких уже існуючих.

5. Дати дозвіл на заснування українського кооперативного банку.

6. Провести землевпорядкування з тим, щоб залишені українським населенням землі віддали українцям.

7. Дати українському населенню можливість користуватися досягненнями сільськогосподарської реформи.

8. Скасувати постанови, які забороняють населенню продавати нерухоме майно.

9. Дати амністію політичним в'язням.

10. Дозволити заснувати українську демократичну партію.

11. Дати можливість усім українцям працювати відповідно до їхньої фахової освіти та давати їм також посади в адміністрації.

Передрук з журналу "Spotkania" [Niezależne Pismo Młodych Katolików], Люблін—Варшава—Краків, 1980, 12/13.

12. Привести у відповідність деякі органи публічної адміністрації з українським населенням.

Ряшів, 20 липня 1945

Делегати українського населення:

за повіт Сяніцький — д-р Ярослав Константинович

за повіт Перемишльський — Йосип Масляк

за повіт Ліський — Юрій Чолій

за повіт Ярославський — Василь Войтович

за повіт Любачівський — Андрій Назаревич

*З польської переклала
Ніна Ільницька*

Звернення білоруської меншости в Польщі

Білосток,
25 листопада 1980

Першому Секретарові Центрального Комітету
Польської Об'єднаної Робітничої Партії
Товаришові Станиславові Кані

Головна управа Білоруського Суспільно-Культурного Товариства (БСКТ) на пленарному засіданні 28 вересня 1980 року висловила цілковиту підтримку соціалістичним засадам устрою нашої спільної батьківщини — Польської Народної Республіки, з глибоким переконанням, що тільки соціалізм може належно гарантувати економічний і суспільно-культурний розвиток білоруській меншості в ПНР.

Протягом міжвоєнного двадцятиріччя білоруси в Польщі змагалися за устрій громадської справедливости. У боротьбі з гітлерівськими загарбниками під час Другої світової війни білоруси проливали свою кров на всіх фронтах і в партизанських загонах. Після війни багато білорусів віддало своє життя в боротьбі з реакційним підпіллям. У Білостоцькому воевідстві живе 50% білорусів, які значною мірою причинилися до будівництва підвалин нового ладу, а тепер, спільно з польським народом, будують соціалізм.

Водночас Головна управа БСКТ ствердила з жалем, що в сімдесятих роках були явища, які призвели до викривлення національної політики в ПНР, сповільнили розвиток статуткової діяльності Білоруського Суспільно-Культурного Товариства. Не були повністю здійснені постанови Кінцевого акту Конференції з питань безпеки та співпраці в Європі [КБСЕ], який підписала Польща 1 серпня 1975 року в Гельсінкі. У статті про національні меншости чи регіональні культури Кінцевий акт стверджує: "Держави-учасники, визнаючи внесок національних меншостей чи регіональних культур, який вони можуть зробити у співпраці в різних галузях культури, намагатимуться — якщо на їх території є такі меншости чи регіональні культури — сприяти розвиткові того внеску, враховуючи правові інтереси їх членів".

Подібна стаття є також про розвиток освіти національних меншостей.

Текст документу, що поширюється в польському самвидаві.

1. Навчання білоруської мови, яке є основою культивування і розвитку національної ідентичності білорусів, дуже потерпіло в народних школах Білостоцького воевідства. Це сталося внаслідок модифікації засади про добровільне вивчення рідної мови, яку впровадило Міністерство освіти і виховання в лютому 1971 року, а також через незаконні рішення місцевої освітньої влади під час проведення шкільної реформи, занедбань в галузі підручників і програм навчання та інші причини. Ситуацію погіршував специфічний клімат нехтування цього питання шкільною адміністрацією. У такій ситуації учнів, які вивчають білоруську мову, в п'ятдесятих і шістдесятих роках пересічно було 10-11 тисяч, а в 1980-1981 навчальному році зменшилося до 3-4 тисяч. Внаслідок чергової шкільної реформи зліквідовано чимало малих, чотирикласових народних шкіл, у яких навчали білоруською мовою. Учні з ліквідованих шкіл возять до інших ґмін.* На жаль, шкільні власті не подбали про те, щоб у тих інших ґмінних школах діти могли продовжувати навчання рідною мовою. Є побоювання, що коли залишимо цю справу на самоплив, то найближчими роками білоруське шкільництво в Білосточчині взагалі буде зліквідоване, або обмежиться до символічних і гротескних вимірів.

Ми вважаємо, що існує пекуча потреба ширшого, ніж дотепер, зацікавлення питанням білоруської освіти. Ми переконані, що ця справа повинна стати в центрі зацікавлення не тільки освітніх властей, але й партії, територіяльної адміністрації та польської преси.

2. Поважною перешкодою розвитку творчої діяльності білоруського літературного середовища стала видавнича політика адміністраційних властей. У сімдесятих роках нам давали можливість видавати менше ніж одну позицію річно з галузі художньої літератури, при тому дуже обмеженого обсягу. Автор мусить чекати на видання чергової книжки, як правило, багато років. Це ненормально, що книжечки деяких поетів і прозаїків у перекладі на польську мову деякі видавництва видають скоріше, ніж вони з'являються в білоруському оригіналі. Не здорове також явище, що наші автори звертаються за допомогою до видавництв Білоруської РСР, тому що не мають таких можливостей в нашій державі.

Більше ніж скромні видавничі можливості зовсім не відповідають сьогоднішнім літературним потенціалам членів Спілки письменників Польщі.

Ми не ставимо під сумнів компетенції Міністерства внутрішніх

---

*Сільська адміністраційна одиниця в Польщі. — *Ред.*

справ щодо загального керівництва і координації діяльністю БСКТ, але вимагаємо, щоб міністерство не кваліфікувало безпосередньо наших літературних і наукових видань для друку, а відкликалося до тих інституцій, яким підлягають польська література і польська наука. Вимагаємо також, щоб Міністерство внутрішніх справ передбачило знову в бюджеті БСКТ авторські зустрічі з такими самими гонорарами, які одержують польські автори. У шістдесятих роках кількість зустрічей наших авторів доходила до кількохсот річно, тепер зменшилася до кількохнадцяти.

3. Білоруське середовище й актив з почуттям кривди сприйняло закриття в середині сімдесятих років Білоруського етнографічного музею в Бяловежі, заснованого зусиллям громадянства, яким цікавилися і фахівці й населення. Відношення центральних і воевідських властей до існування музею дає багато прикладів, що свідчать про цілковите нерозуміння елементарної правди, яка говорить, що жадне суспільство без знання власної минувшини, не відчує ні сучасности, ні майбутности. В білоруському середовищі по нинішній день викликає обурення, як підступно забрано і привласнено експонати з офіційно ліквідованого Білоруського музею. Багато людей Білосточчини упоминаються про експонати, які вони подарували Білоруському музею, а не Цехановському, куди їх забрали буцім то для консервації і де вони залишилися до сьогодні.

Спроби опрацювати з участю Варшавського університету і видати монографію білоруського фолкльору стикаються з постійними перешкодами адміністраційної влади. Таке саме ставлення і до ініціативи друкувати наукові праці, останній том яких з'явився в 1971 році, майже конспіративно, при співучасті Білостоцького наукового товариства і Воевідського уряду в Білостоці. Відтоді й ця можливість заблоковано.

4. У 1971 році було ліквідовано популярний на Білосточчині естрадний ансамбль "Лявоніха", який був не тільки мистецькою візитною карткою БСКТ, але й ефективним популяризатором білоруської пісні в польському середовищі. Він також виконував роль інструктора для сільських аматорів, мистецьких ансамблів.

Білоруське середовище має свої аматорські хорові, танцювальні і драматичні ансамблі, але їм бракує інструкторів, репертуарів і фінансової допомоги. Різні культурно-освітні установи, що працюють в середовищі, приходять з допомогою польським ансамблям; білоруські мистецькі групи залишені на допомогу БСКТ, яке не має ні вишкільних кадрів, ні відповідних фондів. Тому існуючі в білоруському середовищі мистецькі ансамблі звичайно залишені самопасом і не мають змоги розвиватися.

Дуже негативно вплинула на діяльність БСКТ в провінції ліквідація повітових відділів БСКТ, проведена з приводу змін в адміністративній структурі держави. Теперішня двоступнева структура БСКТ (Головна управа і територіальні групи) з обмеженням штатів і транспорту позбавила наше товариство можливості ефективно провадити роботу в провінції.

Заборона засновувати управління БСКТ в гмінах позбавлена логіки, оскільки, як відомо, більшість білорусів живе по селах, а політичне, господарське і культурне життя концентрується в гмінах.

Треба також ствердити, що невеликі кадри штатних працівників Головної управи БСКТ мають найнижчі зарплати. Про висоту зарплат може свідчити, що на 18 працівників товариства, 13 осіб підпало під правильник у червні 1980 року. Середня місячна зарплата інструкторів Головної управи БСКТ на 1 червня 1980 року була 2.900.

Білоруське Суспільно-Культурне Товариство адміністративно і фінансово належить до Міністерства внутрішніх справ у Варшаві і від нього дістає дотації. Проте воно не користується ні розпорядженнями, зобов'язуючими в тому відомстві, ні привілеями, що їх мають працівники МВС.

II

Така ситуація не виникає через об'єктивні ускладнення в білоруському середовищі. На це вказує достатні за кількістю і якістю кадри інтелігенції і суспільних діячів, які спроможні впоратися із складними вимогами шкільництва, культурної, літературної і наукової діяльності, а також з потребами організаційної діяльності БСКТ. Не виглядає також, що ті ускладнення виникають з ініціативи поодиноких центральних і воєвідських органів державної адміністрації. У шістдесятих роках вони були в розумілі щодо культурно-освітніх потреб білоруського населення та виявляли дбайливість у задоволенні тих потреб, а в сімдесятих роках їхнє відношення істотно змінилось.

Ми розуміємо, що джерело проблеми лежить у рішеннях партійної влади, яка виявила в той час дедалі менше зацікавлення специфікою білоруської національної меншости. Особливо важливе значення в цьому мала ухвала III пленуму ЦК Польської Об'єднаної Робітничої Партії з 20 лютого 1976 року "Про збільшення патріотичної єдності народу, про зміцнення держави і розвитку соціалістичної демократії", яка зформулювала основу польської державної етнічної монолітності. Та ухвала, що є відхиленням від ленінської національної політики, мала велике значення в практичній діяльності зацікавлених державних адміні-

страційних ланок, бо створила теоретичну підставу не визнавати національної відрубності білорусів — громадян Польської Народної Республіки. Дальші кроки були тільки удосконаленням її.

У тій ситуації постали виразні труднощі також у політичній роботі територіяльних партійних інстанцій на Білосточчині і в БСКТ. Уживані в нашій пропаганді гасла розходилися з щоденною партійною діяльністю. В силу обставин це викликало послаблення зв'язку з активом і населенням та в результаті — послідовне послаблення громадської енергії, так дуже потрібної в нашій діяльності.

III

Взявши до уваги справжні потреби репрезентованого нами середовища й ускладнення, які не дають змоги їх задовольнити і бажаючи усунути шкідливе напруження, що постало на тому тлі, Головна управа БСКТ звертається з проханням нормалізувати становище білоруського населення Білосточчини в напрямі його справжньої рівноправности, зокрема в галузі освіти і культури. Ми покликаємося при тому на Конституцію ПНР, Кінцевий акт КБСЕ в Гельсінкі і передусім на основи соціалістичного ладу, який гарантує всім громадянам рівні обов'язки і рівні права. Зрозуміло, що для добра справи особливо важливо:

1. Перевірити висловлені в рішенні III пленуму ЦК ПОРП (1976) основи етнічно монолітної держави, обґрунтувати національну ідентичність білорусів — громадян ПНР, а також визначити конструктивну програму діяльності партійних інстанцій і державних властей у сфері національної політики.

2. Забезпечити пропорційно до національного складу населення Білостоцького воевідства репрезентацію білоруського населення в Сеймі ПНР, Воевідській національній раді і Воевідському комітеті ПОРП.

3. Визначити стабільні основи навчання рідної мови для дітей білоруської національності. Водночас вимагаємо впровадити навчання білоруської мови як обов'язкового предмету в усіх школах, де 50% учнів — білоруської національності.

4. Відновити ліквідовані в сімдесятих роках культурні установи, зокрема Білоруський етнографічний музей (і повернути експонати) та мистецький ансамбль "Лявоніха".

5. Гарантувати нормальні умови для білоруських творчих (літературних і наукових) осередків, давши більшші можливості для публікації художніх творів — 3-4 назви на рік і щорічної публікації "Наукових зошитів БСКТ". Заснувати з цією метою редакції видавництв білоруською мовою в межах одного з державних видавництв, наприклад, білостоцько-ольштинського "Поєзєжа" [Pojezierza].

6. Збільшити наклад тижневика "Ніва" [Niwa] та час радіо-телевізійних передач білоруською мовою (дотепер є одна 20-хвилинна передача тижнево у найбільш невідповідний для слухачів час). Відновити ліквідовану посаду редактора передачі білоруською мовою в білостоцькій станції Польського радіо і телебачення.

7. Заснувати гмінні відділи БСКТ і дати змогу його членам брати участь у суспільно-культурному житті гміни разом з іншими громадськими організаціями. Дати можливість діячам БСКТ виступати періодично для з'ясування наших проблем, досягнень і потреб у Польському радіо і телебаченні.

8. Ми цілком свідомі, що наш край переживає тепер економічні труднощі, тому ми не хочемо збільшувати наші вимоги, які обтяжили б державний бюджет. У зв'язку з тим ми пропонуємо уможливити відновлення права БСКТ провадити господарську діяльність з метою здобути засоби для його статутової діяльності. Грошових коштів з Міністерства внутрішніх справ цілковито не досить — а збільшити їх не можна.

Головна управа Білоруського Суспільно-Культурного Товариства висловлює переконання, що позитивне ставлення Польської Об'єднаної Робітничої Партії і державних властей до потреб білоруської національної меншости усуне наростаючі комплекси і напруження в цьому питанні та створить сприятливі умови для її дальшого розвитку. Це зміцнить авторитет БСКТ і збільшить успішність впливу на білоруське середовище в напрямку згуртування його у всенародному будівництві соціалізму у нашій країні.

*Переклала з польської
Ніна Ільницька*

ГОЛОС УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИКА

УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОЗАХИСНІЙ ГРУПІ

Копія: КОМІТЕТОВІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ПРИ ООН

від гр. СРСР ПОГИБИ Миколи Трохимовича, 1936 р.
нар., що перебуває в ув'язненні за адресою:
Київська обл., ст. Буча, п/с ЮА-45/85.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Це не таємниця, що в Радянському Союзі від дня його виникнення й до сьогодні державна влада грубо топтала і топче елементарні права людини. Це нехтування і пряма сваволя найбільшою мірою зачіпає працюючу людину, яку по суті позбавлено можливості боротися в нашій країні з політичним та соціально-економічним гнітом.

Один з таких прикладів — моє життя і моя так звана наклепницька діяльність, за яку я відбуваю другий термін ув'язнення. Що ж це за "злочини", за які мене було засуджено в 1975 році за ст. 187¹ Київським обласним судом до трьох років позбавлення волі, а в 1979 році за таку саму "наклепницьку" хуліганську діяльність за ст. 206 нарсудом Ленінського району м. Києва — до п'яти років?

Перебуваючи на найнижчій сходинці радянської суспільної драбини, працюючи робітником, я прямо й безпосередньо на собі відчув тягар економічного, соціально-політичного і національного гніту. І, звичайно, я не міг не замислюватися та не шукати справжніх причин цього гніту. З часом я побачив, що експлуатації підлягають такі самі робітники, як я, і ступінь експлуатації тим більший, чим нижче перебуває людина на суспільній драбині.

Так чи інакше я дійшов висновку, що основним експлуатором в СРСР є держава та обслуговуючий її клас державно-

---

Текст самвидавного документу, перекладеного з російської мови, друкуємо за пресовим повідомленням Закордонного представництва Української гельсінкської групи від 25 травня 1981 р. На тлі активізації робітничого руху в Польщі голос ув'язненого київського робітника звучить особливо актуально і значущо.

партійної буржуазії, якій належить у країні реальна влада. Соціалізм, про який так багато говорять в СРСР, і так звана всенародна держава є не що інше, як ширма, за якою ховається справжній, зовсім не соціалістичний, спосіб виробництва та розподілу матеріальних благ. Коротше, я дійшов переконання, що в нашій країні існує суспільство державного капіталізму з тоталітарною формою політичної влади.

Від природи товариський, я в розмовах з робітниками на роботі й у побуті висловлював свої погляди на деякі сторони нашої т. зв. радянської дійсності, і в цьому не вбачав нічого поганого. Зокрема, в своїх розмовах з товаришами на роботі я вказував, що справжня причина нашого злиденного становища полягає не в помилках адміністрації, а в самій структурі виробничих відносин, які насправді є капіталістичними, де робоча сила виступає товаром, який продають значно нижче його вартості і де робітнича кляса, виробляючи матеріальні блага, не бере участі в їхньому розподілі. Я вказував, що це спричинює злиденне, по суті безправне становище робітничої кляси в нашій країні. У своїх бесідах, а також у листівках, які я саморобно складав і розповсюджував у м. Києві (на дошках оголошень, у транспорті, на пам'ятниках — до речі, за те, що я приклеїв свою листівку на пам'ятник Леніну, мене притягли до кримінальної відповідальності за ст. 206 — за хуліганство), я вказував, що радянські профспілки (державно-партійні організації) не є самодіяльною організацією робітничої кляси і не захищають її прав та економічних інтересів, а насправді є складовою частиною державно-партійної машини, головна мета якої — якомога більше витискати додаткової вартості (соцзмагання) та тримати робітничу клясу в сліпому послухові, підготовуючи її зрідка дрібними подачками у формі преміальних. Ступінь цих подачок залежить від дисципліни, перевиконання норм виробітку та відданості владі.

А тих робітників, які висловлюють пряме чи непряме невдоволення, за згодою тієї самої профспілки переводять на найнижче оплачувані роботи, позбавляють усіх пільг і зрештою передають під пряму "опіку" каральних органів радянської влади.

Я вказував, що в СРСР є антагоністичні кляси (кляса експлуатованих і кляса експлуататорів), отже, й існує клясова боротьба, що має кримінальний характер (держава грабує робітничу клясу, а вона обкрадає державу); що робітничу клясу, її найпригнобленішу частину, кидають у ще більше рабство (в систему так званих виправно-трудових установ), де ступінь експлуатації потроюється, а в людині знищують найменшу здатність протестувати, й вона перетворюється на робочу худобу, чи, висловлюючись по-сучасному, на неодухотворених робітнів.

У своїх листівках і бесідах я вказував, що така форма "клясо-

вої боротьби" вигідна тільки державі. І ми, інакодумці-робітники, мусимо від неї відмовитися та шукати нових шляхів клясової боротьби, яка вела б до справжнього розкріпачення робітничої кляси. Вважаю, що в цьому я не був самотній, що в Радянському Союзі дозрівають об'єктивні умови для створення незалежних (не партійно-державних) профспілок, які могли б ефективно розв'язувати нагальні проблеми, що стоять перед робітничою клясою. Я пояснював своїм клясовим товаришам, що ми маємо право не тільки говорити про вільні профспілки, а й створювати їх. І ще я говорив робітникам та писав у листівках, що робітнича кляса в СРСР складається з трьох великих груп: 1) привілейована (герої, ударники праці, партійні підлабузники, які шпигують за робітниками тощо); 2) середня, найбільша і 3) найбільш експлуатована та безправна, яка злиденно животіє.

І це не перебільшення, це правда так званої соціалістичної дійсності. Ці раби-робітники (в'язні й колишні в'язні, яких мільйони) однією ногою на волі, другою — в тюрмі (до речі, я належу до цієї категорії) — низька оплата праці, постійні гноблення з боку властей, моральна нестійкість та інші соціально-економічні фактори штовхають цих людей на шлях злочинів, який веде знову до виправно-трудових установ, де робітнича кляса становить 99% і є базою для цих установ, через які проходить неблагонадійна частина трудящих і яка править за страховище для всієї робітничої кляси.

У ході своїх бесід і так званої наклепницької діяльності я переконався, що подібні погляди має багато робітників, яких по праву можна назвати інакодумцями. І ще переконався, що таких робітників з кожним днем стає дедалі більше і більше.

І хоча панівна кляса не гребує жадними засобами в боротьбі з інакодумцями, робітниками, які стихійно протестують, — однак жадними репресіями не задушити тієї істини, що вже дозріла в свідомості людей, тобто вільнодумної частини радянського пролетаріату.

Останні події в Польщі наочно показали, що робітнича кляса здатна вести боротьбу за свої права і свободи, за реальне підвищення свого добробуту та що ефективність цієї боротьби залежить від рівня солідарності робітничої кляси, від ступеня її самоорганізованості.

Ось коротко й уся моя "наклепницька" діяльність, за яку власті кинули мене на "виправлення" за колючий дріт.

Я ж вважаю, що кожна людина, хай вона й робітник, має право розповсюджувати свої погляди як в усній, так і в письмовій формі. Переслідування за це є грубим і свідомим порушенням людських прав, які проголосила Загальна Деклярація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року й

ратифікована Верховною Радою СРСР у 1956 році, зокрема, ст. 19, яка говорить: кожна людина має право на свободу мати переконання і свободу висловлювати їх. Це право включає свободу безперешкодно додержувати своїх переконань та свободу шукати, діставати і розповсюджувати інформацію й ідеї будь-якими засобами незалежно від державних кордонів.

Прошу Українську правозахисну групу ознайомити з моїм листом радянську і світову громадськість, насамперед міжнародний профспілковий рух. Нехай вони розсудять, хто ж є справжній злочинець та які мотиви ним керують.

З глибокою повагою

Погиба (підпис).

Київська обл., ст. Буча, п/с ЮА-45/85
ПОГИБА Микола Трохимович

4 листопада 1980 року

ПОВЕРНЕННЯ ДО МЕРИДІЯНА

Мойсей Фішбейн

Почнімо... почнімо з цвинтаря, бож і тут Чернівці, тисячі чернівчан. Власне — з цвинтарів, їх тут — обабіч дороги — два: єврейський та християнський. На єврейському цвинтарі щодня, крім суботи й деяких свят, при вході та між могил можна зустріти двох-трьох старих євреїв: "Зробити молитву?" — питають вони на їдиш, — себто — чи не треба помолитися на дорогих вам могилах? Здебільшого відмовляються. Та й що можуть тямити в молитві молоді євреї, які навіть на цвинтарі не вкривають голови... Цвинтар, "бейсойлем" мовою їдиш, це походить з івритського *бейт-олам*, себто "дім вічності"... Тіснява надзвичайна, могили виструнчилися чіткими шерегами, могили — впритул, щоб підійти до котроїсь — треба перелазити через сусідні. Пам'ятники: викарбувані семисвічники, ліва й права долоні, кабалістичні знаки, тим, хто помер замолоду, — пам'ятники в вигляді дерева з обтятим гіллям... А на цьому пам'ятнику — ліплені пташки та метелики, — тут поховано Еліезера Штейнберга, видатного єврейського поета-байкаря.* Ось могила цадика (праведника). А тут — поруч — мої дядько Файвель і тітка Бася, дядько був шевцем, вони обидва пройшли через ґетто. А от — прізвище Шара'а, це брат Целянної матері. Ось тут — доктор Брахфельд,

---

"Меридіян" — так називалася промова Павля Целяна при отриманні ним премії ім. Бюхнера.

*Я дуже люблю переспів його притчі про небезпечність порівнянь: Колись єврейка наказала чоловікові купити риби до суботнього столу. "Чи добру маєє рибу?" — запитав він у крамниці. "Чудову, солодку, мов цукор", — відповів крамар. "То нащо ж мені риба, краще куплю цукру", — подумав чоловік і запитав: "А цукор у вас добрий?" "Солодший за мед", — відповіли йому. "Ні, краще вже меду куплю", — вирішив чоловік і запитав: "Ну, а мед же ж у вас який?" "Мед — як олія". "То нащо ж мені мед, коли його з олією порівнюють, — питаю про олію", — вирішив чоловік. Про олію йому відповіли, що вона прозора, як вода. Так чоловік, замість риби, приніс жінці до суботнього столу пляшку води.

колись, по війні, він лікував чи не половину чернівецьких дітей. А тут — моя бабуся Бейла, мамина мати, вона осліпла кілька років перед смертю, але на очі їй все одно поклали черепки. На зворотному боці пам'ятника викарбувано: "Фішбейн Мойсей. Загинув у фашистському таборі", — я завжди здригаюся, читаючи тут своє ім'я, але це не про мене, це на згадку про мого діда, бо не знаємо, де його могила. Майже всі знятки на пам'ятниках — без очей, без носів, без ротів: хтось бавиться (чи тренується?), хтось стріляє з пневморушниці.

Через дорогу — християнський цвинтар. Розп'яття, зображення Богородиці, янголи, хрести, зірочки (це вже по війні). Написи — німецькою, румунською, латиною, українською, російською. Є могили й столітньої давности. Кілька бабусь просять подати ради Христа. Тут поховані Федькович і Кобилянська. Є могили кількох євреїв — дружини колишнього секретаря обкому КПУ Ботвинова, головного режисера Чернівецького театру Бориса Боріна, — якось незручно було органам влади ховати їх на єврейському цвинтарі.

Якщо стати ближче до дороги, земля під ногами час від часу здригається, — то гупає величезний молот у ковальському цеху — коло цвинтарів стоїть інструментальний завод. Шолом-Алейхем сказав колись, що треба добряче намучитися, поки станеш небіжчиком. А тут і в труні спокою нема... Від весни до пізньої осени на чернівецьких вулицях можна побачити стару, неохайно вдягнену жінку, вона штовхає кульгавий, подряпаний, колись білий дитячий візок, повний прив'ялих букетів. Жінка пропонує ці букети перехожим. Дехто купує, не знаючи, що квіти вкрадено на цвинтарі. Чернівчани кажуть, що колись ця стара була дуже багата, тримала розкішний публічний дім.

Ці обидва кладовища вже кілька років не діють. Виявилось, що навіть це господарство — плянове, що його діяльність також має певні ідеологічні засади. На протилежному кінці міста, власне, — поза містом, відкрито новий взірцевий цвинтар. Одержими манією "пролетарського інтернаціоналізму" та боротьби з релігійними обрядами, міські керівники наказали: 1) на новому цвинтарі ховати всіх підряд; 2) всі небіжчики мусять бути поховані за новим радянським обрядом, а якщо родичі відмовлятимуться — не давати в процесі поховання ніяких послуг. На старих кладовищах люди дозволяли собі відспівувати небіжчика, христитися, а то й промови над труною виголошувати староєврейською мовою (останнє — майже злочин, — свого часу знято з посади директора школи І. В. Черепа: він був присутній на похованні вчителя-єврея, товариш цього вчителя, прощаючися з небіжчиком, кілька речень сказав по-староєврейськи, а Череп чув, не перешкодив і не доніс). Отож, — тепер усіх небіжчиків несуть до ями під червоним

прапором: і старенького побожного єврея, і баптиста, і колишнього політ'язня. Промову над труною виголошує спеціальний уповноважений (відповідальний за всю процедуру поховання), він збирає в прибитих горем родичів біографічні дані покійного (стареньким євреям, про яких не можна сказати, що вони "все своє благородне життя віддали служінню радянській владі та справі партії", дістаються фрази про те, що вони були ніжними, відданими чоловіками й батьками, що вони виховали чудових дітей і т. п.), — такою уповноваженою працює вдова полковника ГБ Голубенка, сама колишня співробітниця Магаданського ГБ. "Скоріше, скоріше, товариші, ми йдемо нормальним похоронним кроком!" — це від воріт цвинтаря кричить уповноважений (бо скоро ж привезуть інших небіжчиків). І вже над могилою: "Хай тобі буде похвом наша свята радянська земля!" А єврей-небіжчик мріяв бути похованим у землі єрусалимській і мати за пух саме її...

Але — годі, годі! Геть із кладовищ! Ось тут, коло старих цвинтарів, ще кілька років тому було веселеньке місце. "Товкучка", "товчок", "туча"! Базар, де можна було придбати все: іржаві цвяхи, смушок, старий мідний чайник, імпорту кофточку, старі окуляри (скільки діоптрій мали їхні скельця — ніхто не знав), квітчасту хустку з канадського пакунка, книжку про цілющі рослини, видану в Чернівцях ще за Австро-Угорщини, барвисті верети, поношену сукню, солдатського кашкета, постолі, цератові килимки з намальованими лебедями, радіодеталі, кирзові чоботи, сувої англійської вовни, голки для примуса... Люди збиралися тут щонеділі, з раннього ранку. "Товкучка" мала своєрідний ритуал купівлі-продажу. Покупець питав: "Скільки коштує, щоб купити?" — мовляв, ти можеш загнути будь-яку ціну, але май на увазі, що я таки збираюся купити, отже, кажи ціну реальну. І продавець відповідав: "Прошу стільки то", — мовляв, це я прошу, але якщо ти маєш серйозні наміри, то, може, поторгуюємось, і я віддам за дешевше. Кілька років тому обласна газета "Радянська Буковина" оголосила, що до редакції, партійних та радянських установ почали надходити "листи трудящих" із проханням закрити "товкучку", цей "розсадник спекуляції". І закрили. Так само, як і в Одесі. О, ці всемогутні листи нікому не відомих "трудящих"! Та кінець "товкучки" позначився хібащо на продавцях іржавих цвяхів, старих чайників і окулярів. Справжні "бізнесмени" перейшли до Центральної площі, де збираються не щонеділі, а щодня, в певні години, — це називається "біржа". Товарів з собою не носять, лише домовляються про зустріч. Але які тепер товари! Американські джинсові костюми, австрійські чобітки, французька косметика, японські годинники! Ввесь так званий "дефіцит". Багато це стало дефіцитом у Чернівцях. Вже десь року 1979-ого ми з дружиною чули, як одна жінка бідкалася іншій: "От казали, що курей нема, бо

жиди всіх курей поїдають. Жиди їдуть, їдуть, вже скоро жадного не зостанеться, а курей усе одно нема”.

Але — далі, далі, чернівецькою бруківкою, її камінці — частинки наших спогадів, хто з нас не снів нею на чужині... Хіба що це тільки й не міняється в моєму маленькому місті: бруківка, дерева, дахи... Такими бачив їх Целян, — чи не чути тут його голосу? Вулиця Саксаганського, за Румунії страда Василько, тут, у будинку No 5 він народився, тут пройшло його дитинство, він був тоді Павлем Анчелом, красивим хлопчиком, сином архітектора. Чи не снилася йому ця вулиця там, у Парижі, на рю Льоншан? (Такий збіг — Ольга Кобилянська народилася в Кимпулунгу, що, як і Льоншан, перекладається *Довгопілля*.) Ось вулиця, яку проєктував його батько, тут пройшла поетова юність, — тепер це вулиця Богомольця (колись — Масарика). Ось, коло костьолу, гімназія, де він навчався. Університет. А тут, на вулиці Заньковецької, що тягнеться від колишньої хоральної синагоги аж до привокзального узвозу, — тут, неподалік колишнього готелю "Брістоль", описаного Шолом-Алейхемом і в наш час перетвореного на студентський гуртожиток, — так от, тут жила колись Роза Слободянюк — то їй Целян присвятив вірш "Coagula":

Твоя також
рана, Розо.

І світло рогів
твоїх румунських буйволів
замість зорі над
піщаним ложем
у шепітких червоно-
попелястих величезних
кियाх.

Над усе він любив дві маленькі вулички, вони й тепер щовесни піняться бузковим цвітом, — Карлґасе й Гартенґасе (одна з них тепер — Федьковича). В цьому місті жили його друзі — Таня Адлер, Густав Хомед, Еріх Айнгорн, Марта Бікель... Через це місто проходив його меридіан. Незадовго до самогубства він написав вірш "Лист Павлеві Целянові до Парижу, на рю Льоншан, з Чернівців під Садгорою" (Садгора — чернівецьке передмістя). 1962 року (вісім літ до самогубства) він писав до Тані Адлер: "... Поступово опам'ятовуюсь... Поезія підтримує, хоч і болить душа... У мене немає друзів, справжніх друзів, з того часу, як... Я, безумовно, далеко, але я завжди поблизу свого меридіана... Я живу завжди думками про Схід... У мене вийшло кілька книжок... як би я хотів показати їх тобі... вони коштували мені отруєних лаврів... Дізнався, що Еріх Айнгорн живе в Москві, дуже хотів би зустрітися з ним —

тут або там..." Сина свого він назвав Еріхом. З Айнгорном вони не зустрілися. Павль утопився в Сені. Еріх помер у Москві. "Там"... Ним стало потойбіччя.

Для довідки: в рідному місті видатного поета — ні на вулиці, де він народився, ні на вулиці, де жив аж до того часу, коли його заарештовано й запроторено до концтабору, ні там, де він навчався, — ніде немає меморіальної дошки, ані жадної згадки про нього... Чи почує хтось шепотіння старих буків на цецинському пагорбі — про те, як на "Райській галявині" Павль Лео Анчел читав друзям поезії Рільке...

Отож — від старих цвинтарів — до центру. На цій вулиці живе один із двох найцікавіших, на мою думку, художників чернівецьких — Броніслав Тутельман. Другий (не за місцем!) — Петро Грицик. Обидва молоді (Тутельманові ще й 30-и нема). Обидва неконформісти (Грицик дещо "авангардніший"). Обоє не виставляють (Тутельмана — майже, Грицика — взагалі). Обидва заробляють копійки "на хліб насущний" якоюсь марудною працею. Я любив видиратися на горище, сидіти в майстерні Тутельмана, дивитися на його картини, відчувати душу чернівецьких вулиць, душу мого міста, моїх Чернівців — нашого Вітебська. "Чернівецькі парасольки", "Гостини в Макса" (є такий продавець вина в одному з чернівецьких підвальчиків), "Товариш Шпрінгінбет продає морозиво", "Стіна навпроти"...

Трохи праворуч — дерев'яна Миколаївська церква. Їй понад 300 років. Збереглася й дзвіниця. Хоч і висить дошка, яка сповіщає, що церква — пам'ятка архітектури, отже, охороняється державою, — двері замкнені, всередину можна зазирнути лише через маленьке віконце. На дерев'яних стінах щось понамальовано крейдою. Не перетворюють на комору (як у Брідку Заставнянського району) — теж пощастило. Бо перетворили ж у Чернівцях православний собор — на "виставку товарів народного споживання", косял — на обласний архів (не відомо, де подівся орган), синагогу — на професійно-технічне училище (то невелику, другорядну, а головна, хоральна перетворилася на кінотеатр "Жовтень" — дотепні чернівчани називають його "кінога").

Від "кіногаги" — до колишньої резиденції митрополита Буковини. Тепер тут університет. Але чернівчани досьгодні називають цю споруду словом *резиденція*: "пішли до резиденції", "біля резиденції", "під резиденцією". Це дивовижний витвір архітектора Йосипа Главки, його погруддя досі стоїть в університетському парку. Тут, у колишніх митрополичих палатах, міститься й університетський обчислювальний центр. Тож писав колись Іван Драч у своїй "Баляді про кібернетичний собор": "Баляда почата Балядно з кінця В митрополичих палатах у Чернівцях". І далі: "Дрижить білостінний Собор — переляк. Фризи

дрижать. Фрески дрижать. ... Розстріляно білість. По вінця. По вічка. Стежка соборна — Моя перфострічка. Парфуми. Морфеми. Ні крихти — ладану. Засвічу свічу За душу полатану, Засвічу свічу В соборі голому, Засвічу свічу Святому Голему...” Фарби настінного розпису поблякли й потерлися: ну, хто ж може заборонити студентам під час сесії "підпірати стінку", коли вони, перед тим, як лишитися віч-на-віч із екзаменатором, тремтячими руками востаннє гортають конспекти... Та от, якогось то дня видалося керівництву, що дах університету соромно показувати туристам, — якщо туристи свої, "вітчизняні" — то ще нічого, а як "зарубіжні" щось там за кордоном бовкнуть... Може, й справді трохи приблякла мозаїка... І от, замість реставрувати її чудовий орнамент, його вирішили замінити новим. Не знаю, хто вче були ті гонтарі, чи залучали до затвердження ескізу викладачів естетики, але після "ремонту" дах перетворився на якусь строкату, клітчасту площину, вона вилискує на сонці і, як кожний несмак, пнеться в очі...

А тепер пройдімо вулицею Ольги Кобилянської. За Румунії вона називалася Янку Фльондор. за Австро-Угорщини — Панська. Транспорт цією вулицею не їздить. Вдень тут пантрують хлопці з фотоательє Сені Шварцблата, вони знають свою справу, вони "роблять план", ви не сховаєтеся від них, уникнути їх неможливо, ваше обличчя будь-що потрапить до їхніх об'єктивів, а потім вам пхнуть талончик з адресою фотоательє: ви можете прийти і, якщо зняток вам сподобався, придбати його. Сам Сеня Шварцблат, і зовнішністю, й голосом схожий на поросю, відомий своєю любов'ю до виступів на різноманітних зборах, він видирається на трибуну й обов'язково викрикує свою сакраментальну фразу: "Якщо вороже рило влізе в наш город — ми розтрощимо йому череп!" При цьому Сеня не уточнює, що саме він мав на увазі, кажучи про "наш город". Друга Сеніна симпатія — то щоденні сто п'ятдесят грамів оковитої. Так-так, якщо колись слово "еврей" було чи не синонімом слова "непитущий", то тепер... Міняються часи, міняється навіть семантика слів, виникають нові гомонімічні ряди... Наприклад, антисемітами в Чернівцях називають тепер не тільки юдофобів, але й тих, хто намагається купити в крамниці горілку "після семи", себто після сьомої вечора, коли горілку продавати заборонено.

Увечорі на вулицю Кобилянської виходять чернівецькі обивателі — "себе показати, на людей подивитись". Вони самовдоволено "шпацірують", вимірюючи вулицю з кінця в кінець по кілька разів на вечір. Прогулюються поодиноці, парами, цілими родинами. Щовечора — знайомі обличчя. Багатьох уже не зустрінеш на вулиці Кобилянської: хто — в Тель-Авіві, хто — в Нью-Йорку, хто — в Західньому Берліні, хто — в Новій Зеландії...

І от — чернівецький вокзал. Він лишився довічним відбитком у багатьох очах. Звідси в середині п'ятдесятих років почали їздити до Євпаторії, то теплого пляжного піску, до моря, до сонця, до млости, — виснажені війною й повоєнними роками, поверталися, щоб похвалитися, на скільки кілограмів "поправилися" вони й їхні діти; тут, — як щастило довідатися, коли та з якої колії, — зашпортовуючись за вкриті памороззю рейки, продираючись крізь холодний вранішній туман, крізь погляди, шукали вагона, який чекав на зеків, шукали того вагона, щоб востаннє глянути... руки за спиною... не озиратися... крок управо, крок уліво...; звідси їхали вступати до читинських, саранських, новосибірських, томських інститутів — туди, в глушину, тікаючи од відсоткової норми; звідси — легкома — у київські та московські відрядження — "вибивати" фонди, спростовувати реклямації, пройтися столичними універмагами, щомиті зазираючи до списку замовлень, що їх надавали родичі та знайомі; звідси — з виїзними візами в кишенях — назавше — крізь сльози всміхаючись — назавше, в довічну подорож, у довічну екскурсію закордоном — лишилося вісім хвилин, чотири, одна — німо, жестами: "пишіть!", німо, жестами: "прощайте!", крик: "Оленьку піднесіть до вікна!.. О-лень-ку!.." — назавше, назавше — від цих облич, від цього міста, від весіль, від поховань, від половини життя — щоб довіку повертатися очима сюди, до свого Меридіана.

П Чому українці нудять мене смертельно?

О Демонодор Баюрський

С

М

І

Ш Українці не тільки нудять мене, вони нудять мене смертельно. Можу, наприклад, колись умерти, як мурахоїд над одним ставом (цитата з неукраїнця Галчинського), бо вже не буду спроможний так далі і т. д.

Поперше, вони дослівні. Наприклад, дивляться на стіл і кажуть "стіл", на ковбасу кажуть "ковбаса", а я волів би, щоб на стіл говорили "ковбаса" або навпаки, щоб відкривали в речах змісти передбачені, невідгадані, щоб гралися цими змістами, щоб бачили речі суперечливо, навиворіт, перфідно, у боротьбі і змаганні.

Подруге, вони зацирі. Регочуть голосно і розкотисто, а я волів би усмішку тиху, лукаву, з-під лоба, половинчасту, недосказану, загадкову, як у Мони Ліси. Вони сміються, коли їм смішно, і плачуть, коли їм до плачу (причому переходять від одного до другого раптово і без півтонів, як діти), а я волів би сміх крізь сльози, як у "Паяцах", сміх трагічний, сміхоплач і плачесміх, плач безпричинний, всобний, прихований серед загальної веселости. Свої погляди і настрої вони подають вам, як на лопаті, з усіма крапками над "і", підкресленнями і вигуками, а я волів би натяки, недомовлення, гримаси, виверти, відчинені хвіртки до різних інтерпретацій.

Потрете, вони надто серйозні. Беруть себе поважно, не бачачи, що й так усі помремо. Не бачать своєї смішности, моєї смішности, смішности осіб третіх. Сміються багато, але смішности Всього не бачать. Сміються властиво з речей несмішних, бо хтось їм сказав, що сміх — це здоров'я, що сміх помагає в товариських зносинах, а не сміються з себе і з цих зносин.

Почетверте, вони повільні й нечіткі у вислові думки. Наперед такий один з другим чухається і заїкується півгодини, розтікається сірим вовком по землі і сизим орлом під оболочками, натикає вам усяких "так би сказати" і "теє то як його", а вкінці забуде, що мав сказати, і так розстається з ним, усвідомлюючи, що за ваші тортури (крутіння того, чого жінки не мають) вас навіть не нагороджено жадним результатом.

Поп'яте, вони все-таки логічні (хоч логіка їхня повільна і кострубата) і через те передбаченні. В логіці речення виникає невблаганно з попереднього, отже, знаючи початок, можна вивести й кінець. Наприклад, українську літературу вистачить читати по заголовках

або зачинах. Приміром: "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Починаєте думати: Ніхто не писав би цілої повісти про волів, отже, воли — це не воли, а, певно, люди, бо література назагал є про людей. Які люди? Українці, звичайно, бо про яких інших писав би українець? Воли ревуть, коли їм голодно, або інша невігода діється. Отже, це про якийсь протест українців, яким щось погане діється. Що погане? Це звісно споконвіку: соціальний утиск, національний і т. п. Оскільки мова тут про волів і ясла, то швидше соціальний. Який протест? Може, тільки плач, а може, якийсь бунт, яких було багато на Україні. Отже, далі вже можна й не читати. Або знаходимо десь зацитований зачин вірша: "Де зараз ви, кати мого народу?" В мові східняків десь від кінця XIX ст. "зараз" означає те, що всі українці щонайменше від середньовіччя виражають словом "тепер". Отже, поет хотів сказати, що тепер уже нема давніх катів українського народу. Яких? Це ясно з історії: тюркських ханів, польських панів, московських царів, німецьких нацистів. Де вони? Та звісно, давно в сирій землі. Це ствердження правдоподібно приносить задоволення поетові. Чому? Бо кати зігнули в гробах, а "мій народ" далі живе. А звідси, певно, випливає оптимістичний висновок, що, не зважаючи на зазіхання якихнебудь катів тепер або в майбутньому, український народ виживе. Отже, зміст уже знаємо. Залишається форма. Українські поети з правила все зривують, що тільки вдасться. Отже, десь далі, найімовірніше в третім рядку, є якесь -óду. Воду, погоду, вигоду?.. Це не підходить тематично. Свободу? Це вже швидше. Якби ми були цікаві, могли б це перевірити в бібліотеці. Але хіба варто? Нас це вже занудило, вже нам відхотілось.

Пошосте українці редундантні. Ствердивши якийсь факт, мусять ще додати свій коментар, примітку, оцінку, щоб ясне було ще яснішим. Наприклад, українець знайшов у радянській пресі згадку про знайдення невідомого портрету Хмельницького в одній голландській книжці з 1655 р. Він наводить з радянської газети в лапках речення про згадану в голландській книжці Росію, "з якою навіки зв'язала свою долю Україна після Переяславської Ради". Вже вжиття лапок достатньо дистансує автора від цього радянського ствердження. Але авторові цього мало. Він спішить додати: "У цій книжці, річ ясна, напевно не було і згадки про оте 'довічне зв'язання долі України з Росією', але як без того вічноповторного дитирамбу советській пресі обійтися?" Дійсно, як українцеві обійтися без вічноповторного? Не довіряючи нашій проникливості, автор бреде ще глибше: "І, як звичайно, після прочитання цього роду вістки в советській пресі спочатку створюється враження, що це рішуче добре, що знайшли таку книжку, яка спричиниться до збагачення скарбниці української культури, але з другого боку ця

злонамірена советська пропаганда, яка однією рукою нібито дає, а другою забирає, фальшуючи історію, вказує на кожному кроці на щораз страшніше поневолення українського народу комуністичною Росією, на постійне і зловісне зусилля Кремля, 'навіки з'єднавши' Україну з Росією, знищити в українському народі найменшу думку, найменше прагнення про самостійність України, про її відокремлення від свого відвічного північного ворога". Своєю редуваністю автор досягнув зовсім відвортної мети. Якби ми самі не були українцями, ми б подумали: "Так вам і треба, дурням, ще замало вас Москва нищить!" Будучи українцями, відкладаємо тільки газету з несмаком і соромом. На щастя, радянські пропагандисти так само настирливо редувані, це їхній стиль, і тому не висміють нашого автора. Тоді сором був би ще більший.

Може, знайшлося б більше поперших і пошостих, але не спадають на думку. Може, зараз спадуть, але тепер не спадають. В конклюдії я міг би сказати: пані українки і панове українці, не робіть цього всього, що вище описане, але це було б редувані. Щоб не бути самоповторним, уживу іншої системи переліку: не від 1 до 6, а від а) до д):

а) менше коментуйте, а більше інформуйте;

б) не говоріть, коли нема про що, зокрема зі мною (хіба що хочете відповідати за людинувбивство);

в) більше читайте літератури і преси дозрілих народів і перекладайте, що вдасться (хоч би тільки внутрішньо, для себе);

г) замініть на вашій полиці Симоненка Семенком, поставте поруч Миколу Холодного, ідолоклястичний есей Ігоря Костецького про трійцю "Кобзар — Каменярь — Дочка Прометей" і, може, ще когось (мене?);

г) не думайте, що я проти вас; навпаки, я вас навіть люблю, тільки терпіти вас не можу;

д) а так, узагалі, то будьте здорові.

ПЕКУС

Що це за звірина — Пекус? Усупереч тому, що може здаватись на перший погляд, вияснення треба шукати не в латині, а в українському науковому жаргоні північної Америки. Це зручна до вимови вокалізація скорочення ПКУС, що розшифровується як Постійна Конференція Українських Студій (при Гарварді). 29-31 травня ц. р. Пекус відбув уже свій шостий з'їзд.

Ідея Пекусу розвинулася з думки про дещо інше. Восени 1975 року Омелян Прицак, засновник україністичних студій у Гарварді, скликав кількох своїх співробітників і запропонував організувати міжнародну наукову конференцію, на якій було б обговорено питання сучасної русифікації України як продовження духу Емського указу, сторіччя якого припадало в 1976 році. Незабаром реалізм примусив обмежитись тимчасом українським середовищем: мовляв, насамперед нарадьмося між собою, зберім гроші, а тоді вийдім на міжнародний форум.

Так дійшло до першої конференції 29-30 травня 1976 року. Оскільки деякі літературознавці мали нестримну жадобу поговорити також на інші теми, конференція набула мішаного характеру: пів про Емський указ і русифікацію України, пів про Лесю Українку (спізнене на п'ять років ушанування сторіччя від її народження). Зібрано трохи грошей на підготовку дальших заходів у підготовці міжнародного обговорення русифікації, але їх було згодом зужито на різні безрезультатні зустрічі та розмови з українськими політологами в Америці, і на цьому проєкт міжнародної конференції закінчився. Але тривалим і живучим над сподівання самого ініціатора, О. Прицака, виявився інший проєкт, який він запропонував уже у ході конференції в травні 1976 року: щоб такі з'їзди відбувати щороку. Це також мало б деякий зв'язок з питанням русифікації на Україні (яке, зрештою, ще мало повертатись на пізніших конференціях): тоді як *там* дедалі більше витискають українську мову з науки, дати змогу *тут* українським професорам і бібліотекарям вищих шкіл зустрічатись періодично та обговорювати україністичні проблеми по-українському. (Деякі учасники пізніших Пекусів, мабуть, не вірячи в наукове визнання українщини, приїжджали з англломовними доповідями, але такі мусіли їх перекладати, хочби нашвидку, на українську мову. Тут нікому попуску нема!)

На першій конференції опрацьовано статут регулярних конференцій, обрано голову наступної зустрічі і голів трьох фахових відділів

(мови й літератури, суспільних наук та бібліографії). Відтоді формально почав діяти Пекус — єдина українська наукова організація без бюджету. Мінімальні адміністративні кошти конференцій покриває Фонд катедр українознавства при Гарварді, а кошти подорожі і заквартирування — це клопіт учасників та їхніх вищих шкіл (які можуть декому повертати ці кошти за певних умов). Можна подивляти безкорисність і жертвенність багатьох учасників, які прибували з таких віддалених околиць, як Алберта, Юта і Техас.

З часом до роботи конференції залучалось дедалі більше молодих науковців, які не завжди добре володіють українською мовою, але зате, як правило, краще від старших володіють мовою сучасної науки. Пересічно кількість учасників хиталась між 30 і 40 (плюс десятки слухачів зблизька і здалека). Звичайно сесії Пекусу концентруються на якійсь одній темі або кількох зближених, але достатньо вибір тем залежить завжди від самих учасників. Справою керівних органів була тільки відповідна координація і хронологізація. Традиційно під час кожної конференції одна доповідь на вузлову тему відбувається за столом при заключній вечері. Цього року її виголосив молодий гарвардський професор Франко Сисин — про Хмельниччину. (Зате традиційного українського застільного "Ой хмелю мій, хмелю" не співано).

Цьогорічний Пекус справно зорганізував Микола Богатюк з Колегії ім. Лемуана в Сиракузах. Завдяки йому вперше вийшла книга тез доповідей ще перед конференцією. (Додаймо також заслугу Богдана Романенчука, який тільки йому відомими способами видав лесезнавчі доповіді з першого Пекусу та привіз кілька примірників на шостий Пекус). На відміну від деяких попередніх конференцій, перевантажених усякими розвагами і рівнобіжними сесіями, ця конференція мала тільки один потік засідань, так що учасники не мусіли бігати з сесії на сесію та вибирати, як осел між вівсом і сіном у польській байці Фредра. Попри знану українську балакучість, усім в основному вистачило часу на дискусію (через брак якого були нарікання та навіть смертельні образи в минулому). Окрім мішаних тем, цьогорічний Пекус мав кілька засідань, зосереджених на одній темі: українсько-єврейські відносини; Україна і Туреччина та Крим; Шевченко. Уперше було порушено архиважливу для української культури тему Візантії завдяки доповіді Ігоря Шевченка.

Публікація матеріалів Пекусів (крім лесезнавчої сесії з 1976 року) досі залишалася справою самих доповідачів: друкуй, небоже, де і як можеш, а як не вдасться, нарікай сам на себе. Пекус видає свій внутрішній бюлетень — уже є 7 чисел.

Якщо можна висловити деякі побажання на майбутнє, вони були б такі: хоч від самого початку ідея Пекусу була "народна", "неелітарна", все ж таки хотілося б бачити на Пекусі більше реєстрованих українців, з міжнародним іменем — не тільки в інтересах Пекусу, але й їх самих, бо ізоляція від життя веде до стерильності.

Богдан Струмінський

По сторінках радянської преси

Зміст нещодавно перевиданого довідника "Вулиці Києва" є предметом критики М. Мащенка в "Літературній Україні" від 15 травня ц. р. Автор статті переконаний, що довідник про столицю, виданий до 1500-річчя її заснування, став би добрим джерелом інформації не тільки для мешканців, але й відвідувачів міста. Проте, за Мащенком, "художнє оформлення не поліпшене, а збіднене порівняно з попереднім виданням". Крім того, в довіднику нема, як було раніше, загальної карти всіх видів міського транспорту — вміщено всі, але поокремо, схеми маршрутів автобусів, трамваїв, метро. "Парадоксально, але [...] вміщено дуже куций перелік установ і організацій, навчальних, лікувальних, культурно-освітніх і торговельних закладів, готелів. У тому переліку, — як згадує Мащенко, — не знайдете деяких інститутів та жодного журналу АН УРСР". Немає в довіднику установ, які інформують зацікавлених "про каси попереднього продажу квитків на різні види транспорту; адреси і телефони вокзалів, куди звертатися щодо загублених речей; транспортно-експедиційне обслуговування населення" та ін. Крім того, дописувач звернув увагу укладачам на "неточності в назвах, граматичні помилки. Наприклад, одна й та ж вулиця зазначається по-різному: Набережна Русанівська і Русанівська набережна, [...] Подаються: вулиця Радіщева, провулок Радіщева, а слід — Радіщева, вул. Хорева, пров. Хоревий (замість Хорева, Хоревий), Володі Дубініна (треба Дубініна), генерала Родімцева (треба Родимцева), пров. Сафронівський (слід Софронівський), Сурікова Василя (необхідно Сурикова), Христо Ботева (треба Ботева) тощо". Мащенко кінчає: "Отже, можна вважати перевидання довідника не як «виправлене й доповнене», а як «викривлене» і «доповнене» найрізноманітнішими похибками. А жаль".

З нагоди святкувань 1000-річчя хрищення Київської Русі газета "Наше слово" (Варшава, від 1 березня ц. р.) переповила вістку краківського "Тигодніка Повшехни" (ч. 6) про кількість парафій в СРСР, очолених патріархом Москви, за яким "... патріархові підпорядковано нині 2.500 парафій в Росії, 3.000 — на Україні, 369 — у Білорусі, 200 — у Молдавії, 84 — в Естонії, 92 — в Латвії, 42 — у Литві, 43 — у Казахстані та 59 — у центральній і далекосхідній Азії. Автокефальна церква в Грузії нараховує 80 парафій". Інформація кінчається твердженням, що "протягом 1959-1966 рр. кількість православних парафій в СРСР зменшилася з 20 тис. до біля 7 тисяч".

Юрій Маївський

З життя українців у світі

З нагоди 60-річчя Омеляна Прицака, першого професора катедри української історії імені Михайла Грушевського при Гарвардському університеті, Український науковий інститут при тому таки університеті нещодавно видав двотомовий збірник есеїв на пошану ювілята [Festschrift] п. н. "Eucharisterion" [Подяка]. Збірник вийшов за редакцією Ігоря Шевченка і Франка Сисина у співпраці з Уляною Пасічник. Як пише І. Шевченко в "Передмові", заголовок збірника взято з вітального трактату, що його в 1632 році подарували київському митрополитові Петрові Могилі студенти Могиллянської колегії.

Збірник містить есеї з тюркології та україністики сімдесяти авторів з різних країн: М. Алтбауер, Л. Базен, А. Беннігсен та М. Беріндей, Б. Бошюрків, А. Бодроглігеті, К. Бурріл, Ф. Клівз, Р. Данкоф, Я. Дашкевич, Г. Дерфер, В. Дримба, А. Фішер, Б. Флеммінг, Дж. Флечер, Р. Фрай, А. фон Габайн, Й. Геровський, А. Гейштор, П. Голден, О. Грабар та Р. Голод, Ю. Грабович, П. Кеннеді Грімстед, Т. Галасі-Кун, Ш. Гатторі, В. Гайссіг, П. Герлігі, О. Горбач, Г. Іналчік, Г. Калді-Надь, Е. Касинець, Е. Кінан, Дж. Келлі, З. Когут, Н. Кононенко-Мойл, М. Лабунька, М. Лесів, І. Ліхтенштадтер, А. Лорд, Г. Лунт, П. Магочі, Я. Падох, Я. Пеленський, Р. Пікійо, М. Пінсон, Р. Пайпс, А. Поппе, І. Л.-Рудницький, А. Шіммель, І. Шевченко, Е. Сезер, Ю. Шевельов, Д. Сінон, Я. Стеткевич, Б. Струмінський, М. Е. Субтельна, О. Субтельний, В. Свобода, Ф. Сисин, Р. Шпорлюк, Г. А. Текін, Ш. Текін, Р. Томсон, Е. Трисярський, А. де Вінценз, Д. Ва, В. Вайнтрауб, Дж. Вілліамс, З. Вуйшік.

Біографічний нарис О. Прицака та вичерпну бібліографію наукових творів ювілята подав Л. Гаїда.

Чергова виставка творів-акварель Володимира Стрельникова п. н. "Прогулянки" відбувалася від 6 березня до 4 квітня ц. р. в галерії Ім Максельрайнер Гоф (Бад Айблінг, Західня Німеччина). Під час відкриття виставки відвідувачі почули "Прелюди" В. Барвінського в виконанні М. Грілля.

13 березня ц. р. в Торонто, канадською премією "Джіні" відзначено англomовний фільм Галі Кучмій "Найсильніший у світі чоловік" як "найкращий короткометражний театральний фільм". Півгодинний фільм Кучмій представляє 80-річного Михайла Свистуна в розмові про

1920 роки, коли він виступав під таким титулом у цирку Барнам енд Бейлі.

Нещодавно в США, у видавництві "The Keys", з'явилася праця Романа Савицького "Ukrainian Film Guide" [Український фільмовий довідник]. Автор уклав список кінофільмів, які можна позичити або купити на американському та західноєвропейському теренах. Довідник містить, між іншим, назви фільмів європейського та американського виробництва, які представляють Україну, українців та їхню культуру, незалежно від мови створеного фільму.

Заходами Українського соціологічного інституту в Нью-Йорку, Наукового товариства ім. Шевченка (США) та Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців побачила світ книга "Українські поселення", яка інформує про життя українців у 30 країнах поселення (історія поселення, релігійна й культурна діяльність, громадське життя). У вступній статті В. Ісаїв зазначає, що поза межами України проживає 8 млн українців, або 20 відсотків усіх українців світу.

Жюрі проведеного під патронатом Союзу українок Америки (СУА) літературного конкурсу імени Лесі й Петра Ковалевих призначило першу премію (500 ам. дол.) Іванові Смолюєві за повість "Йдемо власним шляхом", другу премію (200 ам. дол.) — Володимирові Барагурі за оповідання "Витязь лицарського турніру", третю премію (100 ам. дол.) — Віталієві Бендерові за оповідання "Плач новобранця". Члени жюрі високо оцінили оповідання Юрія Тиса і Віктора Гриньовського.

Діловий комітет СУА оголосив продовження свого конкурсу імени Л. і П. Ковалевих на кращі наукові історичні твори та розпочав конкурс (з цього таки фонду) на історичну повість або оповідання. Термін надсилення матеріалів — до 31 грудня ц. р.

Літературний збірник "The International Portland Review 1980" (Портленд, США) вмістив українською мовою поезії Юрія Тарнавського та Вадима Лесича поруч з англійськими перекладами Жені Васильківської та Патриції Килини.

Поезії Тарнавського з'явилися також в перекладі Ігоря Померанцева в російському літературному журналі "Ковчег" (Париж, 1980, 5).

Нещодавно заходами Української Вільної Академії Наук у Вінніпезі вийшов друком п'ятий том "Студій до історії українців Канади" М.

Марунчака. На 300 сторінках збірник містить розвідки та документи українською та англійською мовами про життя українців у Канаді в період між двома світовими війнами. В цьому томі вміщено матеріали про політичний та релігійний поділ, який відбивався на житті тодішньої української спільноти.

■

Минулого року інформаційний комітет Українського інституту Америки (УІА) під проводом д-ра Ростислава Сочинського видав ілюстровану знімками брошуру "Тридцятиліття Українського інституту Америки, 1948-1978". Брошура містить статтю Р. Сочинського про Володимира Джуса, фундатора репрезентативного будинку УІА, про працю управи УІА. В статті також розповідається про статут організації, відзначено найголовніші імпрези, що відбулися в будинку УІА. Англійська частина брошури містить вступне слово Теодора Джуса, сина фундатора, теперішнього голови УІА, та статтю Урсулі Балабан про історію та працю УІА.

■

Видавництво "Галімар" (Париж) видало цього року французькою мовою роман Василя Барки "Le prince jaune" (Жовтий князь). Твір Барки з'явився українською мовою ще 1963 року, а французькою мовою його переклала Ольга Яворська. Вступне слово до роману про голод 1932-33 років і про колективізацію на Україні написав Пйотр Равич, французький літературний критик, який познайомився з "Жовтим князем" в оригіналі. В своєму вступі Равич передав увесь свій жах не тільки з приводу такої трагедії людства, як масовий голод але й з приводу того, що факти про голод систематично замовчувано або масковано "Потьомкінськими колгоспами" тощо. Французька преса позитивно оцінила роман Барки рецензіями П'єра Декса в "Котідьєн де Парі" від 31 березня та Макса Галльо в "Експрес" від 11-17 квітня.

■

31 березня ц.р. в Філяделфії відбулося введення на престол п'ятого митрополита Української католицької церкви в США. Під час своєї промови нововисвячений митрополит Степан Сулик сказав, між іншим, таке: "Усі владики, священники й ченці в Українській церкві зобов'язані, на мою думку, активно піддержувати і сприяти інтересам української нації. Я маю на увазі плекання і зберігання українських релігійних, національних і культурних традицій, а також підтримку політичних прагнень українського народу на батьківщині. Українець, народжений в Сполучених Штатах Америки, — говорив митрополит Сулик, — вважає цю країну своєю батьківщиною, але це не перешкоджатиме йому любити український народ, і його любов до Америки може співіснувати із підтримкою національних прагнень України".

Ю. М.

3 міжнародної хроніки

54-а конференція британської Профспілки державних службовців, яка відбувалася в м. Бернметі (Англія) з 10 по 12 травня ц. р., прийняла резолюцію ч. 65, в якій рішуче засуджується переслідування Володимира Клебанова. Як відомо, Клебанов, інженер-гірник, який намагався створити незалежну профспілку шахтарів, у 1978 році був запроторений до Дніпропетровської спеціальної психіатричної лікарні. Конференції британських профспілок не дуже радо приймають резолюції, в яких засуджується переслідування інакодумців у Радянському Союзі. Цьогорічна резолюція була прийнята завдяки П. Тимошукові, делегатові шпитальних працівників Ноттінггему, який вже протягом двох років намагався звернути увагу профспілки на те, що, засуджуючи уряди західних держав, вона майже не згадує про тяжке становище робітників у СРСР і зокрема в Україні. Не зважаючи на те, що один делегат із Шотляндії закинув Тимошукові ширення українського націоналізму, резолюція була прийнята переважною більшістю голосів.

С. Василько

Напередодні Дня людських прав, який відзначають 10 грудня, німецький щоденник "Штуттгартер нахріхтен" надрукував чималу статтю про Євгена Сверстюка, що ним опікується 370-а група Міжнародної Амністії, члени якої живуть біля Штуттгарту (в 1976 році група видала два есеї Сверстюка німецькою мовою). Автор статті накреслив життєвий шлях нашого есеїста й письменника, описав політичну ситуацію в СРСР та боротьбу українських правозахисників за збереження української мови та культури. Стаття містить цитати зі Сверстюкових есеїв та з листа, якого він надіслав до вищезгаданої групи.

Відомий щоденник "Франкфуртер рундшав" у числі від 3 січня ц. р. надрукував статтю про В'ячеслава Чорновола з передруком його останнього слова на суді в Якутську. Газета присвятила Чорноволу пів сторінки відділу "Документація". Текст останнього слова вже був друкований німецькою мовою в Швейцарії в інформаційному бюлетені інституту "Glaube in der 2. Welt". Цей призначений для преси інформаційний бюлетень виходить двічі на місяць.

Німецькомовний "Континент", редагований Корнелією І. Герстенмаєр, надрукував у 16-ому числі (четвертий квартал 1980 року) відкритого листа Данила Шумука до радянських репресивних органів. У попередньому, 15-ому, числі журналу була надрукована стаття Едварда Кузнєцова про Д. Шумука.

А.-Г. Г.

■

23 січня 1981 р. в ізраїльській газеті "Давар", а відтак у російськомовній газеті "Наша страна", що виходить у Тель-Авіві, опубліковано статтю співробітника меморіального інституту "Яд Вашем" (Інститут увічнення пам'яті загиблих від рук нацистів) Ш. Спектора під назвою "Чи потрібний нам «Комітет єврейсько-української співпраці»?" Стаття доводить, що такий Комітет не лише не потрібний, а й шкідливий. Всю аргументацію статті витримано в дусі публікацій радянської преси. Автор статті явно намагається викликати в читачів антиукраїнські емоції. Статтю, очевидно, інспіровано антиукраїнськими колами у відповідь на започатковану в Ізраїлі кампанію за надання митрополитові Андрєєві Шептицькому звання Праведника народів світу за те, що він рятував життя багатьом євреям під час Другої світової війни. (Звання Праведника народів світу надає спеціальна комісія, яка працює в рамках інституту "Яд Вашем").

У числі від 18-24 лютого 1981 року російськомовного тель-авівського журналу "Круг" опубліковано статтю-відповідь Л. Натковича, який заперечує аргументацію Ш. Спектора і доводить, що єврейсько-українська співпраця корисна й потрібна як для ізраїльських інтересів, так і для справи свободи та демократії в усьому світі. Л. Наткович закликає ворогам єврейсько-української співпраці, що вони, свідомо чи несвідомо, підтримують інтереси СРСР.

У цьому таки журналі "Круг" від 25-31 березня надруковано статтю Ізраїля Клейнера п. н. "Дивна річ, або чому ми краще готуємо фаршировану рибу, ніж займаємося політикою". Стаття містить критику антиукраїнського виступу тель-авівської газети "Наша страна". Автор статті доводить, що єврейсько-українські контакти й співпраця конечні для Ізраїлю та єврейського народу з ряду причин. На закінчення статті автор зазначає, що принциповий антиукраїнізм, властивий частині ізраїльського суспільства, є різновидом расизму і неприпущений з кожного погляду, особливо для єврейського народу, який більше, ніж інші, потерпів від расизму. Автор закликає розпочати ширшу пресову дискусію з проблеми єврейсько-української співпраці. Оскільки це вже не перша стаття на цю тему, що з'явилася в ізраїльській пресі останнім часом, то виглядає, що дискусія розпочалася.

І. К.

■

На початку цього року в Берні (Швайцарія) заходами організації "Kuratorium geistiger Freiheit" побачила світ 14-а книжка німецькомовної серії "Samisdat — Stimmen aus dem «anderen Russland»" (Самвидав — голоси з "іншої Росії"). Вона містить матеріали о. В. Романюка, Д. Шумука, Ю. Балзя, Світлани Кириченко, Л. Лук'яненка та О. Тихого, Ю. Литвина, Української гельсінкської групи, О. Бердника, Б. Ребрика,

спільний документ Лук'яненка і Шумука, матеріяли І. Сокульського, А. Сахарова, звернення Тетяни Горічевої, Наталі Малаховської, Юлії Вознесенської, матеріяли про релігійні справи в СРСР, литовські самвидані документи.

У квітні 1981 року ця сама організація видала брошуру "Biographia Samisdata — Orlow, Tschornowil, Schumuk, Ogorodnikov, Pores" з короткими даними про цих ув'язнених членів руху опору в СРСР.

■

Богдан Нагайло, журналіст з Лондону, у серії статей подав читачам англійських публікацій аналізу сучасного становища в Радянському Союзі. У статті "Убивство нації" ("Спектейтор" від 20 грудня м. р.) автор, базуючись на розповіді Айше Сейтмуратової, пише про долю кримських татар та про заходи, яких Сейтмуратова вжила на Заході в обороні своїх земляків та інших мусулманських народів у СРСР.

2 січня ц. р. тижневик "Нью стейтсмен" вмістив рецензію п. н. "Життя є деінде", в якій Нагайло подав огляд п'ятьох творів, що містять критику сучасного суспільного ладу в Радянському Союзі: М. Бордо і М. Ров, "Росія: чи можна вірити?" [May One Believe — in Russia?]; Л. Шретер, "Останній ісход" [The Last Exodus]; М. Поповський, "Керована наука" [Science in Chains]; Дж. Госкінг, "Потойбіч соціалістичного реалізму" [Beyond Socialist Realism]; Р. Медведєв, "Про радянське інакодумство" [On Soviet Dissent].

Тема статті Нагайла "Нова імперія Росії" ("Спектейтор" від 3 січня) — зростаючий російський шовінізм у провідних колах СРСР і сприймання та підтримка його російським народом. До головних чинників цієї "нової правиці" Нагайло зараховує не тільки провід Російської православної церкви, але й чільних членів російського національного руху, які тепер на Заході. Автор вважає, що поява "нової правиці" спричинена демографічним зростанням неєвропейських народів СРСР, разом зі зменшенням приросту російського й неросійського населення європейської частини СРСР, до яких влада застосовує поступову русифікаційну політику.

Цей самий тижневик у числі від 24 січня вмістив статтю Нагайла "«Етноцид» у Радянському Союзі" про національне питання, яке по-сьогодні завдає владі багато проблем. Автор закидає Заходові ігнорування або непорозуміння процесу русифікації попри появу великої кількості матеріялів на цю тему. Як приклад, він наводить постанови Ташкентської конференції 1978 року про рішення запровадити вивчення російської мови у всіх дошкільних закладах та документи самвидаву з Грузії, Литви й України з протестами проти політики русифікації.

■

Російськомовний тижневик "Новая газета" (Нью-Йорк) від 2-8 травня ц. р. вмістив ілюстрований знімками виклад розмови, яку провів

Є. Рубін з Євгеном Стаховим. Тема розмови — історія т. зв. "радянської підпільної організації" "Молода гвардія", яка діяла під час Другої світової війни. За роман "Молодая гвардия" російський письменник О. Фадеєв був удостоєний Сталінської премії та багатьох привілеїв. Проте, "за наказом партії", йому довелося переробити книжку і відвести членам партії важливішу роль в спілкуванні з "молодогвардійцями". Стахів пояснив, що Фадеєв узяв за прототип групу молоді, яка здійснювала — у співпраці зі Стаховим — свої протинімецькі акції під гаслом "Радянська влада без більшовиків, радянська влада без Сталіна". Фадеєв назвав Євгеном Стаховичем одного з негативних персонажів у книжці, не знаючи, що Стахів, член ОУН, залишився живим і по війні перебуває на Заході.

Газета "Новый американець" у числі від 17-24 травня вмістила розмову із Стаховим на ту саму тему, а в числі від 31 травня — 6 червня подала звіт про його виступ перед Нью-Йоркським клубом членів Асоціації ветеранів Другої світової війни, на якому Стахів говорив про взаємовідносини євреїв і українців на еміграції і в Україні. Між учасниками зустрічі було багато новоприбулих з України євреїв, які підтримали заклик продовжувати розпочаті доброзичливі взаємини між представниками обох народів.

Роман Сольчаник у статті "Неспокійні радянські робітники" ("Нью-Йорк", Нью-Йорк, від 6 квітня ц. р., "Бізнес вік", США, від 20 квітня) звертає увагу на те, що уряд СРСР ужив заходів для того, щоб відвернути тих впливів, які польський профспілковий рух має на радянських робітників. Автор зазначає, що "за останніх щонайменше 25 років простих робітників уперше «обрано» до Політбюро або керівних установ комуністичної партії п'яти прикордонних республік: Латвії, Литви, Азербайджану, Вірменії та Грузії".

Члени американської Комісії в справах безпеки й співпраці в Європі звернулися до інституту Нобеля в Швеції з пропозицією присудити чотирьом членам радянських Гельсінкських груп премію Нобеля за мир на 1981 рік. У їхньому пресовому повідомленні від 3 лютого ц. р. запропоновано надати премію миру "російському фізику Юрієві Орлову, єврейському математику Анатолієві Шаранському, українському поетові Миколі Руденкові та литовському історикові Вікторасу Пяткусові" — "які присвятили своє життя справі миру і добра для всіх народів".

Ю. М.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Олег Зуєвський*: Парафрази.
- 10 *Анна-Гая Горбач*: У річницю смерти Григора Тютюнника.
- 17 *Ігор Померанцев*: Від автора. *Переклали Іван Світличний і Мойсей Фішбейн*.
- 22 *Юрій Бойко*: «Фавст» Гете в перекладі Миколи Лукаша.
- 31 *Міра Блінкова*: Національна за формою, соціалістична за змістом...

ТЕАТР І МУЗИКА

- 42 *Яків Сорокер*: Про Мусія Береговського.

ОНОВА В ПОЛЬЩІ

- 45 *Мирослав Прокоп*: Про польську онову та інше.
- 51 Інтерв'ю зі Станиславом Бараньчаком.
- 61 Розмова з Пйотром Наїмським.
- 70 Польський об'єктив (фоторепортаж).
- 74 *Адріян Каратницький*: Польська онова.
- 78 Журнал «Спотканя» про українську проблему.
- 83 Дискусія про українців у польському тижневику.
- 96 Постуляти українського населення Ряшівського воєвідства.
- 98 Звернення білоруської меншости в Польщі.

ДОКУМЕНТАЦІЯ, ПУБЛІКАЦІЇ

- 104 Голос українського робітника.

ЖИТТЯ В ЧЕРНІВЦЯХ

- 108 *Мойсей Фішбейн*: Повернення до Меридіана.

ПОСМІШКА

- 115 *Демонодор Баюрський*: Чому українці нудять мене смертельно?

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 118 *Богдан Струмінський*: Пекус.
- 120 *Юрій Майвський*: По сторінках радянської преси.
- 121 *Ю. М.*: З життя українців у світі.
- 124 *С. Василько, А.-Г. Г., І. К., Ю. М.*: З міжнародної хроніки.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Dr. M. Wasylyk
Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylo
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Ізраїль: G. Shakhnovich
Harav Maymon St. 2, Apt. 31
Bat — Yam

Канада: Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001

США: G. Lopatynski
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschnikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 1062
14! 22 Huddinge 1

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ
місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1981 рік

одно число: річно:

Австралія	3.—	30.— дол.
Австрія	45.—	450.— шил.
Англія	1.25	12.50 фун.
Аргентина	7000.—	70.000.— пез.
Бельгія	100.—	1.000.— б. фр.
Бразилія	200.—	2.000.— н. круз.
Венесуеля	3.50	35.— ам. дол.
Голяндія — Yam	7.—	70.— гул.
Ізраїль	20.—	200.— шек.
Канада	3.50	35.— ам. дол.
Німеччина	6.—	60.— н. м.
США	3.50	35.— ам. дол.
Франція	15.—	150.— ф. фр.
Швейцарія	6.—	60.— ш. фр.
Швеція	15.—	150.— к.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 22.— ам. дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для влат: Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Müllerstr. 33, Rgb., 8000 München 5

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

Франтишек Силницький

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КПСС
В ПЕРИОД С 1917 ПО 1922 ГОД**

Мюнхен, 1981, 309 стор. Друге видання. Обкладинка Ірини Івахів.

Автор аналізує течії в РКП(б) і вказує централістичні, великодержавні тенденції, які постійно грали провідну роль в партії і доводили до забріханого ставлення партії до неросійських народів. Праця зокрема вартісна тим, що автор цитує документи з архіву РКП(б), що досі не були публіковані.

Франтишек Сільницький це колишній викладач Вищої партійної школи в Празі в часі «Празької весни», тепер живе в США. Його статті друкувалися на сторінках журналу «Сучасність».

Ціна: 10 ам. дол.

Юрій Соловій

ПРО РЕЧІ БІЛЬШІ, НІЖ ЗОРІ

Мюнхен, 1978, 319 стор. Обкладинка у виконанні автора.

Праця Юрія Соловія — це думки і статті про мистецтво і мистців. Ці статті з'явилися від 1950 року на сторінках української преси.

У книжці 152 репродукції картин і скульптур таких українських мистців: Олександра Архипенка, Миколи Бутовича, Якова Гніздовського, Любослава Гуцалюка, Слави Геруляк, Михайла Дзиндри, Григорія Крука, Антона Малюци, Христини Оленської, Аркадії Оленської-Петришин, Володимира Прокуди, Мирослава Радиша, Юрія Соловія, Михайла Урбана, Михайла Черешньовського й Іллі Шульги.

Ціна: 15 ам. дол.

**Замовлення на всі видання «Сучасности» висилати
на адреси В-ва:**

В Європі:

Sučasnist
Müllerstr. 33, Rgb.,
8000 München 5
Federal Republic of Germany

У США і Канаді:

Nina Ilnytskyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA